

บทที่ 2

การค้าและการลงทุนของนายทุนไทยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2457) (1914) : กำเนิดและการล่มสลายของนายทุนในยุคแรก

ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2457) (1914) การค้าและการลงทุนของนายทุนไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก กระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้เริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งมาจากปัจจัยสำคัญ 4 ประการ คือ 1. เกิดจากการขยายตัวของการผลิตเพื่อขยาย ได้แก่ การผลิตน้ำตาลทำไร่พริกไทย เหมืองดีบุก การผลิตข้าวส่งออก เป็นต้น 2. มีชาวจีนอพยพลี้ภัย เนื่องจากปัญหาทางการเมืองในประเทศจีน เข้ามาในแผ่นดินไทยจำนวนมาก ชาวจีนเหล่านี้เป็นทั้งผู้ลงทุนและแรงงานในการผลิตแบบใหม่ที่กำลังเกิดขึ้น แรงงานจีนยังรับจ้างทำงานสาธารณะให้กับรัฐ ทำให้ลดภาระการเกณฑ์แรงงานไพร่ มีการจ่ายเงินให้กับรัฐแทนการถูกเกณฑ์แรงงานมากขึ้น 3. รัฐเร่งใช้จ่ายเงินจำนวนมากเพื่อสร้างและป้องกันเมืองหลวงแห่งใหม่ที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา มีทั้งการสร้างวังและวัด ทำสงครามเพื่อป้องกันและขยายดินแดนให้กับอาณาจักรแห่งใหม่ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมัยที่มีทั้งการสร้างวัดและทำสงครามมาก และ 4. การนำระบบเจ้าภาษีนายอากรมาใช้ในการหารายได้ให้กับรัฐในสมัยรัตนโกสินทร์ ระบบนี้มีใช้ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ถูกใช้เป็นระบบที่จะหาเงินให้กับรัฐอย่างจริงจังในรัชกาลที่ 3 และนับว่าเป็นระบบที่เฟื่องฟูอย่างมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัจจัยทั้ง 4 ได้มีส่วนทั้งทางตรงและทางอ้อมให้เกิดนายทุนกลุ่มแรกภายในสังคมไทย คือ เจ้าภาษีนายอากร

เมื่อสังคมไทยต้องเผชิญกับการเข้ามาของตะวันตกทำให้ต้องเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้าน เศรษฐกิจไทยถูกเชื่อมโยงเข้ากับเศรษฐกิจทุนนิยมโลกที่มีประเทศมหาอำนาจตะวันตกเป็นศูนย์กลาง ประเทศไทยต้องปรับการบริหารที่รวมศูนย์เข้าสู่ส่วนกลางและองค์พระมหากษัตริย์ เป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราช ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏชัด ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดสภาวะเหลื่อมซ้อนทางเศรษฐกิจ ทำให้นายทุนไทยมี 2 ลักษณะ คือ 1. นายทุนเจ้าภาษีนายอากร ที่ดำเนินเศรษฐกิจผูกขาดกับรัฐ ระบบนี้เป็นระบบเก่าที่กำลังถูกแทนที่ด้วยการบริหารการคลังแบบใหม่อย่างตะวันตก พร้อมกับการรวมศูนย์อำนาจการทางการเงิน สู่องค์พระมหากษัตริย์ แต่ระบบเศรษฐกิจนี้ยังคงถูกใช้อยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 นายทุนเจ้าภาษีนายอากร ยังคงเป็นทุนที่มีบทบาทอย่างมากในสมัยการปฏิรูปประเทศ 2. นายทุนพาณิชย์ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม นายทุนลักษณะนี้เติบโตขึ้นพร้อมกับการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมในสังคมไทย นายทุนดังกล่าวมีพื้นฐานมา

จากคน 2 กลุ่ม คือ เจ้าภาชีนายอากร ที่พยายามปรับตัวและลงทุนในระบบเศรษฐกิจใหม่ที่กำลังออก
 งามแทนที่ระบบเศรษฐกิจระบบสัมปทานที่กำลังร่วงโรยลง กับพ่อค้าอิสระที่ไม่ได้หาประโยชน์จากการ
 ธุรกิจสัมปทานกับรัฐ กลุ่มคนทั้ง 2 ได้สร้างลักษณะใหม่ของการเป็นนายทุนพาณิชย์ในสังคมไทย.

ทั้งนายทุนที่ลงทุนโดยการเป็นเจ้าภาชีนายอากร และเป็นนายทุนพาณิชย์ต่างพบ
 อุปสรรคในการลงทุนในสมัยรัชกาลที่ 5 นายทุนเจ้าภาชีนายอากรพบกับปัญหาที่รัฐปรับตัวไปสู่รัฐ
 แบบใหม่ ส่วนนายทุนพาณิชย์แม้จะเฟื่องฟูอยู่ระยะหนึ่งก็ต้องพบกับวิกฤตการณ์ ในสมัยรัชกาลที่ 5
 ถึงต้นรัชกาลที่ 6 เรื่องราวของการล้มละลายของนายทุนไทยเหล่านี้ ยังไม่มีการศึกษากันอย่างจริงจัง
 ในงานวิจัยบทนี้จึงต้องการเสนอพัฒนาการของกลุ่มนายทุนทั้ง 2 ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ
 ที่ทำให้พบวิกฤตการณ์จนต้องล้มละลาย โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. เจ้าภาชีนายอากรกับระบบเศรษฐกิจแบบผูกขาด

การเก็บภาษีอากรโดยให้เอกชนเป็นผู้ประมวล ดำเนินการผูกขาดมีมาตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยา
 แต่ยังไม่เป็นระบบที่เข้มแข็ง ภาษีอากรที่เก็บส่วนใหญ่เป็นการเสนอแนะโดยเอกชนมิใช่รัฐบาลจัดตั้ง
 เองทั้งหมด ผู้ที่ทำการประมวลก็มีทั้งไทยและจีน ชาวไทยที่ประมวลทำภาษีเข้าใจว่าเป็นข้าราชการแต่ทำ
 ในฐานะเอกชน ในการประมวลเอกชนจะเสนอจำนวนเงินที่จะจัดทำและมีการเสนออัตราภาษี ส่วนการ
 ตัดสินใจให้ผู้ใดทำหรือไม่อยู่ที่กษัตริย์¹ ระบบที่ให้เอกชนรับทำภาษีนี้นี้มีใช้มาก่อนหน้านี้แล้วทั้งในจีน
 และอินเดีย สำหรับในไทยผู้ที่นำเข้ามาน่าจะเป็นจีน ซึ่งอพยพเข้ามาในปลายอยุธยา ญาติ ประภา
 พันธุ์ ให้เหตุผลในการให้เอกชนมาช่วยเก็บภาษีอากรตามแนวคิดของ แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ว่า
 การเก็บภาษีเป็นตัวเองมีความยุ่งยาก ผู้ปกครองจึงพยายามผลัดภาระการคำนวณและการเก็บภาษีให้
 กับผู้อื่น รัฐเองก็ขาดทั้งกลไกที่มีประสิทธิภาพและข้าราชการที่ซื่อสัตย์ที่จะทำหน้าที่เก็บภาษี² ในสมัย
 ปลายอยุธยาการเก็บภาษีอากรเป็นตัวเองมากขึ้นและรัฐก็ต้องการรายได้ที่แน่นอน จึงมอบให้เอกชน
 ดำเนินการเก็บภาษีแทนรัฐในบางส่วน พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ³ ทรงตรากฎหมาย ที่เกี่ยวกับผล

¹ ญาติ ประภาพันธุ์, ระบบเจ้าภาชีนายอากรสมัยกรุงเก่า ยุคต้น (กรุงเทพฯ :
 สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524), หน้า 77-79.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 22-23.

ประโยชน์จำนวนมากและยังทรงกำหนดอัตราค่าจ้างเงินแทนการเกณฑ์แรงงานไพร่อย่างละเอียด³ จากสภาพที่ภาษีเปลี่ยนจากสิ่งของและแรงงานเป็นตัวเงินมากขึ้นนี้ ทำให้รัฐต้องนำเอาระบบเจ้าภาษีนายอากรเข้ามาใช้

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระบบเจ้าภาษีนายอากรได้ถูกนำกลับมาใช้อีกครั้งหนึ่ง เพื่อช่วยหารายได้ให้กับรัฐ ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การจัดเก็บภาษีอากรยังคงดำเนินตามแบบอยุธยา ชนิดของภาษียังไม่มาก ภาษีอากรสำคัญที่เปิดโอกาสให้เอกชนเข้ามาทำได้แก่ สุรา และบ่อนเบี้ย อากรสุรา ในปี พ.ศ. 2351 (1808) ปีสุดท้ายของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และต่อเนื่องมาถึงปี พ.ศ. 2352 (1809) ปีแรกของรัชกาลที่ 2 ปรากฏว่ารัฐได้เปิดให้เอกชนเข้ามาทำอากรสุรา 43 เมือง ผู้ที่เข้าประมูลรับทำมีทั้งชาวไทยและชาวจีน ดังปรากฏว่าเฉพาะปี 2352 (1809) มีชาวไทยขอทำอากรสุรา 9 คน เป็นขุนนาง 6 คน สามัญชน 3 คน และชาวจีน 14 คน ต่อมาขุนนาง 2 คนได้ให้ผู้อื่นทำต่อ คงเหลือขุนนางเป็นผู้ทำอากรสุรา เพียง 4 คน ผู้ประมูลภาษีสุราได้จะเป็นผู้ผลิตและจำหน่ายสุราในเขตเมืองที่กำหนด โดยรัฐให้สิทธิแก่นายอากรเป็นผู้กำหนดราคาจำหน่าย ซึ่งอาจจะจำหน่ายเองหรือมอบให้พวกของตนไปจำหน่ายแทน เจ้าภาษีนายอากรบางคนก็หาผลประโยชน์โดยการขายสิทธิการทำอากรผูกขาดให้แก่ผู้อื่นอีกทอดหนึ่ง⁴ การกระทำดังกล่าวนี้ย่อมทำให้ราคาสุราที่จำหน่ายแก่ประชาชนแพงมากขึ้น

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

⁴ เยาวภา ญาณสุภาพ, “กิจการสุราในประเทศไทย ในระหว่างพ.ศ. 2367-2485,” (ปริญญาานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2532), หน้า 9-15.

บ่อนเบี้ย เป็นภาษีอากรชนิดหนึ่งที่รัฐให้เอกชนเป็นผู้ดำเนินการมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ผู้ที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรบ่อนผูกขาดนี้เรียกว่า “ขุนพัฒนสมบัติ” หรือ เรียกสั้น ๆ ว่า “ขุนพัฒน” บ่อนเบี้ยจะแบ่งเป็นบ่อนเบี้ยไทยและบ่อนเบี้ยจีน ซึ่งเป็นการแบ่งแยกผู้เล่นการพนันระหว่างคนไทยและคนจีน บ่อนเบี้ยที่จีนเล่นกันใช้ปี่* แทนเงินในการเล่น ส่วนบ่อนเบี้ยที่ไทยเล่นจะใช้เงินสด การพนันที่นิยมเล่นกันในบ่อนเบี้ย คือ ถั่ว ไป กำตัด ไม้งา ซึ่งเป็นการพนันที่ชาวจีนนำมาเผยแพร่ทั้งสิ้น แต่ต่อมานิยมเล่นกันมากเฉพาะถั่วและไป เท่านั้น ทั้งบ่อนเบี้ยไทยและจีนมีผู้เล่นทั้งชาวไทยและจีนปะปนกันไป⁵ การพนันเป็นแหล่งรายได้สำคัญของรัฐ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระมหากษัตริย์ ทั้ง 2 พระองค์ ทรงมีนโยบาย แสวงหารายได้จากภาษีอากรการพนันแต่ไม่ได้ส่งเสริมให้มีการจัดการเก็บภาษีพนันเพิ่มขึ้น เพียงแต่จัดเก็บภาษีจากบ่อนเบี้ยที่มีอยู่แล้ว และพยายามดำเนินการป้องกันการสูญเสयरายได้ของรัฐด้วยการจัดให้มีการตรองเงินและห้ามไม่ให้เล่นการพนันชนิดอื่น การตรองเงินคือการกำหนดให้นายบ่อนตรองเงินแก่ผู้เล่นตามฐานะ เพื่อไม่ให้ผู้มีฐานะยากจนเล่นการพนันจนเกิดหนี้สิน ในสมัยอยุธยากำหนดเงินตรองต่ำสุดไม่เกิน 10 บาท และสูงสุดไม่เกิน 2 ซึ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงให้มีการตรองเงินเหมือนสมัยอยุธยา เนื่องจากผู้เล่นการพนันน้อยลงทำให้บ่อนเบี้ยมีรายได้ต่ำลง การตรองเงินจะทำให้บ่อนมีรายได้เพิ่มและรัฐบาลก็สามารถควบคุมจำนวนเงินตรองได้ด้วย นอกจากนี้การพนันชนิดอื่นนอกจากบ่อนเบี้ยได้แก่ การพนันชนไก่ ทำให้รายได้บ่อนเบี้ยลดลงด้วย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงประกาศห้ามเล่นการพนันชนไก่และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงออกกฎหมายห้ามปรามเล่นการพนันชนิดอื่นเพิ่มเติมอีก 2 ครั้ง รวมทั้งห้ามทั้งหมด 9 ชนิด ได้แก่ ชนนก กัดปลา เรียงเบี้ย ผ่าผูกสายยาม ทายอึ่ง ทายปลาไหล ทายกลีบมั่งคุด รูดไม้คมพัด และ เสือนอนกิน การเล่นการพนันนอกบ่อนเบี้ยทำให้รัฐสูญเสียรายได้ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังทรงอนุญาตให้เล่นการพนันได้อย่างอิสระในวันนักขัตฤกษ์ ก็เท่า

---

*ปี่ หรือ ปี่สะกา ทำด้วยโลหะ แก้ว มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว ส่งปี่จากเมืองจีนมาจำหน่าย ทำด้วยดิน ถ้วยชามเคลือบสี ปี่จะใช้เล่นการพนันแทนเงินเพราะสะดวกในการหยิบมากกว่าเงินปลีก ปี่จะมีราคาตั้งแต่ 1 สลึง 1 เฟื้องและ 2 ไพ

⁵กาญจนา จินตกานนท์, “นโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับภาษีอากรการพนัน พ.ศ. 2367-2460,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), หน้า 10-11.

กับเป็นการส่งเสริมให้มีการเล่นการพนันบ่อนเบี้ย บ่อนเบี้ยจึงขยายตัวออกจากเมืองหลวงสู่หัวเมืองอย่างกว้างขวางในพ.ศ. 2352(1809) บ่อนเบี้ยขยายไปทางเหนือถึงเมืองพิจิตร ทางใต้ถึงเมืองพัทลุง และทางตะวันออกถึงเมืองจันทบุรี⁶ เมื่อรัฐมีนโยบายในการหารายได้จากการพนันและภาษีชนิดนี้ทำรายได้ให้รัฐมาก เจ้าภาษีนายอากรที่ทำหน้าที่จัดเก็บภาษีก็ได้รับผลประโยชน์จำนวนมากไปด้วย โดยจะได้รับเงินจากการเก็บค่าหัวเบี้ยจากผู้เล่นเมื่อแทงถูกแต่ละครั้ง ได้รับผลประโยชน์จากการขายช่วงให้แก่ผู้อื่นไปจัดเก็บภาษีอีกต่อหนึ่ง และยังสามารถได้รายได้จากค่าปรับสินไหมจากผู้ลักลอบเล่นการพนันในพื้นที่ที่ประมูลได้ นอกจากนี้ยังได้รับผลประโยชน์ต่าง ๆ ทางอ้อมอีกมากมายจากการแลกปี เช่นเมื่อมีการใช้ปีปลอมเล่นการพนัน เจ้าของบ่อนจะให้ผู้เล่นมารับแลกปีคืนในเวลาที่กำหนดหากไม่มีผู้มารับแลกคืน ผลประโยชน์ก็จะตกเป็นเจ้าของบ่อน ปียังถูกใช้แทนเงินตราในตลาดได้ด้วย ซึ่งนายบ่อนจะมีรายได้ในการทำปีออกจำหน่ายด้วย⁷

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบบเจ้าภาษีนายอากรเป็นระบบที่สำคัญในการหารายได้ให้กับรัฐโดยเฉพาะภายหลังการทำสนธิสัญญาเบอร์นี ในปีพ.ศ. 2369 (1826) ทั้งนี้เนื่องจากสนธิสัญญาเบอร์นีนี้ ทำระหว่างไทยกับอังกฤษ มีผลทำให้ต้องเปิดการค้าเสรี และทำให้ไทยสูญเสียรายได้จากการผูกขาดและยกเลิกพระคลังสินค้า ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีความชำนาญในการหารายได้เนื่องจากเคยกำกับราชการกรมท่ามาก่อน แต่รายจ่ายในสมัยนั้นมีมาก กษัตริย์พระองค์นี้ทรงฝักใฝ่ศาสนาอย่างยิ่ง ทรงอุทิศเงินจำนวนมากบำรุงพระพุทธศาสนา สร้างวัดวาอาราม และซ่อมแซมวัดรวม 53 วัด ถวายภัตตาหารพระสงฆ์ทุกวัน จ่ายเงินเดือนแก่พระสงฆ์ผู้สอนพระธรรม มีการตั้งโรงงานแจกจ่ายเงินแก่คนยากจน พระองค์ทรงก่อสร้างวัง และวัดตามศิลปะแบบจีนเพื่อให้กรุงเทพฯ รุ่งเรืองเหมือนสมัยอยุธยา ในสมัยนี้ยังต้องเผชิญกับสงครามมากกว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สงครามกับญวน ในระหว่าง พ.ศ. 2376 - 2390 (1833-1847) ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายจำนวนมาก ในงานก่อสร้างต่าง ๆ ก็ใช้แรงงานว่าจ้างจากชาวจีนเพราะเห็นว่าแรงงานจีนมีความชำนาญมากกว่าแรงงานเกณฑ์บ่าวไพร่ การใช้แรงงานจีนนี้อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้รัฐต้องเก็บภาษีเป็นตัวเงินมากขึ้น นอกจากนี้ ยังมีค่าใช้จ่ายในการติดต่อกับต่างประเทศและการส่งสินค้าจากตะวันตก รวมทั้งการจ่ายเบี้ยหวัดให้แก่ข้าราชการ ค่าใช้จ่ายเหล่านี้

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25-28.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20-21.

เป็นรายการที่ต้องใช้จ่ายเป็นเงินตราจำนวนมากทั้งสิ้น ตลอดจนสูญเสียรายได้จากการค้าผูกขาด ทำให้รัฐบาลต้องขวนขวายหาเงินชดเชยผลประโยชน์ที่เสียไป โดยวิธีการหาผลประโยชน์จากภายในประเทศและสร้างเครื่องมือหรือกลไกการเก็บผลประโยชน์⁸ ซึ่งก็คือการเพิ่มจำนวนภาษีภายในและสร้างระบบเจ้าภาษีนายอากรที่มั่นคง

ระบบเจ้าภาษีนายอากรที่องฟูในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แรกกระตุ่นที่สำคัญมาจากตะวันตก ใน พ.ศ. 2398 (1855) อังกฤษกับไทยทำสนธิสัญญาเบาว์ริง อีกครั้งหนึ่ง สัญญาฉบับนี้เป็นการแก้ไขข้อบกพร่องที่มีในสัญญาเบอร์นี ทั้งนี้เพื่อให้ไทยเปิดประตูรับสินค้าของอังกฤษได้อย่างเต็มที่ สัญญาฉบับนี้มีความเข้มงวดมากกว่าเดิม บังชี้ให้ดำเนินการค้าเสรี แก้ไขภาษีเข้าให้เก็บเพียงร้อยละ 3 ส่วนสินค้าออกให้เก็บภาษีได้ตามที่กำหนดในสัญญาเป็นชนิด ๆ ไป รัฐต้องเสียรายได้อย่างมากโดยเฉพาะรายได้จากภาษีสินค้าเข้าออกถึงแม้ว่ามีเรือต่างประเทศเข้ามาติดต่อดำขายมาก นอกจากนี้การค้าของหลวงที่เคยมีมากก็ต้องยุติลงด้วย รัฐมุ่งหารรายได้ชดเชยโดยการเก็บภาษีภายในให้หนักขึ้น มีการเพิ่มภาษีชนิดใหม่ ๆ และแก้ไขเปลี่ยนแปลงอัตราภาษีเดิมรวมทั้งนำภาษีที่ยกเลิกไปแล้วกลับมาใช้อีก⁹

จากการที่รัฐจำเป็นต้องหารรายได้จากภาษีภายในเพิ่มขึ้น การประมุลภาษีอากรจึงรุ่งเรืองมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการตั้งภาษีใหม่ถึง 38 ประเภท และในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งเพิ่มอีก 14 ประเภท รวมทั้งนำภาษีที่ยกเลิกไปในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับมาใช้ใหม่คือ อากรฝิ่น อากรค่าน้ำ และอากรรักษาเกาะซึ่งเก็บจากผู้หาไขจาวเม็ด การเพิ่มภาษีอากรจำนวนมากนี้ ทำให้ระบบนี้เข้าครอบคลุมชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ทั้งเรื่องอาหารการกิน การทำมาหากิน และเป็นผู้กำหนดสินค้าในตลาด จำนวนภาษีที่เพิ่มขึ้นเป็นการเพิ่มภาระให้กับประชาชน มีผลทำให้การผลิตและการค้าของประชาชนหยุดชะงักเพราะไม่

⁸ ญาดา ประภาพันธ์, ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพฯ ยุคต้น, หน้า 133 – 136.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 128 – 129.

อาจเสียภาษีได้¹⁰ ภาษีอากรที่เอกชนประมูลได้นี้มี 2 ลักษณะ คือ รัฐไม่ได้ตั้งพิกัดและรัฐกำหนดพิกัด ให้เจ้าภาษีนายอากรไปเก็บตามที่กำหนด ในส่วนอากรที่รัฐไม่ได้ตั้งพิกัดนี้สร้างความเดือดร้อนให้ประชาชนมากเพราะรัฐควบคุมเพียงเงินที่ผู้ประมูลจะส่งมอบให้รัฐ อากรเหล่านี้ได้แก่ อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย อากรเตาถ่าน อากรรังนก และอากรกึ่งแห่งเป็นต้น¹¹ การปรับปรุงภาษีในรัชกาลที่ 3 ทำให้รัฐรายได้ที่เป็นตัวเงินเพิ่มขึ้น เป็นเงินประมาณ 25,000,000 บาท เพิ่มจากรัชกาลที่ 2 กว่า 10 เท่า และในรัชกาลที่ 4 รัฐมีรายได้ประมาณ 26,964,000 บาทมากกว่ารัชกาลที่ 3 เล็กน้อย¹²

ภาษีอากรสำคัญที่มีการจัดเก็บใหม่ 2 ชนิด คือ อากรหอย ก.ข. และอากรฝิ่น หอย ก.ข. นี้รัชกาลที่ 3 โปรดให้จัดเก็บภาษีเมื่อ พ.ศ. 2378 โดยในครั้งแรกกำหนดให้มีโรงหอยเฉพาะที่กรุงเทพโรงเดียว ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ขยายไปเมืองปทุมธานี เมืองนนทบุรี และเพชรบุรี วัตถุประสงค์ในการจัดตั้งโรงหอยขึ้นในรัชกาลที่ 3 ก็เนื่องจากรัฐขาดแคลนเงินตราที่จะใช้หมุนเวียนและเห็นว่าประชาชนส่วนหนึ่งนิยมเก็บทรัพย์สินไว้โดยการฝังดิน สูญเสียไปจำนวนมาก พระศรีไชยบาน นายอากรสุรา จึงเสนอให้มีการจัดตั้งโรงหอย ก.ข. ตามแบบจีนเพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจขาดแคลนเงินตรา โดยให้รางวัลแก่ผู้แทงหอยได้ถึง 30 เท่าตัว เป็นการล่อใจให้ประชาชนนำเงินที่เก็บไว้มาใช้ในโรงหอย ปรากฏว่าเมื่อโรงหอยขยายตัวไปยังหัวเมืองกลับทำให้ราษฎรยากจนลง และใจผู้ร้ายชุกชุมมากขึ้น รัชกาลที่ 4 จึงทรงโปรดให้ยกเลิก โดยให้มีการจัดเก็บได้เฉพาะกรุงเทพฯ นนทบุรี และปทุมธานี¹³ อากรหอย ก.ข. เป็นอากรชนิดที่รัฐกำหนดพิกัดอัตราภาษี ผู้เป็นเจ้าภาษีนายอากรจะได้แต่งตั้งเป็น “ขุนบาน” หรือ “ขุนบานเบิกบุรีรัตน์” โดยมีรายได้จากการเก็บค่าน้ำ คือ เงินที่นายอากรหอย ก.ข. เรียกเก็บจากผู้ถูกหอยในอัตรา 30 ซัก 1 ส่วน และค่าแทงหอยอีก ผู้ที่แทงถูกจะได้รับเงินไปเพียง 28 ส่วนเท่านั้น หลังจากถูกหักค่าน้ำและค่าแทงแล้ว การแทงหอย ก.ข. เช่นเดียวกับการพนันชนิดอื่น ๆ คือ เจ้ามือได้เปรียบผู้เล่นและได้กำไรมากกว่าผู้เล่น หอย ก.ข. มีกำหนดการออกวันละ 2

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 126, 153 – 154.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 162 – 163.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 127 – 130.

¹³ กาญจนา จินตกานนท์, “นโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับภาษีอากรการพนัน พ.ศ. 2367 – 2460,” หน้า 45-46.

ครั้ง คือ เข้าและเย็น¹⁴ หวยชนิดนี้ทวีความสำคัญในการจัดเก็บรายได้ของรัฐในสมัยรัชกาลที่ 5 และชักนำให้ประชาชนมีชีวิตอยู่กับการพนันมากขึ้นทุกที

อากรฝิ่น เริ่มมีการจัดเก็บในปีแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปี พ.ศ. 2394 (1851) การที่ทรงอนุญาตให้มีการสูบฝิ่นได้ นอกจากเป็นการหารายได้จากอากรตัวใหม่ให้กับรัฐแล้ว ยังต้องการควบคุมการสูบฝิ่นให้อยู่เฉพาะชาวจีนไม่ให้ขยายไปสู่ชาวไทยซึ่งเริ่มจะลักลอบสูบฝิ่นตามแบบชาวจีนโดยตั้งข้อจำกัดไว้หลายประการได้แก่ อนุญาตให้สูบฝิ่นเฉพาะชาวจีนหรืออนุญาตให้นำฝิ่นเข้าประเทศได้ไม่เกิน 5 ปัก (ผู้เขียน-ห่อ) ฝิ่นที่นำเข้ามาต้องขายให้เฉพาะแก่เจ้าภาษีเท่านั้น และต้องขายในราคาที่รัฐบาลตั้งไว้คือ ปักละ 10 ชั่ง ข้อจำกัดนี้เป็นอุปสรรคที่ทำให้ฝิ่นจำหน่ายอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่รัฐบาลกำหนดไว้ ภายหลังการลงนามสนธิสัญญาเบาว์ริง ฝิ่นสามารถนำเข้าประเทศได้โดยไม่จำกัดปริมาณ เพียงแต่จะต้องขายให้แก่เจ้าภาษีเท่านั้น ฝิ่นยังเป็นสินค้าที่ไม่ต้องเสียภาษีนำเข้า ปริมาณฝิ่นจึงสูงขึ้นในตลาดภายในประเทศเป็นลำดับ เมื่อปริมาณฝิ่นนำเข้ามาในประเทศมากขึ้น เจ้าภาษีฝิ่นก็ต้องเร่งขายฝิ่นให้มากขึ้น รายได้อากรภาษีฝิ่นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2394 - 2400 (1851-1857) จะอยู่ที่ 160,000 บาท รายได้ภาษีนี้สูงขึ้นถึง 1 เท่าตัว เมื่อปี พ.ศ. 2401 (1858) เป็นเงิน 320,000 บาทและปี พ.ศ. 2411(1868) เป็นเงิน 573,000 บาท¹⁵ ขณะที่ภาษีฝิ่นทำรายได้ให้กับรัฐมากแต่ก็สร้างปัญหาอย่างมากเช่นกัน เพราะไม่ใช่เพียงแต่ชาวจีนเท่านั้นที่สูบฝิ่น ชาวไทยก็นิยมการสูบฝิ่นมากเช่นกัน

เจ้าภาษีนายอากร ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนใหญ่เป็นชาวจีน เนื่องจากชาวจีนมีอิสระจากระบบไพร่ สามารถเดินทางไปยังที่ต่าง ๆ ได้สะดวก และมีความชำนาญในเรื่องการเก็บภาษีอยู่แล้ว เนื่องจากระบบนี้ใช้กันอย่างแพร่หลายในประเทศจีน ชาวจีนที่เข้ามาเมืองไทยสมัยนั้นมักเป็นคนยากจนจึงมีความกระตือรือร้นที่จะแสวงหาความมั่นคง ประกอบกับอุปนิสัยชอบ

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16 – 17.

¹⁵ สุภาภรณ์ จรัสพัฒน, “ภาษีฝิ่นกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2367 – 2468,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 44 – 45.

น้อมจึงทำให้เข้ากับขุนนางได้ และขุนนางเหล่านี้เองมักจะเป็นผู้หนุนหลังชาวจีนในการทำภาษี อาทิ เป็นนายประกันให้ และในบางครั้งก็เป็นผู้ออกทุนให้โดยแบ่งผลกำไรกับเจ้าภาษี การทำภาษีต้องอาศัย การติดตามอย่างเข้มงวด คนไทยยังอยู่ภายใต้พันธุนาการในระบบไพร่ การที่เดินทางไปเก็บภาษีอาจ จะไม่สะดวก ซึ่งจะมีผลทำให้ผลกำไรที่ได้รับต่ำ ผู้มีเงินทุนจึงไม่ประสงค์ออกเงินทดลองให้ ดังนั้นการ ทำภาษีผูกขาดจึงตกอยู่กับชาวจีนเสียส่วนใหญ่¹⁶ ภาระหน้าที่ของเจ้าภาษีนายอากรที่สำคัญคือ รวบรวมภาษีมาส่งมอบให้รัฐ เจ้าภาษีนายอากรนั้นแม้ไม่ใช่ข้าราชการของรัฐโดยตรงแต่ก็ถือว่าเป็นกึ่งข้าราชการ (semi - official) เพราะมีฐานะเป็นหน่วยเศรษฐกิจของรัฐ มีอำนาจในการดำเนินการค้าและการคลังตามที่รัฐมอบให้ บุคคลเหล่านี้จะมีอำนาจทางการเมืองและอิทธิพลเหนือราษฎรทั่วไป¹⁷ ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าภาษีนายอากรจะได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุน หรือหมื่น มีศักดินา 400 มีอำนาจพิจารณาคดีเกี่ยวกับภาษีอากรด้วย โดยเฉพาะเจ้าภาษีนายอากรในหัวเมืองแล้ว อำนาจและอิทธิพลเหมือนเจ้าเมืองย่อยๆ ในภาคใต้เจ้าภาษีนายอากรกับเจ้าเมืองมักเป็นคนคนเดียวกัน เรียกว่า "ระบบเหมาเมือง" เจ้าภาษีนายอากรถือว่าเป็นนายทุนเจ้าภาษี เพราะจะต้องประมูลภาษีอากร และจะต้องจ่ายเงินจำนวนหนึ่งให้รัฐก่อนที่จะเก็บภาษีแสวงหากำไรให้ตัวเอง¹⁸ นายทุนเจ้าภาษีนายอากรกลุ่มนี้จึงถือกำเนิดภายใต้ระบบศักดินาและได้รับการอุปถัมภ์จากชนชั้นศักดินาให้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ระบบเจ้าภาษีนายอากร จำเป็นต้องอาศัยโครงสร้างในระบบศักดินาเดิมในการแสวงหาผลประโยชน์ ระบบนี้สามารถเอื้อประโยชน์ให้กับชนชั้นนำของไทยทั้งกลุ่ม ไม่ใช่เพียงกษัตริย์เพียงผู้เดียว เพราะปรากฏว่าเบื้องหลังของเจ้าภาษีนายอากรก็คือ ขุนนางและเจ้านายบางพระองค์ซึ่งเป็นเจ้าภาษีนายอากรลับ ๆ เสียเอง ระบบเจ้าภาษีนายอากรจึงไม่มีผลเปลี่ยนแปลงระบบศักดินา¹⁹ ระบบเจ้าภาษีนายอากรสามารถคงอยู่และเป็นระบบสำคัญตลอดสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีการปฏิรูปการเก็บภาษีเสียใหม่ การเก็บภาษีในระบบนี้เป็น

¹⁶ ญาดา ประภาพันธ์, "ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพฯ ยุคต้น", หน้า 103.

¹⁷ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398 - 2453) (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524), หน้า 60.

¹⁸ ญาดา ประภาพันธ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 160 - 161.

¹⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อัมรินทร์, 2538), หน้า 203-204.

ความร่วมมือระหว่างเจ้าภาษีนายอากรกับรัฐ เนื่องจากเจ้าภาษีนายอากรมุ่งแสวงหาความร่ำรวยจากการเป็นผู้ประมูลรับทำภาษีผูกขาด และรัฐก็มุ่งหารายได้ชดเชยจากการเสียรายได้ไปหลังการทำสนธิสัญญาที่เสียเปรียบ เจ้าภาษีนายอากรได้กลายเป็นกลุ่มที่มีบทบาททางเศรษฐกิจและเข้าเกี่ยวข้องกับการเมืองโดยการเป็นฐานทางการเงิน ให้กับเจ้านายและขุนนางบางกลุ่มด้วย เจ้าภาษีนายอากรสามารถสร้างความร่ำรวยจากการเก็บภาษี และมักมีขุนนางผู้ใหญ่เป็นผู้สนับสนุนให้ได้รับการคัดเลือกเป็นผู้ทำภาษี ดังเช่น สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) มีเจ้าภาษีนายอากรหลายคนอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ ขุนนางเหล่านี้จะให้การคุ้มครองเพื่อให้พ้นจากการถูกลงโทษตามกฎหมายเมื่อเจ้าภาษีนายอากรที่อยู่ในการคุ้มครองของตนกระทำผิดหรือเก็บภาษีเกินขอบเขต²⁰ เจ้าภาษีนายอากรจำนวนมาก ไม่ส่งมอบเงินให้แก่รัฐ และนอกจากนี้เงินจากการเก็บภาษียังรั่วไหลไปอยู่กับขุนนางต่าง ๆ ที่เจ้าภาษีสังกัดอยู่²¹

ในระยะสี่ปีแรกของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ต้องประสบปัญหาทางการเงินอย่างหนักถึงขั้นมีหนี้สินในช่วงเวลาดังกล่าว พระราชทรัพย์ในท้องพระคลังตามที่บัญชีระบุมีจำนวนเงิน 4 หมื่นชั่ง แต่ตามความเป็นจริงมีตัวเงินอยู่เพียงครึ่งหนึ่งเท่านั้น และปรากฏว่าใน พ.ศ. 2414 (1871) เมื่อถึงเวลาพระราชทานเบี้ยหวัดให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการ เป็นจำนวนเงิน 11,000 ชั่ง เจ้าหน้าที่พระคลังมหาสมบัติ ผู้รับผิดชอบด้านการเงินต้องวงเงินจำนวนนี้ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงกล่าวในเหตุการณ์ครั้งนั้นว่า “เงินไม่พอจ่ายราชการต้องเป็นหนี้ตั้งแต่งานพระบรมศพตลอดมาจนถึงปีมะแม เป็นเงิน 100,000 ชั่ง²² เงินของหลวงได้รั่วไหลอยู่ในมือขุนนาง และเจ้าภาษีนายอากรเป็นจำนวนมาก ปัญหาการรั่วไหลของ

²⁰ ญาดา ประภาพันธ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 153 - 154 , 203.

²¹ สุทธิพันธ์ ขุนทนานนท์, “การจัดเก็บภาษีอากรและผลกระทบต่อสังคมไทย พ.ศ. 2416 - 2475,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 106 - 109

²² สุมาลี บำรุงสุข, “การรวบรวมรายได้แผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2416 - 2453),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 57.

เงินหลวงสามารถสะท้อนถึงความอ่อนแอของสถาบันกษัตริย์และการบริหารการคลังแบบเดิมก่อนการปฏิรูป.

ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2411 (1868) ถึง พ.ศ. 2416 (1873) ผู้ควบคุมตำแหน่งการคลังคือเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) การดำเนินงานทางด้าน การคลังของเจ้าพระยาผู้นี้มีสิ่งทีแสดงให้เห็นถึงการรั่วไหลของเงินภาษีอากรและความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ระหว่างขุนนางและเจ้าภาษีนายอากรเป็นอย่างดี ดังปรากฏว่าเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ได้นำเงินที่ได้จากเจ้าภาษีนายอากรไปใช้ส่วนตัวและแสวงหาผลประโยชน์ เมื่อเจ้าภาษีนายอากรนำเงินค่าภาษีมาส่งให้ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ จะเก็บไว้ในกำปับนใหญ่ใบหนึ่งในบ้าน เมื่อมีธุระต้องใช้จ่ายไม่ว่าจะเป็นกิจการราชการหรือส่วนตัว ก็จะใช้เงินในกำปับนนี้ทั้งสิ้น ตามบัญชีรายจ่าย มีตั้งแต่งานราชการแผ่นดิน ได้แก่ค่าจ้างชาวจีน เลื่อยไม้ทำพระเมรุ ซื่อสิ่งของใช้ในงานพิธีพระราชทานเพลิงศพของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ซื่อไม้ทำประภาคารที่สมุทรปราการจนถึงเรื่องในบ้าน ได้แก่การสร้างบ้านให้พระยาราชานุประพันธ์ บุตรชาย แจกเงินภรรยาบ่อย บุตรและคนใช้ ให้เงินภรรยาหลวงไปทำบุญ และซื่อของจากห้างถวายเป็นนายที่สำคัญ เป็นต้น นอกจากนี้ยังนำเงินไปให้เจ้าภาษีนายอากรต่าง ๆ กู้ยืม เช่นในปี พ.ศ. 2411 (1868) ให้เงินพระภาษีสมบัตินิรุฒน์กู่ 600 ชั่ง และให้พระบริบูรณ์โกษา กู่ 500 ชั่ง ดอกเบี้ยที่เจ้าภาษีนำมาส่งก็รับมาใช้กำปับนใบเดียวกันนี้ไว้ใช้สอยต่อไป²³

พฤติกรรมในการเก็บภาษีของเจ้าภาษีนายอากรเป็นปัญหาหนึ่ง ที่ทำให้รัฐบาลหนักใจมาตลอด เจ้าภาษีนายอากรมักใช้อำนาจเกินขอบเขตในการเก็บภาษีจากราษฎร และมักมีสายสัมพันธ์กับสมาคมลับ "อั้งยี่" เจ้าภาษีนายอากรจะใช้สมาคมเหล่านี้คุ้มครองผลประโยชน์ และกำจัดการแข่งที่มาประมูลภาษีแข่งกับตน การแข่งขันประมูลจึงไม่ใช่การแข่งขันที่เสรีจริงๆ ทำให้รายได้ของรัฐที่จะได้จากการประมูลต่ำลงเพราะไม่มีใครกล้าเข้าประมูลแข่งขันกับพวกอั้งยี่หรือตัวเหี้ยเนื่องจากกลัวถูกรังแกเอา เจ้าภาษีนายอากรใช้ทั้งสมาคมลับและการคุ้มครองจากขุนนางในการทำภาษี²⁴ ในสมัยที่

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63-65.

²⁴ ญาดา ประภาพันธ์. ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพยุคต้น. หน้า 153 -

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้สำเร็จราชการ (พ.ศ. 2411 - 2416) (1868-1873) ได้เป็นผู้รับผิดชอบในการควบคุมอั้งยี่ด้วย สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ มีนโยบายเลี้ย้อั้งยี่ ทั้งนี้เพื่อให้อั้งยี่ควบคุมชาวจีนไม่ให้ไปอยู่ภายใต้การบังคับของตะวันตก นอกจากนี้การควบคุมอั้งยี่ยังมีนัยทางการเมืองด้วย คือ เป็นการสะสมกำลังเพื่อแข่งขันกับอำนาจของพระมหากษัตริย์ ในยุคนี้พวกอั้งยี่ไม่กล้าก่อความวุ่นวาย และเชื่อฟังคำสั่งของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เนื่องจากหัวหน้าอั้งยี่ได้เข้าพึ่งพาท่านอำนาจของขุนนางท่านนี้ เพื่อหวังผลประโยชน์จากการประมูลภาษี²⁵ พระยาภักดีภักทากร เจ้าภาษีฝิ่นรายใหญ่และเป็นหัวหน้าชุมชนจีนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าภาษีฝิ่นนี้มีประวัติเป็นหัวหน้าอั้งยี่ด้วยเช่นกัน²⁶ ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าภาษีนายอากรรายใหญ่และสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นไปอย่างใกล้ชิดมาก เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นผู้ดูแลจัดเก็บภาษีฝิ่น และถึงแม้จะมีการจัดตั้ง หอรัษฎากรพิพัฒน์ เพื่อรวบรวมเงินภาษีและควบคุมการจัดเก็บภาษีแล้ว ภาษีฝิ่นยังคงอยู่ภายใต้การดูแลของท่านและยังคงใช้วิธีเดิมในการจัดเก็บคือ ขอหักเงินค่าใช้จ่ายก่อนนำส่ง และนำส่งตามที่เก็บได้ไม่เท่ากันทุกเดือน หากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ยินยอมดั่งนี้จะไม่รับผิดชอบภาษีเพราะถือว่าไม่ทรงวางพระทัย ในที่สุดพระองค์ก็ทรงต้องยอมปล่อยสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ จัดเก็บภาษีในความดูแลของท่านตามเดิม²⁷ อำนาจของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ยังคงมีอย่างเต็มที่ในการควบคุมภาษีฝิ่นซึ่งเป็นภาษีที่สำคัญของประเทศ นอกจากนี้เจ้าภาษีจำนวนมากยังอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของท่าน

ระบบเจ้าภาษีนายอากรเป็นระบบสำคัญที่รัฐสร้างขึ้นเพื่อหารายได้ให้กับรัฐ ระบบนี้ทำให้เจ้าภาษีนายอากรกลายเป็นกลุ่มที่ร่ำรวยในสังคมไทย ต่อมาในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงต้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบบนี้ไม่ได้เป็นระบบที่แก้ปัญหาการเงินและหารายได้ให้กับรัฐเหมือนในระยะแรก เนื่องจากระบบเจ้าภาษีนายอากรถูกจัดตั้งขึ้นมาโดยซ้อนทับอยู่ในระบบศักดินาเดิมซึ่งขุนนางยังคงเป็นกลไกที่สำคัญในการช่วยดูแลผลประโยชน์ให้

²⁵ ปรรารถนา โภเมน, "สมาคมชาวจีนในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2440 – 2488," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 32, 42.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

²⁷ สุมาลี บำรุงสุข, "การรวบรวมรายได้แผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2416 - 2453)," หน้า 85.

กับกษัตริย์ เจ้าภาชีนายอากรจึงขึ้นอยู่กับขุนนาง หากขุนนางไม่ส่งมอบผลประโยชน์ให้ ผลประโยชน์ก็จะตกอยู่กับตัวขุนนางมากกว่ากษัตริย์ ขุนนางยังเป็นผู้ที่ควบคุมกลุ่มคนที่มีบทบาทอย่างยิ่งในเศรษฐกิจไทยด้วย เมื่อขุนนางและกษัตริย์มีความขัดแย้ง ระบบเจ้าภาชีนายอากรและตัวเจ้าภาชีนายอากรจึงกลายเป็นฐานทางการเงินและอำนาจของขุนนาง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินการปฏิรูปประเทศเพื่อสร้างรัฐและอำนาจของพระองค์ให้แข็งแกร่ง การปฏิรูปการจัดเก็บภาษีอากรถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของการปฏิรูปทั้งหมด พระองค์ทรงเริ่มต้นขบวนการปฏิรูปโดยการจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ พ.ศ. 2416 (1873) ทันทีหลังจากพระองค์ทรงประกอบพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 ขึ้นเป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจในการบริหารเต็มที่ในปีนั้น ทั้งนี้เพื่อให้หอรัษฎากรพิพัฒน์ * ทำหน้าที่รวบรวมรายได้ของแผ่นดิน ควบคุมการประมูลและการชำระเงินของเจ้าภาชีนายอากร เจ้าภาชีนายอากรต้องชำระเงินโดยตรงกับหอรัษฎากรพิพัฒน์ ไม่ต้องผ่านขุนนางเหมือนเดิม²⁸ อย่างไรก็ตามการปฏิรูปของพระองค์ในระยะแรกยังคงมีอุปสรรคเนื่องจากถูกต่อต้านจากเจ้านายและขุนนางบางกลุ่มที่มีผลประโยชน์อยู่ การดำเนินการปฏิรูปการจัดเก็บภาษีของพระองค์เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้บทบาททางเศรษฐกิจของเจ้าภาชีนายอากรเริ่มลดลง ในปี พ.ศ. 2416 (1873) รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติเจ้าภาชีนายอากร โดยรัฐได้เพิ่มความเข้มงวดในการประมูลและการส่งเงินงวด ถ้าเจ้าภาชีนายอากรคนใดไม่สามารถส่งเงินตามงวดจะทำการยึดทรัพย์²⁹ มาตรการนี้ส่งผลสำคัญทำให้เจ้าภาชีนายอากรที่ไม่สามารถชำระเงินได้ตามที่ตกลงกัน ต้องล้มลง

---

* การจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ในปี พ.ศ. 2416 เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ความขัดแย้งระหว่างกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญกับรัชกาลที่ 5 เพิ่มมากขึ้น จนนำไปสู่วิกฤตการณ์วังหน้าในปี พ.ศ. 2417

²⁸ สุทธิพันธ์ ขุทรานนท์, "การจัดเก็บภาษีอากรและผลกระทบต่อสังคมไทย พ.ศ. 2416 – 2475.", หน้า 112 - 115.

²⁹ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398 - 2453), หน้า 97.

พระยาภักดีภักทรากร (เจ้าสัวโง้งซัว หรือ เกงซัว) เป็นเจ้าภาชีนายอากรที่ร่ำรวยคนหนึ่ง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2423 (1880) ได้รับบรรดาศักดิ์ให้เป็นพระยาภักดีภักทรากร ผู้ช่วยราชการในกรมท่าด้วย³⁰ จากตำแหน่งราชการที่ใหญ่โตในกรมท่าด้วยนี้ทำให้สามารถประมูลรับทำภาษีได้หลายประเภท และก็มีพฤติกรรมในการทำภาษีเช่นเดียวกับเจ้าภาษีรายใหญ่อื่น ๆ คือ ติดค้างเงินหลวงไม่จ่ายตามเวลาที่กำหนด ท่านผู้นี้ถูกฟ้องล้มละลายใน ปี พ.ศ. 2430 (1887) พระยาภักดีฯ ผู้รับทำภาษีไม้ไผ่ ภาษีการพนัน ภาษีรังนก ภาษีน้ำอ้อย ภาษีเกลือ ภาษีสุรา ภาษีหอย ก.ข. และภาษีน้ำตาลทราย ในปี พ.ศ. 2429 (1886) พระยาภักดีฯ ค้างหนี้หลวงถึง 575,016 บาท 40 สลึง จึงได้นำเอาบ้านเรือนใช้นี้สินหลวง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสในเรื่องนี้ว่า³¹

“...ฉันเห็นว่าโดยจะเร่งรัดเอาจริงๆ ก็คงไม่ได้ คนอย่างเช่นพระยาภักดีภักทรากร ถ้าจะไล่เก็บเอาบ้านเรือนเป็นของหลวงให้สิ้นเชิงแต่ยังมีชีวิตอยู่ก็ได้ชุบเลี้ยงให้เป็นขุนนางมียศบรรดาศักดิ์ แต่ถ้าขาดสนเอาที่บ้านเรือนไปจำหน่ายแก่ผู้หนึ่งผู้ใดต่อไปก็เป็นความลำบากที่จะต้องสะสาง เห็นว่าควรจะรับบ้านเรือนทรัพย์สินสมบัติ ซึ่งพระยาภักดีภักทรากรจะตีใช้นี้หลวง หักเงินที่ค้างเสียชั้นหนึ่ง แล้วให้พระยาภักดีภักทรากรเช่าที่บ้านนั้นอยู่ต่อไป ราคาเช่าพอสมควร ค่าเงินเบี้ยคิดเขาเป็นเหมือนหนึ่งมัดส่งเงิน จะเป็นการดีกว่าทางอื่น ...”

ต่อมาในปี พ.ศ. 2430 (1887) หอรัษฎากรพิพัฒน์ รายงานว่า พระยาภักดีฯ ผู้นี้ทำภาษีค้างเงินอีก 392,437 บาท 32 สลึง ไม่มีเงินใช้หลวง ขอเอาบ้านที่เดิมใช้แทนหลวง ซึ่งหากจะปฏิบัติตามกฎหมายแล้ว ทางกรมจะต้องยึดทรัพย์สินทั้งหมดทั้งสวิตญญาณ และอวิตญญาณของเจ้าภาษี ซึ่งก็รวมทั้งบุตรภรรยา ข้าทาสด้วย และจำคุกเจ้าภาษีผู้นั้น 3 ปี ในกรณีนี้พระบาทสมเด็จพระ

³⁰ รัชดาพร ศรีภิบาล, “ความสำคัญของรังนกต่อเศรษฐกิจในภาคใต้ของประเทศไทย (พ.ศ. 2310-2482),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541), หน้า 183 - 184.

³¹ หจข. ร 5. ค.22.1/2 เรื่องพระยาภักดีภักทรากร.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้บริบทแพทย์เฉพาะที่บ้านเรือน โดยยกโทษติดคุกและยกการริบบุตรภรรยา หลังจากพระยาภักดีฯ ถูกตัดสินให้ล้มลง ไม่นานก็ถึงแก่กรรม ในปี พ.ศ. 2431 (1888) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้นำที่ บ้านของพระยาภักดีภักทรากกร ที่ปากคลองสาน จัดตั้งเป็นโรงพยาบาลคนเสียจริตและเด็กที่ไม่มีบิดามารดา อนาคต³² ปัจจุบันโรงพยาบาลแห่งนี้คือโรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยา ในปี พ.ศ.2430 เป็นปีที่เจ้าภาชีนายอากรถูกฟ้องล้มละลายหลายคนด้วยกัน รัฐได้เริ่มนำมาตรการเข้มงวดในการควบคุมเจ้าภาชีนายอากรมาใช้อย่างจริงจัง ปรากฏว่าเจ้าภาชีนายอากรที่ถูกฟ้องให้ล้มละลาย 23 ราย ค่าเงินภาษีอากรรัฐถึง 1,070,344 บาท 34 สลึง

เจ้าภาชีนายอากรที่ถูกฟ้องให้ล้มพร้อมพระยาภักดีภักทรากกร ในปีพ.ศ. 2430 (1887) มี 23 ราย ดังนี้³³

ชื่อเจ้าภาชีนายอากรที่ล้ม	เงินค้างหลวงหลังจากหักทรัพย์สิน
1. พระยาภักดีภักทรากกร	340,114 บาท 48 สลึง
2. จิ้นฮุย	48,064 บาท 38 สลึง
3. จิ้นเป่า	35,297 บาท 40 สลึง
4. จิ้นเทียม	71,456 บาท 24 สลึง
5. จิ้นกิมเหียน	15,564 บาท
6. หลวงภาชีวิเสส	115,960 บาท 32 สลึง
7. จิ้นฉาย	29,903 บาท 8 สลึง
8. นายทรัพย์อำแดงถม	1,959 บาท 16 สลึง
9. หลวงศรีทรงยศ	56,142 บาท
10. จิ้นป๋น	33,577 บาท 56 สลึง
11. จิ้นดินไต่	13,370 บาท 11 สลึง
12. จิ้นอิน	17,200 บาท 33 สลึง
13. จิ้นเตง	3,160 บาท

³² เรื่องเดียวกัน

³³ เรื่องเดียวกัน

14. จี้นกะหวย	ทองคำ 1 ชั่ง	53	บาท	20 สลึง
	เงิน	9,106	บาท	
15. จี้นอ้อ		12,619	บาท	5 สลึง
16. จี้นบุนแข็ง		33,147	บาท	
17. จี้นเหลียง		47,308	บาท	24 สลึง
18. จี้นแหยม		121,453	บาท	40 สลึง
19. จี้นยิฉวน		3,160	บาท	
20. จี้นติด		12,987	บาท	11 สลึง
21. จี้นย่องหงวน		6,238	บาท	8 สลึง
22. จี้นซุ่นเกีย		1,184	บาท	8 สลึง
23. จี้นกือ		41,370	บาท	16 สลึง
	รวมทั้งสิ้น ทองคำ 1 ชั่ง	53	บาท	20 สลึง
	เงิน	1,070,344	บาท	34 สลึง

การล้มลงเนื่องจากการเป็นหนี้หลวงนี้ ทางหอรัษฎากรพิพัฒน์เห็นว่าไม่ได้มาจากความขัดสนที่ไม่มีจ่ายให้หลวง บางรายยกยอกทรัพย์ไม่ยอมจ่ายให้หลวง ขอทำเรื่องล้มโดยการโอนและเคลื่อนย้ายสมบัติไปไว้ที่อื่นซึ่งทางการไม่อาจตรวจค้นได้ ในจำนวนเจ้าภาษีนายอากรทั้งหมด 23 ราย มีรายล้มจริง ๆ เพียง 4 ถึง 5 รายเท่านั้น แม้แต่เจ้าพระยาภักดีภักทรากกรและหลวงภาชีวิเสส ทางหอรัษฎากรพิพัฒน์ก็ยังไม่เชื่อว่าขัดสนเงินทองจริงๆ³⁴

ในปี พ.ศ. 2433 (1890) ได้มีการจัดตั้งพระคลังมหาสมบัติ หน่วยงานนั้นนอกจากจะรักษาเงินและจ่ายเงินของแผ่นดินแล้ว ยังทำหน้าที่เก็บภาษีโดยตรงทั่วราชอาณาจักร โดยยอมให้เจ้าภาษีนายอากรผูกขาดเฉพาะที่จำเป็นบางชนิด ได้แก่ ภาษีฝิ่น สุรา บ่อนเบี้ย และหอยฯ เนื่องจากภาษีเหล่านี้ต้องอาศัยความชำนาญ ประสบการณ์ และการเอาใจใส่เป็นพิเศษ รายได้จากภาษีทั้ง 4 ชนิดนี้คิดเป็นครึ่งหนึ่งของรายได้ของรัฐทั้งหมด ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะมี

³⁴ เรื่องเดียวกัน.

นโยบายลดบทบาทเจ้าภาษีนายอากรในทางเก็บภาษีลง แต่คนเหล่านี้ก็ยังคงได้รับผลประโยชน์อย่างมากจากการเป็นเจ้าภาษีนายอากรอยู่³⁵

เจ้าภาษีนายอากรรายใหญ่อีกรายหนึ่งที่ล้มลงในระยะหลังจากการจัดตั้งพระคลังมหาสมบัติขึ้นดูแลภาษีอากรแล้ว คือ พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (เถียน) ต้นตระกูลโชติกเสถียร ซึ่งเป็นตระกูลที่ทำภาษีเก่าแก่ตระกูลหนึ่งของไทย ตระกูลนี้ต้องสูญเสียบทบาทในการเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจไทยเนื่องจากค้างชำระเงินให้แก่หลวงมาก พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (เถียน โชติกเสถียร)³⁶ (36) เป็นบุตรของจีนจื่อ เกิดที่เมืองไทยเมื่อ พ.ศ. 2369 (1826) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จีนจื่อเป็นจีนแคะอพยพเข้ามาเมืองไทยตั้งแต่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์ จีนจื่อตั้งบ้านเรือนอยู่ที่คลองสวนพลู จังหวัดอยุธยา ในตอนปลายรัชกาลที่ 3 จีนเถียนบุตรของจีนจื่อได้แต่งงานกับนางสุน (ยุคตะนันท์) แห่งบ้านลานตากผ้า เมืองนครชัยศรี ต่อจากนั้นได้ย้ายภูมิลำเนามาทำการค้าทางสำเภากับประเทศจีนอยู่ที่กรุงเทพฯตามรอยบิดา โดยตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ช่างวัดบพิตรพิมุข ใกล้ปากคลองโง่งอ่างฝั่งใต้ กิจการค้าของจีนเถียนรุ่งเรืองมีโรงเก็บสินค้าอยู่สองฝั่งคลองผดุงกรุงเกษมตอนเหนือ สินค้าที่ส่งไปขายได้แก่ ข้าว ดีบุก พริกไทย ไม้ต่าง ๆ และรังนก ส่วนสินค้าที่ขนกลับจากจีนมาขายในเมืองไทยก็มีหลายอย่าง เช่น เครื่องกังไส เครื่องใช้ต่าง ๆ ใบชา ผ้าไหม และแพรจีน เป็นต้น จีนเถียน ใ้ขายี้ออกการค้าว่า “เถียนเฮง” ยี้ออกการค้านี้เขียนเป็นตัวอักษรจีนมีสิงห์โตผงาดอยู่สองข้าง จากการค้าที่ต้องทำการค้าสำเภากับประเทศจีนทำให้ต้องสร้างความสัมพันธ์อันดีกับขุนนางผู้ใหญ่ในวงราชการเนื่องจากสถานการณ์ในตอนนั้นยังคงเป็นการค้าผูกขาดภายใต้ระบบพระคลังสินค้า จีนเถียนได้ถวายตัวเป็นข้าหลวงในสมเด็จเจ้าพระยาทิพากรมนตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จีนเถียนรับราชการในกรมท่าซ้าย ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนสมุทรโคจร พอถึง พ.ศ. 2402 (1859) ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็น “หลวงภาษีวิเสส” เจ้าภาษีอากรในกรมท่าซ้าย และต่อมาใน

³⁵ สุทธิพันธ์ ชูทรานนท์, “การจัดเก็บภาษีและผลกระทบต่อสังคมไทย พ.ศ. 2416 – 2475.”, หน้า 138.

³⁶ จามร โชติกเสถียร, “ตระกูล โชติกเสถียร ฉบับเดือนธันวาคม 2539” เอกสารอัดสำเนา 14 ธันวาคม 2539, หน้า 5 - 7. และ ศุภรัตน์ เลิศพานิชยกุล, “ขุนนางไทยเชื้อสายจีนบางตระกูลในสมัยรัตนโกสินทร์” ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทย และในภูมิลำเนาเดิมที่เขาสัน (กรุงเทพฯ : ศูนย์จีนศึกษา สถาบันเอเชีย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 278 -285.

ปี พ.ศ. 2411 (1868) ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น "พระพิบูลย์พัฒน์นากร" ในปี พ.ศ. 2414 (1871) เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประเทศอินเดียก็ได้โปรดให้พระพิบูลย์พัฒน์นากร (เถียน) ตามเสด็จไปดูงานเกี่ยวกับภาษีอากรที่อินเดียด้วย ปี พ.ศ. 2416 (1873) ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น "พระยานรณารักษ์ตรีรักษาการ" ตำแหน่งบัญชากลางในกรมพระคลังมหาสมบัติ ถือศักดินา 1400 ต่อมาในปี พ.ศ. 2422 (1880) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเป็น "พระยาโชฎีกเศรษฐี" เจ้ากรมในท่าซ้าย เป็นมหาอำมาตย์ผู้ใหญ่พานทองถือนศักดินา 1400

ครอบครัวของพระยาโชฎีกเศรษฐี (เถียน) สร้างความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับขุนนางและเจ้านายผู้ใหญ่ นางสุน ภรรยาจีนเถียนได้ถวายตัวเป็นข้าหลวงในพระองค์เจ้าหญิงละม่อม ผู้ทรงเป็นพระอัยยิกาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนเป็นที่โปรดปรานของเจ้านายผู้ใหญ่พระองค์นี้ บุตรธิดาทุกคนได้ถวายตัวเข้ารับใช้ราชสำนัก โดยได้ดำรงตำแหน่งในราชการระดับสูงและธิดายังได้เป็น เจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย คือ พระยาทิพโกษา (หมาโต) เจ้าหมื่นเสมอใจราช (หมาจู้) เจ้าจอมเหรียญ พระยารธรรมจรรยาอนุกุลมนตรี (ทองดี) และพระยาวิสูตรสาครดิษฐ์ ธิดาของพระยารธรรมจรรยาอนุกุลมนตรี(ทองดี) ยังได้เป็นเจ้าจอมน้อยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกหนึ่งคนด้วย ทายาทของตระกูลโชติกเสถียร เกือบทั้งหมดอยู่ในระบบราชการและใกล้ชิดกับราชสำนัก นางสุน ซึ่งต่อมาได้รับตำแหน่ง คุณหญิง ก็ได้รับหน้าที่ในการจัดอาหารให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยเป็นประจำในการเสด็จไปยังที่ต่าง ๆ ความใกล้ชิดกับราชสำนัก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้กล่าวถึงในงานนิพนธ์เป็นคำกลอนเมื่อคราวเสด็จประพาสไทรโยคทางชลมาสม่านนครไชยศรี ขณะนั้นพระยานครชัยศรี คือ โต โชติกเสถียร ความว่า

“ท่านผู้หญิงสุนมาเวลาค่ำ	อยู่คอยทำเครื่องร้อน ๆ ฝ่อนถวาย
ลงเรือสำปั้นเปล้าบ่าวหญิงพาย	ทั้งแจกจ่ายเรือข้างในไม่เว้นตัว
ส่วนพระยานครไชยศรีที่เป็นบุตร	กิติสุดการงานพาลยังชั่ว
พวกผู้ร้ายป้ายยาพากันกลัว	ด้วยไม่มัวเมาทางข้างสงบ
รับสัญญาบัตรมาว่าการใหม่	จะยังไม่ถึงปีมีประสงค์
จะหาขอบประกอบนามตามจ่านง	ได้สี่วงศักรับกิจต่อบิดา
จัดการสรรพรับเสด็จเป็นการด่วน	ทำถึถ้วนระบอบขอบนักหนา
คิดรอบคอบไม่ระคางข้างมีนชา	ควรชมว่าคนคนนี้เขาดีจริง”

ตำแหน่งโชฎึกราชเศรษฐี เจ้ากรมท่าซ้าย เป็นหัวหน้าพ่อค้าจีนและชุมชนชาวจีน กรมท่าซ้ายเป็นกรมสำคัญกรมหนึ่งที่มีอำนาจและบทบาทอยู่หลายประการตั้งแต่การเก็บภาษีอากร การติดต่อค้าขายกับบ้านเมืองทางตะวันออก การดูแลศาลว่าความจีนหรือศาลคดีจีน ไปจนถึงการควบคุมดูแลชาวจีนในสังคมไทยให้อยู่อย่างสงบสุข และพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (เถียน) ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ 10 ชั่ง ในตำแหน่งนี้ตลอดชีพ และยังได้จึงพระราชทานผ้าผ่อนน้ำสกราดเป็นประจำทุกปีหลังจากอายุครบ 60 ปีแล้ว โดยตำแหน่งทำให้ต้องทำงานเกี่ยวข้องกับราชสำนักและชุมชนจีน งานที่ได้รับมอบหมายที่สำคัญได้แก่ เป็นประธานสร้างพระที่นั่งเวหาศจำรูญ ในพระราชวังบางปะอิน โดยมีพระยาสวัสดิ์วาศดิษฐ์ (พิก) ผู้ช่วยราชการในกรมท่าซ้ายเป็นผู้ควบคุมงานก่อสร้าง พระที่นั่งองค์นี้สร้างเสร็จในปี 2432 (1889) นอกจากนี้ยังเป็นกรรมการจัดตั้งโรงพยาบาลศิริราชในปี พ.ศ. 2429 (1886) พระยาโชฎึกรผู้นี้ได้รับความไว้วางใจจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เป็นผู้จัดเลี้ยงอาหารในวาระต่าง ๆ หลายครั้ง และยังเป็นผู้มีชื่อเสียงในการสะสมเครื่องลายคราม ซึ่งเป็นที่ชื่นชมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่ง ในด้านภาวะกิจกับชุมชนจีน เป็นผู้ริเริ่มการจำหน่ายประปาให้ประชาชนใช้ เป็นผู้ดำเนินการจัดสร้างวัดเล่งเน่ยยี่ ภายหลังได้รับพระราชทานนามว่า “วัดมังกรกมลาวาส” นอกจากนี้ยังได้สร้างศาลเจ้าโรงเกือก ซึ่งเป็นศาลเจ้าจีนและจีนที่ข้างโรงสูบน้ำตลาดน้อยของท่าน ในปี พ.ศ. 2436 (1893) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (เถียน) เจ้ากรมท่าซ้ายดำรงตำแหน่งจางวางกรมสรรพากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติอีกตำแหน่งหนึ่ง

นอกจากแต่งเรือสำเภาค้าขายกับเมืองจีนแล้ว กิจการที่สำคัญของพระยาโชฎึกราชเศรษฐี ผู้นี้คือการเป็นเจ้าของภาษีนายอากร บ่อนเบี้ย สุรา ภาษีใหญ่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และยังรับทำภาษีอื่น ๆ อีกได้แก่ ฝิ่น หวย ก.ข. บ่อนเบี้ย เกลือ ไม้ขนสัก น้ำมัน มะพร้าว น้ำมันปลา และน้ำอ้อย เป็นต้น วิธีการทำภาษีของท่านผู้นี้จะเป็นลักษณะผู้รับทำภาษีกับหลวงต่อจากนั้นก็ขายช่วงให้ผู้อื่นรับทำต่อ อากรสุราที่รับทำได้แก่ เมืองลพบุรี สมุทรสงคราม เพชรบุรี ชลบุรี กรุงเทพฯ และพรหมบุรี การทำภาษีอากรของพระยาโชฎึกราชเศรษฐีผู้นี้มีปัญหาอย่างมาก มีการค้างชำระมาตลอดบางรายการค้างชำระมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การค้างชำระมีมาก ในช่วงที่สมเด็จพระยามหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้สำเร็จราชการ และเป็นผู้รับผิดชอบดูแลเรื่องเจ้าภาษีอากรก่อนจัดตั้ง หอรัษฎากรพิพัฒน์ในปี พ.ศ. 2416 (1873) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีการตรวจสอบการค้างชำระภาษีในปี พ.ศ. 2432-

2436 (1889-1893) ซึ่งเป็นไปตามคำร้องขอพระยาโชฎีกกราชเศรษฐี ที่เห็นว่าตนเองชรามากแล้ว และต้องการสะสมเงินก้อนก่อนตนเองถึงแก่กรรม ตามบัญชีที่หอรัษฎากรพิพัฒน์ แจ่งไว้ดังนี้³⁷

หนี้จากการทำภาษีอากร	6823	ซั่ง	53	บาท		
เงินที่ค้างไว้กับหลวง	1322	ซั่ง	34	บาท	50	อัฐ
คงเป็นหนี้	5501	ซั่ง	18	บาท	14	อัฐ

ในจำนวนเงินหนี้สินจากการทำภาษีอากร 6823 ซั่ง 53 บาท นี้ เป็นหนี้ที่สะสมมาก่อนการจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ถึง 4805 ซั่ง 13 บาท 56 อัฐ ปัญหาการเป็นหนี้ของพระยาโชฎีกกราชเศรษฐีนี้สร้างความลำบากใจให้กับหลวงมาก ดังคำกราบบังคมทูลของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนครานุวัตติวงศ์³⁸

“.....ถ้าเป็นเจ้าภาษีนายอากรธรรมดา เจ้าพนักงานต้องไปตรวจทรัพย์สินสมบัติยึดไว้ ส่วนพระยาโชฎีกนี้จะทำดั่งนั้นทันทียังไม่ได้ โดยได้ทรงพระมหากรุณาชุบเกล้า ฯ ให้เป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ผิดคิดว่าเจ้าภาษีนายอากรทั้งปวง ไม่สมควรที่จะทำดั่งนั้นก่อนได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กระทำตามความเห็นของข้าพเจ้า เห็นด้วยเกล้าว่าจะตรวจทรัพย์สินสมบัติยึดไว้ เหมือนอย่างเจ้าภาษีนายอากรทั้งปวงนั้นไม่ควร เหตุว่าพระยาโชฎีกนี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ชุบเลี้ยงเพราะได้ทำราชการสนองพระเดชพระคุณมาช้านาน โดยความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ประการหนึ่งบุตรหลานได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งใหญ่น้อย เป็นประโยชน์ในราชการเป็นอันมาก นับว่าเป็นความชอบอยู่ ไม่ควรจะกระทำดั่งเจ้าภาษีนายอากรทั้งปวง ควรทรงพระกรุณาผ่อนผันพระราชทานตามสมควร....”

³⁷ หจช. ร.5 ค. 22/20 พระยาโชฎีกเป็นหนี้หลวง คำกราบบังคมทูลของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนครานุวัตติวงศ์ วันที่ 7 มิถุนายน ร.ศ. 113

³⁸ เรื่องเดียวกัน

หลังจากพระยาโชฎีกกราชเศรษฐีถึงแก่กรรม คุณหญิงสุนทรภรรยาของท่านได้ทำเรื่องชำระหนี้สินในปี พ.ศ. 2439 (1896) โดยนำสิ่งของที่เป็นเครื่องใช้สอย เครื่องเงิน เครื่องเรือน มาตีราคาใช้หนี้หลวง หนี้สินที่ค้างไว้กับหลวงทั้งสิ้น 441,173 บาท 4 อัฐ ราคาสิ่งของเจ้าพนักงานตีราคา เป็นเงิน 17,300 บาท 8 อัฐ หักเงินที่ยังค้างหลวงอีก 423,872 บาท 60 อัฐ³⁹ ทรัพย์สินที่หลวงรับมานี้ได้ทำการขายทอดไปเพราะหากทิ้งไว้จะเสียหายทรุดโทรมราคาตก ในปี พ.ศ. 2442 (1899) คุณหญิงสุนได้นำที่บ่อนตำบลท่าฉลอม แขวงเมืองสมุทรสาคร ขายให้แก่รัฐบาลเป็นเงิน 30 ชั่ง (2400 บาท) กระทรวงการคลังได้รับซื้อไว้ แต่ไม่ได้ให้เงิน ด้วยเห็นว่าทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ยกเงินค้างทั้งก้อนใหญ่เป็นจำนวนเงินถึง 423,957 บาท 60 อัฐ แล้ว⁴⁰ จำนวนเงินที่ยกเว้นการชำระให้รายพระยาโชฎีกกราชเศรษฐีคิดเป็นเงิน 421,557 บาท 60 อัฐ นั้นนับว่าเป็นจำนวนมาก

สาเหตุที่ทางราชสำนักกละเลยในการติดตามเงินจากเจ้าภาษีรายนี้ปล่อยให้ค้างชำระเป็นระยะเวลายาวนานเนื่องจากข้อบกพร่องในระบบการทำบัญชีและการติดตามเงินจากเจ้าภาษีนายอากร การชำระเงินของเจ้าภาษีนายอากรไม่มีหลักฐานยืนยัน เพราะได้ชำระกับเจ้าพนักงานแต่ก็ไม่มีใบเสร็จให้ และบัญชีการส่งเงินที่เจ้าจำนวนหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐเก็บไว้ก็สูญหาย ซึ่งลักษณะเช่นนี้เหมือนการรู้เห็นเป็นใจระหว่างเจ้าภาษีนายอากรกับเจ้าจำนวนซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องของการชำระเงิน เช่นพระยาโชฎีกกราชเศรษฐีรับทำภาษีเกลือในระหว่างปี พ.ศ. 2411 - 2415 (1868-1872) เป็นเงิน 108 ชั่ง เงินจำนวนนี้ไม่ส่งมอบให้กับหลวง เพราะว่าได้ส่งเครื่องเงินมาทูลเกล้าถวายที่ตำหนักสวนกุหลาบและพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ค่าใช้จ่ายเครื่องเงินนี้ทางราชสำนักไม่ได้จ่ายให้กับพระยาโชฎีกกราชเศรษฐี ดังนั้นจึงหักใช้หนี้กัน ปัญหานี้มาจากการไม่แยกกันระหว่างบัญชี

³⁹ แฟ้มเดิม, คำกราบบังคมทูลของเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ 1 กันยายน ร.ศ.

⁴⁰ แฟ้มเดิม, คำกราบบังคมทูลของกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย 12 ธันวาคม ร.ศ. 118

ส่วนตัวกับบัญชีแผ่นดิน ความใกล้ชิดระหว่างพระยาโชฎ๊กราชเศรษฐีกับราชสำนักทำให้เกิดความไว้วางใจกันแม้ว่าจะเป็นเจ้าภาษีที่ค้างชำระมาตลอดแต่ก็ยังคงให้ทำภาษีต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานาน⁴¹

สุมาลี บำรุงสุข กล่าวว่า นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2448 (1905) เป็นต้นมา ผู้ผูกขาดภาษีอากรรายใหญ่หลายรายเริ่มพบกับปัญหาขาดทุน ติดค้างเงินงวดเป็นจำนวนมาก เจ้าภาษีบางรายขอคืนภาษีก่อนกำหนดเนื่องจากขาดทุนและรัฐบาลได้สอบสวนแล้วปรากฏว่าเจ้าภาษีนายอากรเหล่านี้ขาดทุนจริง⁴² เนื่องจากเจ้าภาษีนายอากรต่างมุ่งเอาชนะการแข่งขันกันตั้งราคาประมูลสูงเกินสมควร เพราะเห็นว่าภาษีเหล่านี้ได้สร้างผลกำไรให้เมื่อ 2 - 3 ปีก่อนหน้านี้ นอกจากนี้ปัญหาสำคัญอีกปัญหาหนึ่งคือ รัฐบาลไม่สามารถควบคุมฝิ่นเถื่อนและสุราเถื่อนที่ลักลอบเข้ามาขายแข่งกับสินค้าของเจ้าภาษีนายอากรได้ ดังปรากฏในปี พ.ศ. 2448 (1905) พระยาภักดีภักทรกร เจ้าภาษีฝิ่น ค้างเงินหลวงจำนวน 2 ล้านบาท⁴³

พระยาภักดีภักทรกร (โอจิ๋ว) เจ้าภาษีฝิ่นรายใหญ่อีกรายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำธุรกิจแล้วล้มลงในต้นทศวรรษ 2450 (1907-1912) ปัญหาของพระภักดีฯ ผู้นี้มาจากการค้างชำระเงินสะสมมาเป็นเวลานาน นอกจากนี้ยังได้นำเงินจากภาษีอากรไปลงทุนในกิจการอื่นแล้วขาดทุน ปัญหาหนี้สินที่พอกพูนทั้งมาจากการทำภาษีและกิจการอื่นทำให้ต้องล้มลง พระยาภักดีภักทรกรผู้นี้มีวิธีการทำภาษีกับรัฐเช่นเดียวกับเจ้าภาษีนายอากรสำคัญรายอื่น ๆ ที่ผ่านมาคือ นอกจากใช้ระบบอุปถัมภ์ที่ต้องพินอบพิเทากับขุนนางผู้ใหญ่แล้ว ยังสร้างระบบเครือญาติกับเจ้านายชั้นสูงด้วย ในระหว่าง พ.ศ. 2434 - 2435 (1892-1893) พระภักดีภักทรกรได้ถวายบุตรสาวของตนเอง

⁴¹แฟ้มเดิม, หนังสือกราบบังคมทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนราธิประพันธ์พงษ์ 14 ธันวาคม ร.ศ. 111

⁴² สุมาลี บำรุงสุข, "การรวบรวมรายได้แผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2416 - 2453).", หน้า 202.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 203.

2 คน คือ เง็กกับบ่วย ให้เป็นเจ้าจอมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴⁴ ความใกล้ชิดกับราชสำนักนี้น่าจะมีส่วนสำคัญให้ท่านผู้นี้ได้รับทำภาษีฝิ่นซึ่งเป็นภาษีสำคัญต่อเนื่องเป็นเวลานาน การที่เป็นเจ้าภาษีฝิ่นรายใหญ่ ในกรุงเทพฯ ทำให้พระยาภักดีภักทรภรณ์ผู้มีอำนาจอิทธิพลมากในหมู่ อั้งยี่ เนื่องจากพวกหัวหน้าอั้งยี่ต้องซื้อฝิ่นจากพระภักดีภักทรภรณ์อยู่ทุกราย เมื่ออั้งยี่เกิดวิวาทกันจนเป็น ปัญหาหนักใจของทางราชการ ทางเจ้าหน้าที่ของรัฐก็มักจะอาศัยให้พระภักดีภักทรภรณ์ไปช่วยว่ากล่าว ให้⁴⁵ ในปี พ.ศ. 2438 (1895) มีพระกบรดาเรือข้าวได้ร้องเรียนมายังพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ว่า พระภักดีภักทรภรณ์ได้ใช้หัวหน้าอั้งยี่ตั้งด่านตรวจหาฝิ่นในเรือตามหัวเมืองฝ่ายเหนือ นอกจากนี้ถ้าเรือลำใดไม่มีตัวกงซีใหญ่ของพระภักดีภักทรภรณ์ก็ต้องถูกปรับ ล่าละ 50 - 60 บาท ทุก ลำ พฤติกรรมในการใช้หัวหน้าอั้งยี่ตั้งด่านเก็บภาษี และทำตัวเป็นหัวหน้าอั้งยี่ใหญ่นี้สร้างความลำบากกับพวกเรือที่ต้องเดินทางขึ้นล่องขนส่งสินค้าอย่างมาก⁴⁶

ปัญหาการทำภาษีอากรของพระภักดีภักทรภรณ์เริ่มมาตั้งแต่ ในปี พ.ศ. 2436 - 2438 (1893-1895) โดยได้รับเป็นนายอากรฝิ่นกรุงเทพฯและหัวเมืองยกเว้นภูเก็ต ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2438 (1895) พระภักดีภักทรภรณ์ค้างชำระเงินหลวงถึง 2,191,208 บาท⁴⁷ ในเรื่องการค้างชำระเงินหลวงจำนวนมากนี้ หอรัษฎากรพิพัฒน์เห็นว่าพระภักดีภักทรภรณ์ ทำอากรฝิ่นได้กำไรมาก แต่ไม่ยอมผ่อนชำระตามกำหนด นำเงินที่ได้จากอากรฝิ่นไปใช้ในการลงทุนในกิจการอื่น แต่พระภักดีฯ อ้างว่า ฝิ่นดิบราคาแพงขึ้นไม่อาจขายให้ได้ราคาเดิมตามประมูลได้ นอกจากนี้ปัญหาการทำสัญญาภาษีฝิ่นที่เจ้าภาษีบางคนยังคงขายฝิ่นอยู่ทั้ง ๆ ที่พระภักดีฯ ได้สิทธิขายฝิ่นทั่วประเทศแล้ว เช่นในจังหวัด นครศรีธรรมราชมีเจ้าภาษีคนอื่นขายฝิ่นอยู่และการทำสัญญาที่จะต้องมอบภาษีร้อยละสามในเขต

⁴⁴ หจข. ร. 5 ว. 99/10 บัญชีจำนวนเจ้าจอมมารดา เจ้าจอมอยู่งานซึ่งรับราชการครบ 10 ปี 20 ปี 30 ปี และ 40 ปี.

⁴⁵ หจข. ร. 5 น. 33/17 เรื่องอั้งยี่ในมณฑลกรุงเทพฯ.

⁴⁶ หจข. ร. 5 น. 33/18 (ปีก 1) พวกจีนอั้งยี่วิวาทกันในท้องที่บางยี่เรือ หนังสือของเงินเรือข้าวจำหน่ายสินค้าต่าง ๆ กราบทูลมายังพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 28 พฤศจิกายน ร.ศ. 114.

⁴⁷ หจข. ร. 5 ค. 14/10 เรื่องเงินภาษีอากรค้าง พระภักดีภักทรภรณ์ และฎีกาพระภักดี เรื่องอากรฝิ่น หนังสือกราบบังคมทูลของคณะองคมนตรี ลงวันที่ 30 เมษายน ร.ศ. 114.

นครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุง ทางหลวงก็ไม่ได้มอบให้ตามที่ควรจะเป็น ดังนั้นจึงไม่อาจจ่ายเงินให้ได้ตามที่ประมูลทำภาษีไว้ได้⁴⁸

พระภักดีภักทรกร ยังคงได้รับทำภาษีฝิ่นต่อมาอีกหลายครั้ง และได้รับพระราชทานเลื่อนตำแหน่งให้เป็น "พระยาภักดีภักทรกร" ต่อมา การทำภาษีของท่านผู้นี้มักจะแจ่งกับหลวงว่าขาดทุนและเป็นหนี้สะสมจำนวนมาก แต่ก็ยังคงได้ทำภาษีส่งหลวงมาตลอดเนื่องจากไม่มีใครกล้าประมูลแข่งขันด้วย เพราะกลัวขาดทุน ในปี พ.ศ. 2451 (1908) ได้ประมูลขอทำภาษีหอย ก.ข. ส่งหลวงอีกโดยเอาทรัพย์สินที่ดินของพระองค์เจ้าสาย เป็นประกันมูลค่า 174,940 บาท และเอาที่ดินโรงสีและบ้านของตนเองริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกวัดทองธรรมชาติเป็นประกันมูลค่า 164,000 บาท รวมทรัพย์สินทั้งสิ้น 338,940 บาท แล้วหยิบยืมเงินผู้อื่นมาอีก 120,000 บาท รวมเงินประกันไว้กับหลวงทั้งหมดราว 450,000 บาท เมื่อทำได้ 6 เดือนกว่า ปรากฏว่าขาดทุน 160,000 บาท จึงได้เลหลังส่วนที่เหลือไป โดยยังคงเป็นหนี้ที่จะต้องจ่ายให้หลวงอยู่อีกประมาณ 200,000 บาท พระยาภักดีภักทรกรได้หาทางออกโดยการคิดจะขายที่บ้านของตนที่ทำประกันหอย ก.ข. ไว้มาขายให้กับท้องพระคลังข้างที่เป็นเงิน 320,000 บาท แต่พระคลังข้างที่ไม่รับซื้อเนื่องจากเห็นกิจการโรงสีไฟกำลังเสื่อมทราม ส่วนที่ดินและบ้านก็ราคาแพงเกินไปเมื่อซื้อแล้วไม่เห็นทางที่จะจัดสรรให้เกิดประโยชน์ได้⁴⁹

กิจการโรงสีข้าวของพระยาภักดีภักทรกรไม่ประสบความสำเร็จ ปรากฏว่าโรงสีข้าว ง่วนอยู่ได้ ถูกไฟไหม้ในปี พ.ศ. 2449 (1906) ในปี พ.ศ. 2450 (1907) ได้จัดตั้งโรงสีใหม่ชื่อ ง่วนอยู่ได้ แต่กิจการโรงสีข้าวก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ในปี พ.ศ. 2453 (1910) คุณหญิงเนื่อง (พิศาล) เจ้าของห้างค้าข้าว ฮองหลีจัน ได้ฟ้องร้องพระยาภักดีภักทรกรเป็นหนี้เป็นเงิน 39,422 บาท 15 สตางค์ ศาลได้สั่งให้ยึดทรัพย์สินสมบัติจากร้านขายเครื่องยาจีน ที่ลำเพ็งใช้หนี้พร้อมดอกเบี้ย พระยาภักดีภักทรกรไม่มีทรัพย์สิน

⁴⁸ หจข. ร. 5 ค. 22. 1/10 เรื่องหนี้หลวงรายพระภักดีภักทรกร คำกราบบังคมทูลพระภักดีภักทรกร เดือน เมษายน ร.ศ. 115.

⁴⁹ หจข. ร. 5 ค./57 ที่บ้านพระยาภักดีภักทรกร.

สินอย่างอื่นที่จะประกันตัวได้⁵⁰ ต้องถูกยึดกิจการร้านขายยาจีนไปในปี พ.ศ. 2453 (1910) นี้ พระยาภักดีภัทรกรยังถูกฟ้องว่าเป็นหนี้จากการซื้อขายตัว ยี่หื้อซุ่นไท้ เป็นเงิน 8,000 บาท เงินจำนวนนี้แม้ไม่มากแต่พระยาภักดีก็ไม่สามารถหามาชดใช้ได้ ศาลสั่งให้ยึดทรัพย์สมบัติที่เป็นบ้าน ที่ดิน ทรัพย์สินรวมทั้งกิจการในห้างง่วนฮงไถ่และง่วนยูไถ่ทั้งหมด⁵¹

พระยาภักดีเสียชีวิตโดยไร้ทรัพย์สิน หลังจากถึงแก่กรรมแล้ว คุณหญิงไป ภักดีภัทรกร ยังคงได้อาศัยอยู่ในบ้านริมน้ำเจ้าพระยาต่อมา ในฐานะผู้อาศัยและได้ทำหนังสือขอพระราชทานเงิน 4,000 บาทมายังพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อนำศพของพระยาภักดีภัทรกรกลับไปยังเมืองจีน แต่คำขอพระราชทานดังกล่าวนั้นขัดกับพระราชนิยม และประเพณี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงไม่ได้ทรงอนุเคราะห์ คุณหญิงไป ได้จัดการปลงศพแบบไทยที่วัดสระเกศ เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2462 (1919)⁵²

ในสมัยแห่งการปฏิรูปนี้ รัฐพยายามยกเลิกบทบาทเอกชนในการจัดทำภาษี แต่การเข้าควบคุมภาษีสุรา บ่อนเบี้ย หวย ก.ข. และฝิ่น ทำได้ยากมาก เนื่องจากภาษี อบายมุขทั้ง 4 ถือเป็นรายได้สำคัญของรัฐที่จะนำมาใช้ในราชการ ถ้ารัฐเข้าควบคุมเองอาจจะทำให้กระทบกับรายได้ อย่างไรก็ตาม รัฐก็พยายามเข้าไปควบคุมและในที่สุดก็สามารถจัดเก็บเองโดยตรงได้สำเร็จในปลายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงตอนต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐได้ประกาศยกเลิกภาษีการพนันในต่างจังหวัดเมื่อ พ.ศ. 2450 - 2452 (1907-1909) เข้าเก็บภาษีสุราเองโดยตรง นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2452 (1909) และในระหว่าง พ.ศ. 2459 - 2460 (1916-1917) รัฐได้ยกเลิกภาษีการพนันในกรุงเทพฯ⁵³ การสิ้นสุดของระบบเจ้าภาษีนายอากรนี้ทำให้ความเป็นเจ้าภาษี

⁵⁰ หจข. ร. 5 ย. 11/99 ฎีกานางเนื่อง (พิศาล) เรื่องหนี้สิน และ ร. 5 ย. 12/228 และ 235 ฎีกาของเนื่องภรรยาพระพิศาลและฎีกาของพระยาภักดีภัทรกร.

⁵¹ หจข. ร. 5 ย. 11/97 ยึดทรัพย์สมบัติพระยาภักดีภัทรกร.

⁵² หจข. ร. 6 บ. 3.1/46 คุณหญิงไป ภักดีภัทรกร.

⁵³ William G. Skinner, Chinese Society in Thailand : An Analytical History (New York : Cornell University Press, 1957), p. 120 – 123.

นายอากรหมดไป การแสวงหาผลประโยชน์ของเอกชนโดยการผูกขาดและอยู่ภายใต้อุปถัมภ์ของชนชั้นปกครองก็เริ่มหมดไป.

ระบบเจ้าภาษีนายอากรแพร่ขยายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และได้กลายเป็นระบบสำคัญในราว ค.ศ. 1820 เนื่องจากเกิดการขยายตัวทั้งการผลิตและการค้าในภูมิภาคนี้ การขยายตัวนี้เป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของความต้องการสินค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมาจากภายในเอเชียโดยเฉพาะจากจีนที่ต้องการดีบุก ทองคำ พริกไทย ข้าว ผลิตผลจากป่าและทะเล นอกจากนี้ยังมีความต้องการสินค้ามาจากยุโรป อันเป็นผลทั้งจากทางตรงและทางอ้อมของการปฏิวัติอุตสาหกรรม สินค้าที่ต้องการได้แก่ น้ำตาล กาแฟ คราม สีเสียด พริกไทย ยาสูบ ดีบุก ไม้สัก และข้าว ในระยะนี้อุปสรรคทางการค้าต่าง ๆ ทั้งจากยุโรปและเอเชียได้ลดลง ซึ่งเป็นผลมาจากการบีบบังคับโดยพ่อค้าและนักการทูตยุโรป ความสะดวกในการค้าเริ่มตั้งแต่สิงคโปร์ เป็นเมืองท่าเสรีทางการค้าในทศวรรษ 1820 ทำให้สินค้าจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สามารถส่งไปยังยุโรปได้สะดวกขึ้น ขณะเดียวกันสินค้าจากยุโรปก็เข้ามาขายได้สะดวกขึ้นเช่นกัน นอกจากนี้การปรับปรุงอย่างรวดเร็วของการเดินเรือขนส่งทางน้ำทำให้สินค้าจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถูกส่งไปขายในตลาดโลกได้มากขึ้น การเพิ่มขึ้นจำนวนชาวจีนอพยพที่เข้ามาเป็นทั้งผู้ลงทุนและแรงงานได้มีบทบาทสำคัญในการแปรความต้องการในสินค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้เป็นการผลิตและการค้า⁵⁴ ระบบเจ้าภาษีนายอากรเป็นระบบที่รัฐบาลในดินแดนนี้นำมาใช้ในระยะที่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และการที่รัฐบาลท้องถิ่นเหล่านี้ไม่มีประสิทธิภาพในการบริหารและจัดเก็บภาษีเอง การที่ชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทเป็นเจ้าภาษีนายอากรมากกว่าชาวเมืองเนื่องจากชาวจีนเป็นคนนอกระบบการเมืองและรัฐบาลเห็นว่าควบคุมได้ง่ายกว่าการใช้เจ้าหน้าที่ของตน ชาวจีนมีแรงจูงใจที่จะทำการเก็บภาษีให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ พร้อมกับทำการจัดหาสินค้าและบริการต่าง ๆ ในการทำหน้าที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรนั้นจะต้องมีความพร้อมที่จะดำเนินการ ชาวจีนเป็นกลุ่มคนที่พร้อมที่

⁵⁴ John Butcher, "Revenue Farming and The Changing State in Southeast Asia," The Rise and Fall of Revenue Farming : Business Elite and The Emergency of the Modern State in Southeast Asia (London : The Macmillan Press Ltd.,1993), p. 20 - 21.

จะทำหน้าที่นี้คือ มีทั้งองค์ความรู้ และเงินทุนที่จะทำภาษีรายได้ใหญ่ได้ มีเจ้าภาษีนายอากรหลายคน เป็นหัวหน้าสมาคมลับและเป็นผู้นำชุมชนชาวจีนด้วย ทำให้การทำภาษีไม่ตกอยู่ในมือของผู้อื่น⁵⁵

ระบบการเก็บภาษีเช่นนี้ทำให้นักทุนชาวจีน มีอำนาจทางการเมืองภายในชุมชนของตนมากขึ้นไปและยังเป็นอุปสรรคกับการค้าเสรีที่กำลังจะเกิดขึ้นในระยะต่อมา ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 รูปแบบใหม่ทางการเมืองได้เกิดขึ้นในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความสัมพันธ์แบบรัฐบริวาร (tributary states) เปลี่ยนมาเป็นรัฐพรมแดน (territorial states) สำหรับประเทศไทยภายหลังจากทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ในปี พ.ศ. 2398 (1855) อังกฤษได้สร้างข้อจำกัดต่าง ๆ แก่กษัตริย์ไทย ดังนั้นเพื่อสร้างจักรวรรดินิยม ประเทศไทยได้พยายามเข้าควบคุมดินแดนต่าง ๆ ทั้งทางเหนือและทางใต้ หารายได้จากภาษีอากรในดินแดนเมืองขึ้นเหล่านั้น ชาวจีนที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรได้เข้ามา มีบทบาทสำคัญในการเป็นตัวแทนของรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ในการเข้าไปเอาผลประโยชน์จากดินแดนเมืองขึ้น ระบบเจ้าภาษีนายอากรแม้ว่าจะเข้ามา มีบทบาทในระบบเศรษฐกิจและการเมืองแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้ แต่ก็ต้องสิ้นสุดไปในช่วง 2 ทศวรรษปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เนื่องจากความรู้สึกต่อต้านชาวจีนที่เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้ ความรู้สึกที่ชาวจีนเข้ามาเอาเปรียบชาวพื้นเมืองมากขึ้น กระแสที่รู้สึกชาวจีนเป็นภัยเหลือง (Yellow Peril) แพร่ขยายไปทั่ว เช่น ในชวา นอกจากนี้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากระบบเจ้าภาษีนายอากรที่ไม่สามารถเป็นระบบที่หารายได้ อย่างมั่นคงให้กับรัฐได้อีกต่อไป การทำภาษีของบรรดาเจ้าภาษีทั้งหลายก็ล้มเหลวจำนวนมาก ขณะที่รัฐต้องการรายได้ที่แน่นอนเพื่อปฏิรูปรัฐและพัฒนาประเทศ ระบบเจ้าภาษีนายอากรเป็นระบบที่แสดงถึงการกระจายอำนาจ (decentralization) และความที่ไม่สามารถเข้าไปเก็บภาษีโดยตรงของรัฐบาลกลาง ระบบนี้สูญสิ้นไปเมื่อรัฐบาลกลางต้องการรวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง (centralization) และสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราช (absolute state) จัดการบริหารประเทศให้ทันสมัยโดยใช้แบบอย่างตะวันตก ซึ่งก็รวมทั้งปรับปรุงระบบการเก็บภาษีด้วย ทำให้รัฐบาลกลางสามารถเก็บภาษีเองได้โดยตรง⁵⁶

⁵⁵ Ibid p. 26 - 28.

⁵⁶ Ibid, p. 35 - 42.

ระบบเจ้าภาษีนายอากรได้เปิดโอกาสให้เอกชนเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ โดยการประมูลผูกขาดทำภาษีกับรัฐบาล เจ้าภาษีนายอากรจะเป็นผู้ที่ควบคุมราคาสินค้าในตลาดด้วย การทำภาษีอากรได้สร้างความร่ำรวยให้กับผู้ที่ได้รับประมูลอย่างมาก ระบบนี้ถูกสร้างและถูกเลิกล้มไปตามนโยบายของรัฐ บทบาททางเศรษฐกิจของเจ้าภาษีนายอากรจึงขึ้นอยู่กับรัฐเช่นกัน สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร ได้กล่าวสรุปถึงนายทุนกลุ่มนี้ว่า การเกิดทุนกลุ่มนี้ขึ้นในสังคมไทยไม่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจพื้นฐานอย่างแท้จริง เนื่องจากลักษณะการก่อกำเนิดของทุนกลุ่มนี้ไม่ทำให้เกิดการแบ่งแยกจากภายในระบบเศรษฐกิจขึ้นได้ อีกทั้งผลกำไรที่ได้รับ ก็แบ่งกันระหว่างชนชั้นนายทุนและชนชั้นปกครองเดิม⁵⁷ ระบบและตัวเจ้าภาษีนายอากรถูกสร้างขึ้นมาโดยชนชั้นปกครอง โดยระบบคนกลุ่มนี้ไม่ได้สร้างการผลิตของตัวเองหรือผลักดันการผลิตของสังคมให้ก้าวหน้า เมื่อระบบนี้ถูกยกเลิกไปเจ้าภาษีนายอากรก็หมดบทบาทตามไป.

2. นายทุนพาณิชย์ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ. 2398 (1855) ไทยได้ยอมรับหลักความคิดเรื่อง "การค้าเสรี" ตามที่อังกฤษผลักดันให้เกิดขึ้น การค้ากับต่างประเทศได้ปรากฏชัดว่ามีขยายตัวเพิ่มขึ้น เศรษฐกิจไทยถูกเชื่อมเข้ากับเศรษฐกิจโลก ประเทศไทยได้รับบทบาทเป็นผู้ผลิตข้าวเพื่อป้อนตลาดโลก ชาวไทยสามารถตอบสนองกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี โดยเริ่มจากการเลิกผลิตผ้าใช้เองมาเป็นปลูกข้าว เพื่อนำเงินมาซื้อผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมของอังกฤษ การหันมาปลูกข้าวเพื่อส่งออกอย่างจริงจัง ทำให้วิถีชีวิตของชาวนาไทยค่อย ๆ พึ่งพิงกับตลาดโลกมากขึ้น⁵⁸

การที่เศรษฐกิจแบบตลาดขยายตัวในสังคมไทยมาจากปัจจัยภายนอกและภายใน การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอันดับแรกคือการเปิดคลองสุเอซ ในปี พ.ศ.2412 (1869) ทำให้สามารถขนส่ง

⁵⁷ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ.2398 - 2453), หน้า 156 - 157.

⁵⁸ James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850 - 1970 (California : Stanford University Press, 1971), pp. 30 - 38.

สินค้าที่มีน้ำหนักมาก เช่น การขนส่งข้าวจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปยังยุโรป⁵⁹ สิ่งสำคัญต่อมาคือ การสร้างระบบสื่อสารโทรเลขตามเมืองศูนย์กลางการค้าใหญ่ๆ ในเอเชีย เมื่อพ.ศ.2413 (1870) มีการวางสายโทรเลขได้นำเพื่อติดต่อโดยตรงระหว่างบอมเบย์ กับลอนดอน และในปีเดียวกันนี้มีการวางสายโทรเลขที่สิงคโปร์และปัตตาเวีย ช่องกงและเซี่ยงไฮ้ก็ได้วางสายโทรเลขในปี พ.ศ. 2414 (1871) การวางสายโทรเลขตามเมืองใหญ่ ๆ เหล่านี้ช่วยให้การติดต่อซื้อขายระหว่างยุโรปและเอเชียเป็นไปอย่างทันที⁶⁰ การสร้างเครือข่ายทาง

โทรเลขนี้เป็นการสร้างระบบประสาท (nerve system) ของตลาดการค้าระหว่างประเทศ⁶¹ สำหรับประเทศไทยใน ปี พ.ศ. 2412 (1869) อังกฤษได้พยายามผลักดันให้มีการวางสายโทรเลขเพื่อเชื่อมโยงกับเครือข่ายโทรเลขของอังกฤษที่วางไว้ที่ปีนัง มาลายู และพม่า แต่ไม่ประสบความสำเร็จในการเจรจาเนื่องจากทางรัฐบาลไทยเห็นว่าอังกฤษเอาเปรียบมากเกินไป ต่อมาในปี พ.ศ. 2418 (1875) รัฐบาลไทยได้เปิดทำการโทรเลขขึ้นเอง ณ ตึกบริเวณมุมพระราชอุทยานสราญรมย์ด้านใต้ โดยให้กระทรวงกลาโหมรับทำหน้าที่ควบคุมกิจการโทรเลข ต่อมาได้ขยายเป็น “กรมโทรเลขสยาม” เมื่อ พ.ศ. 2426 (1883)⁶² นอกจากนี้การนำเรือกลไฟเข้ามามีบทบาทในการขนส่งสินค้าแทนที่เรือสำเภา ทำให้การค้าข้าวสะดวกขึ้น ทั้งสามารถส่งออกได้ปริมาณมากขึ้นในแต่ละเที่ยวเรือและใช้เวลาสั้นลงในการไปถึงที่หมาย ความสะดวกในการขนส่งสินค้านี้ ได้เร่งให้ปริมาณสินค้านำเข้าและส่งออกเพิ่มมากขึ้น สำหรับปัจจัยภายในที่สำคัญมาจากการปฏิรูปในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดย

⁵⁹ Ibid, p. 42.

⁶⁰ A. J. H. Latham and Larry Neal, “The International Market in Rice and Wheat 1868- 1914,” *Economic History Review* No.2 Vol. XXXVI (May 1983), pp.273 - 274

⁶¹ A. J. H. Latham, “Market and Development in Africa and Asia,” *The Market in History* edited by B. L. Anderson and A. J. H. Latham, (Australia : Corm Helm, 1986), p. 213.

⁶² วรรณนา ลิ่มตระกูล, “กิจการไปรษณีย์โทรเลขในประเทศไทย (พ.ศ. 2426 - 2466),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521), หน้า19-20.

เฉพาะการเลิกทาสและการยกเลิกระบบไพร่เป็นการปลดปล่อยแรงงานให้เป็นอิสระพร้อมที่จะเป็นผู้ผลิตข้าวป้อนตลาดโลก.

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจทั้งในเอเชียและภายในประเทศ เจ้าภาชีนายอากรและพ่อค้าชาวจีนที่ทำการค้าอย่างอิสระ ได้เข้าร่วมในขบวนการผลิตเพื่อส่งออกโดยรับบทบาทเป็น “นายทุนพาณิชย์” ทำหน้าที่สำคัญในการจัดหาและส่งข้าวออกตามความต้องการของตลาดโลก ถึงแม้ว่าในการทำกิจการทางเศรษฐกิจดังกล่าวจำเป็นต้องลงทุนในกิจการโรงสีด้วย แต่เทคโนโลยีที่ใช้ยังไม่ซับซ้อน เป็นเพียงอุตสาหกรรมขั้นต้นเพื่อแปรรูปวัตถุดิบเท่านั้น คนกลุ่มนี้จึงยังจัดเป็นนายทุนพาณิชย์ไม่ว่าจะเป็นนายทุนพาณิชย์ที่มีพื้นฐานมาจากการเป็นเจ้าภาชีนายอากรหรือเป็นพ่อค้าที่ทำการสะสมทุนอย่างอิสระ คนเหล่านี้ได้ดำเนินธุรกิจตามแบบระบบทุนนิยมเสรี ต้องอาศัยความสามารถในการดำเนินธุรกิจทำการแข่งขันเพื่อความอยู่รอดและครอบครองตลาดที่เหนือกว่า ธุรกิจที่คนเหล่านี้ลงทุนมีดังที่จะกล่าวต่อไป

2.1. ธุรกิจการค้าข้าวและโรงสี.

ธุรกิจการค้าข้าวและโรงสีของไทยเริ่มต้นโดยนายทุนตะวันตก ความต้องการข้าวจากไทยทำให้ชาวตะวันตกนำเครื่องจักรไอน้ำเข้ามาใช้ในการสีข้าว เพื่อให้ได้ข้าวที่ละมาก ๆ โรงสีข้าวเครื่องจักร เป็นโรงสีของบริษัทอาระกัน จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2401 (1858) โรงสีของชาวตะวันตกได้เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ในปี พ.ศ. 2407 (1864) ได้เพิ่มขึ้นเป็น 3 โรง และเพิ่มเป็น 5 โรง ในปี พ.ศ. 2410 (1867) การขยายตัวของโรงสีชาวตะวันตกก็เริ่มหยุดลงในปีนี้ ชาวจีนเริ่มเข้ามามีบทบาทในกิจการโรงสีนับแต่ปี พ.ศ. 2413 (1870) โดยสั่งซื้อเครื่องจักรจากอังกฤษเข้ามาใช้บ้าง⁶³ ใน พ.ศ. 2420 (1877) บทบาทของชาวตะวันตกในกิจการโรงสีเริ่มลดลง โรงสีที่สำคัญของชาวตะวันตกหลายแห่งชาวจีนได้

⁶³ William G. Skinner, Chinese Society in Thailand : An Analytical History, p.

เข้าไปดำเนินงานแทน ในปี พ.ศ. 2455 (1912) โรงสีทั้งหมดในประเทศไทยมี 50 โรง มีชาวตะวันตกเป็นเจ้าของและดำเนินการอยู่เพียง 3 โรงเท่านั้น⁶⁴

เทคโนโลยีในการสีข้าวด้วยเครื่องจักรเข้าแทนที่การสีข้าวด้วยเครื่องมือของชาวพื้นเมืองที่ชาวจีนเคยเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการควบคุม เครื่องจักรสีข้าวทำให้พ่อค้าตะวันตกอยู่ในฐานะได้เปรียบในระยะแรกเนื่องจากเป็นของแพงและพ่อค้าพื้นเมืองยังไม่สามารถเรียนรู้กลไกในการทำงานและซ่อมบำรุงได้ ชาวตะวันตกตระหนักถึงความสำคัญในฐานะที่เหนือกว่าที่สามารถควบคุมเทคโนโลยีนี้ได้ ในปี พ.ศ. 2423 (1880) กงสุลอเมริกา ได้ทำหนังสือมายังเสนาบดีต่างประเทศของไทย เพื่อให้รัฐบาลไทยมอบหนังสือสิทธิบัตร (Letter of Patent) 25 ปี แก่นายอาลอน มอน (Mr. Alongs Moore) และนายยอนเคนซ์ (Mr. John Cains) ผู้ทำโรงสีและติดเครื่องสีข้าวแบบใหม่ขึ้น เครื่องชนิดนี้ชื่อ “Centrifugal and Centripital Rice Separator” ประสิทธิภาพของเครื่องสีข้าวชนิดนี้คือ แยกข้าวเปลือกออกจากข้าวกล้าง โดยมีวิธีการทำงานอยู่ 2 อย่าง คือ Centrifugal คือกำลังเหวี่ยงจากศูนย์กลาง และ Centripital คือการเข้าหาศูนย์กลาง เมื่อวิธีการ 2 อย่างนี้เข้ากัน เม็ดข้าวสารจะเข้าที่กลางและเม็ดข้าวเปลือกออกไปที่ริม นอกจากนี้เครื่องนี้ยังใช้ฝัดข้าวได้ด้วย เครื่องนี้ทำให้ข้าวกล้างหักน้อยและยังสีข้าวได้มาก ข้าวเปลือกที่ปนออกจะมีน้อย เมื่อนำข้าวมาขายจะได้ราคาดีกว่าสีด้วยเครื่องชนิดอื่น ราคาข้าวของกรุงเทพฯ ก็จะดีกว่าข้าวของเมืองอื่นในตลาดต่างประเทศ สำหรับเรื่องสิทธิบัตรเครื่องมือสีข้าวชนิดใหม่นี้ รัฐบาลไทยเห็นว่าไม่สามารถให้สิทธิบัตรตามที่ร้องขอเพราะเหตุว่า โรงสีอยู่ในบังคับของกงสุลต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่ กลัวว่าจะเป็นเหตุให้ต้องความกัระหว่างรัฐบาลไทยกับกงสุลต่างประเทศในเรื่องสิทธิบัตรนี้ จึงไม่สามารถมอบสิทธิบัตรตามที่ร้องขอได้⁶⁵ เครื่องจักรชนิดนี้คงมีการใช้อย่างกว้างขวางในกลุ่มโรงสี การคิดค้นเทคโนโลยีในการสีข้าวในระยะแรกอยู่ในมือของชาวตะวันตก และวางแทนเทคโนโลยีใหม่นี้ด้วย พ่อค้าชาวจีนแม้จะประสบความสำเร็จในการเป็นเจ้าของโรงสีเอง แต่เทคโนโลยีการผลิตก็ยังคงต้องใช้ของชาวตะวันตก

⁶⁴ ibid, p. 104.

⁶⁵ หจข. ร. 5 นก เล่ม 8 วศ. 1242/81 กงสุลอเมริกันประจำกรุงเทพฯ ร้องขอพระราชทานหนังสือ Patent เครื่องสีข้าวแก่นุคคอสส์ยูชาตืออเมริกัน.

Skinner ได้กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้ชาวจีนประสบความสำเร็จในกิจการโรงสีว่ามีอยู่หลายปัจจัยด้วยกัน ประการแรก คือ ความสามารถในการเรียนรู้เทคโนโลยีใหม่ได้อย่างรวดเร็ว เนื่องจากค่าใช้จ่ายในการซ่อมบำรุงเครื่องใหม่มีราคาสูง ทำให้ชาวจีนต้องรีบเรียนรู้เกี่ยวกับเครื่องจักรใหม่นี้ ในระยะแรกก็จะว่าจ้างชาวตะวันตกซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นชาวสกอต ชาวตะวันตกกลุ่มนี้จะถ่ายทอดความรู้แก่ชาวจีนกลุ่มของชาวจีนที่เรียนรู้งานวิศวกรรมเหล่านี้ได้ดี คือชาววางต้งคนกลุ่มนี้จะเป็นพ่อค้าข้าวที่สำคัญต่อมา ประการที่สอง เกิดจากความสามารถคิดค้นเทคโนโลยีใหม่ในการสีข้าวขาว (white rice) ประมาณปี พ.ศ.2433 (1890) ชาวจีนเป็นผู้ริเริ่มคิดเทคโนโลยีในการสีข้าวขาวทำให้ข้าวกล้อง (cargo rice) ลดความสำคัญลง ชาวตะวันตกต้องหันกลับมาเรียนรู้เทคนิคของชาวจีนบ้าง ปรากฏว่าในปี พ.ศ.2448 (1905) โรงสีไฟเกือบทุกแห่งผลิตข้าวขาวออกขาย เพราะราคาของข้าวขาวจะสูงกว่าข้าวกล้องในตลาดต่างประเทศ ประการที่สาม พ่อค้าชาวจีนสามารถควบคุมธุรกิจข้าวได้ทั้งหมด พ่อค้าชาวจีนจะเข้าควบคุมตั้งแต่การซื้อข้าวเปลือก สีข้าว และส่งออก ขณะที่พ่อค้าตะวันตกต้องซื้อผ่านพ่อค้าชาวจีน ประการที่สี่ ตลาดข้าวที่สำคัญของไทยคือ สิงคโปร์ ฮองกง และจินทางใต้ บริษัทที่ส่งข้าวส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ดังนั้น จึงสะดวกที่จะติดต่อกันระหว่างชาวจีนด้วยกัน ในปี พ.ศ. 2452 (1909) พ่อค้าชาวจีนสามารถส่งข้าวไปขายยุโรปได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านบริษัทอังกฤษและเยอรมัน⁶⁶ ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่พ่อค้าชาวจีนมีชัยชนะเหนือพ่อค้าชาวตะวันตก คือ กรรมกรโรงสีข้าวส่วนใหญ่เป็นชาวจีน พวกเขากรรมกรเหล่านี้นิยมที่จะทำงานในโรงสีข้าวชาวจีนด้วยกัน ความได้เปรียบต่างๆ เหล่านี้ทำให้พ่อค้าตะวันตกค่อย ๆ หมดบทบาทในกิจการโรงสีข้าว หันไปดำเนินการรับซื้อข้าวเพื่อส่งออกแต่เพียงอย่างเดียว

พ่อค้าชาวจีนที่ดำเนินกิจการโรงสีข้าว มี 2 กลุ่ม ดังที่กล่าวแล้วนั้นคือ กลุ่มเจ้าภาชี นายอากรและกลุ่มพ่อค้าชาวจีนที่สะสมทุนอย่างอิสระ กลุ่มเจ้าภาชีนายอากรถือว่าเป็นผู้บุกเบิกธุรกิจด้านนี้ เนื่องจากมีทุนที่สะสมจากการทำภาษีอากร ดังปรากฏในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าเจ้าภาชีนายอากรจำนวนมากไม่ยอมส่งเงินให้รัฐตามกำหนดเวลาและนำเงินไปลงทุนในกิจการอื่นๆ ก่อน โดยอ้างว่าการเก็บภาษีขาดทุน กิจการที่เจ้าภาชีนิยมลงทุนก็คือ โรงสีข้าว เจ้าภาชีนายอากรที่ลงทุนในโรงสีข้าว ไปแก่พระยาภักดีภักทรกร เจ้าภาชีผินรายใหญ่ในกรุงเทพฯ และหัวเมือง นอกจากนี้ยังทำภาษีอากรหวดยด้วย พระบริบูรณ์โกษากร เจ้าภาชีผินในกรุงเทพฯและภูเก็ต ทำภาษี

⁶⁶ William G. Skinner, Ibid. p.p.104 - 105.

สุรากรุงเทพฯ ภาซีน้ำเมืองสมุทรปราการ ภาซีพริกไทยจันทบุรี พระพิพิธภัณฑวิจารณ์ (ฮกเซ่ง) ทำ
ภาซีเกลือ สุรา น้ำมันมะพร้าว นายอากรเต็งหรือหลวงอุดรภักดีพานิช (ตระกูลโสภโณคร) ทำภาซี
มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ และพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (พัก) ทำอากรสุรา บ่อนเบี้ย และน้ำมัน
มะพร้าว เป็นต้น⁶⁷

---

⁶⁷ ถนอม ตะนา "กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2401 – 2481," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527), หน้า 125 - 127.

การผลิตข้าวของโรงสีต่าง ๆ ใน พ.ศ. 2441 (1898) (จำนวนหาบ/วัน)

กลุ่ม	ชื่อบริษัท	ชื่อโรงสีข้าว	ข้าว กล้อง	ข้าวขาว	รวม	คิดเป็น ร้อยละ
1.ชาวตะวันตก	มากวัลค์กัมปนี วินเซอร์กัมปนี อาระกันกัมปนี	มากวัลค์กัมปนี	2,500	1,500	4,000	9.79
		วินเซอร์กัมปนี	2,500	1,500	4,000	
		อาระกันกัมปนี	2,500	-	2,500	
					รวม	
2.เจ้าภาษี นายอากร	พระพิศาลศุภผล พระพิบูลย์ อากรเต็ง พระภักดีภักทรากร พระบริบูรณ์โกษากร	ง่วนหงวน	1,000	500		27.40
		ง่วนเสง	3,000	2,000		
		ง่วนหลี่	2,500	1,200	10,200	
		เคี้ยงลี้จาง	2,500	-		
		เซียงกี้จ่าง	2,500	2,000	7,000	
		กิมเซ่งหลี่	2,500	1,200	3,700	
		ง่วนยูไถ่	2,500	1,500	4,000	
		ลี้ติดหงวน	2,500	2,000	4,500	
					รวม	
3.พ่อค้าชาว จีนอิสระ	มาห้วกัมปนี เฮียบหยู ตันฮวงหลี่ เล้าบันเสง ลี้ไทฮ้ว	ง่วนติดหลี่	2,000	1,000		29.92
		ง่วนฮ้องเสง	2,500	1,200		
		ง่วนฮ้วเสง	3,000	-		
		กวงเฮงฮวด	1,200	600	11,500	
		กวงฮักเสง(1)	1,500	-		
		กวงฮักเสง(2)	2,500	1,200	5,200	
		บางกอกโรซมีล	2,000	1,000		
		ล่งเฮงหลี่	3,000	2,000	8,000	
		เล้าบันเสง(1)	2,500	1,200	3,700	
		เล้าบันเสง(2)	-	-		
		ฮ้วเฮงเสง	2,500	1,200	3,700	
					รวม	

หมายเหตุ : โรงสีข้าวทั้งหมดมี 41 โรง ผลิตข้าวกล้องได้ 75,000 หาบ/วัน ข้าวขาวได้ 31,400 หาบ/วัน รวมจำนวนการผลิตได้ทั้งหมด 106,400 หาบ/วัน

ที่มา : หจข. ร.5 ค. 17/9 เรื่องพวกโรงสีร้องขอให้ช่วยเหลือผู้รายลักเข้า และรายงานบัญชี ม.ฮาร์ตวน ว่าด้วยโรงสีเข้า (10 มิถุนายน - 8 มกราคม ร.ศ. 117).

จากสถิติในปี พ.ศ. 2441 (1898) พบว่า พ้อค่าที่มาจากเจ้าภาชีนายอากรมีบทบาทในธุรกิจข้าวร้อยละ 27.40 ส่วนพ้อค่าที่มาจาก การสะสมทุนอย่างอิสระมีบทบาทในธุรกิจร้อยละ 29.92 ซึ่งบทบาททั้ง 2 กลุ่มในธุรกิจข้าวนี้ไม่แตกต่างกันมาก นอกจากนี้ยังพบว่า ทั้ง 2 กลุ่มยังคงเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติโดยการแต่งงานกันด้วย ดังนั้นการทำธุรกิจน่าจะเป็นการเกี่ยวพันกัน ตัวอย่างเช่น ตระกูลพิศาลบุตรกับกลุ่มมาหัวและเฮียบหญ่ ซึ่งจะกล่าวต่อไป

โรงสีของตระกูลพิศาลบุตรถือว่าเป็นโรงสีข้าวของชาวจีนที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย⁶⁸ ตระกูลพิศาลบุตรเป็นตระกูลเจ้าภาชีนายอากร พระยาพิศาลศุภผล (ชื่น) ได้เดินทางเข้ามาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ดำเนินกิจการเรือสำเภาทำการค้าระหว่างกรุงเทพฯ และชัวเถา สินค้าหลักที่นำเข้าจากประเทศจีนมาขายคือเงินแท่ง โดยนำมาขายให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติเพื่อทำเป็นเหรียญกษาปณ์ เจ้าสัวชื่นผู้นี้ได้บุกเบิกการเดินทางเรือกลไฟในเมืองไทยด้วย ก.ศ.ร.กุหลาบ ได้เขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้ในหนังสือสยามประเพณีว่า เมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก 80 (พ.ศ. 2404)(1861) วันแรกที่ได้มีเรือกำปั่นกลไฟเมลล์ออกเดินทางไปเมืองฮ่องกงกับกรุงเทพฯ ชื่อ “ไฟเคนเคนนิ่ง” เป็นเรือเหล็กที่ศิระหะเป็นตุ๊กตาฝรั่งเจ้าของเรือลำนี้ชื่อ “พระยาพิศาลศุภผล” (เจ้าสัวชื่น) นอกจากนี้ยังเป็นเจ้าสัวของห้างส่งเครื่องลายครามซึ่งนิยมเล่นกันมากในสมัยนั้น โดยใช้ชื่อยี่ห้อว่า “ไปจุลิกี้” หมายถึง เครื่องหมายราวกับแก้วอันวิเศษ ห้างแห่งนี้ เป็นห้างที่ส่งเครื่องลายครามหนึ่งในสี่ห้างของสมัยนั้น ต่อมาบุตรชายชื่อ พระยาพิศาลผลพานิช (สื่อหรือจีนสื่อ) ได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าภาชีและดำเนินธุรกิจของตระกูลสืบมาจากบิดา บุตรของท่านต่อมาคือพระพิศาลผลพานิช (ลีฉายหรือฉาย) รับราชการกรมท่าซ้าย ในปี พ.ศ. 2417 (1874) ตระกูลพิศาลบุตรได้ยุติการเดินทางเรือสำเภาเนื่องจากเรือสำเภาลำสุดท้ายชื่อบัวนเฮงได้อับปางกลางทะเล จึงเปลี่ยนมาเดินเรือไฟ เดินทางระหว่างกรุงเทพฯ กับต่างประเทศ เพื่อบรรทุกสินค้าออก⁶⁹ เรือ “บัวนเฮง” นี้ยังเป็นเรือสำเภาลำสุดท้ายของไทย ดังนั้นการยุติการเดินทางเรือสำเภาของตระกูลพิศาลบุตรยังหมายถึงการยุติการเดินทางเรือสำเภาของสังคมไทยด้วย

⁶⁸Arnold Wright and Oliver T. Breakspear, *Twentieth Century Impressions of Siam* (Bangkok : White Lotus, 1994), p. 151.

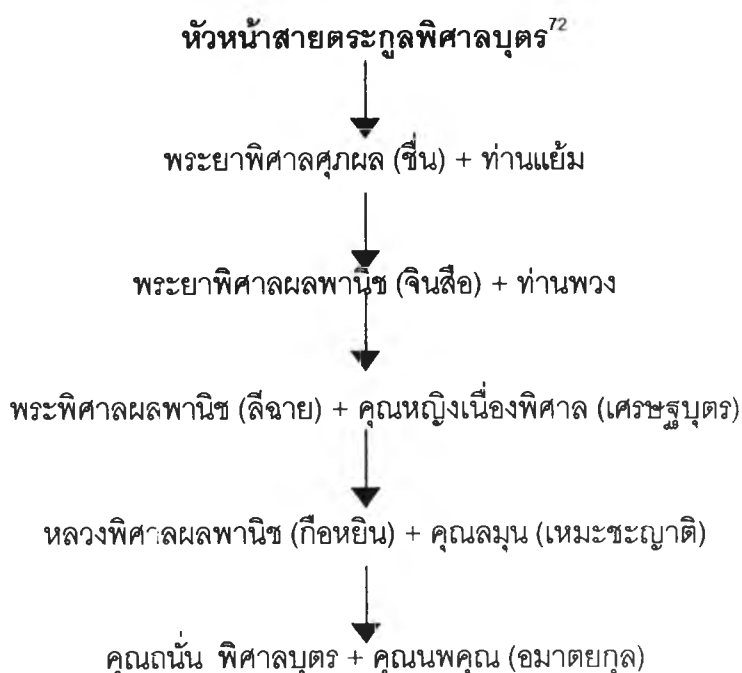
⁶⁹“ประวัติคุณถัน พิศาลบุตร,” ใน *หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายถัน พิศาลบุตร*. ณ เมรุวัดธาตุทอง, วันจันทร์ที่ 26 พฤศจิกายน 2527, ไม่มีเลขหน้า

เรื่องราวเกี่ยวกับโรงสีของตระกูลพิศาลบุตรที่ปรากฏในหนังสือ *Twentieth Century Impression of Siam** (หนังสือเล่มนี้จะให้ภาพการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ดี พิมพ์จำหน่ายครั้งแรกในปี พ.ศ. 2451) มีความว่า โรงสีของตระกูลพิศาลบุตรที่ออกของหลี่ ซึ่งรู้จักในหมู่ชาวยุโรปว่า “ไปจีนสีอ” โรงสีของตระกูลนี้ดำเนินกิจการโรงสีทั้งหมด 3 โรงด้วยกัน โรงสีโรงแรกตั้งมาได้ประมาณ 34 ปี โรงสีที่สองได้ดำเนินการมาแล้วมากกว่า 28 ปี และโรงสีโรงที่สามได้ตั้งมาประมาณ 20 ปี นับตั้งแต่โรงสีเหล่านี้ก่อตั้งมาก็ได้รับการดูแลจากผู้เชี่ยวชาญอย่างดี และในระยะไม่นานมานี้ก็ได้รับปรับปรุงเครื่องจักรสีข้าว โดยช่างชาวสกอต โรงสีทั้ง 3 โรง ตั้งอยู่ในบริเวณที่ตีเยียมริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา มีท่าเรือขนาดใหญ่ที่เพียงพอสำหรับเก็บข้าวและให้เรือของโรงสีทั้ง 3 โรงจอดได้ในเวลาเดียวกัน โรงสีจะสีข้าวทั้งเวลากลางวันและกลางคืน โดยประมาณว่าวันหนึ่ง ๆ จะสีข้าวได้ 2,600 กระสอบ บริษัทได้ผลิตข้าวพิเศษตราหมายเลข 2 ซึ่งข้าวชนิดนี้จะได้รับการดูแลในการผลิตอย่างดียิ่ง ซึ่งความต้องการของผู้ซื้อชาวสิงคโปร์จะให้ความสนใจในเรื่องนี้⁷⁰

โรงสีเหล่านี้ถูกจัดตั้งโดยพระยาพิศาลฯ หรือไปจีนสีอ ภายหลังจากที่เสียชีวิตแล้วกิจการตกเป็นของบุตรคือไปลีฉาย เขาดำเนินกิจการโรงสีโดยประสบความสำเร็จอย่างมาก ไปลีฉายได้รับตำแหน่งเป็นพระพิศาลฯ ภายหลังจากเขาตายแล้ว ภรรยาคือคุณหญิงเนื่อง เป็นผู้ได้รับมรดกแล้วได้ยกการดูแลโรงสีให้แก่บุตร ตระกูลนี้นับว่าดำเนินธุรกิจโรงสีเก่าแก่ที่สุดในกรุงเทพฯ ไม่นับบริษัทของยุโรป ตระกูลนี้มีความเป็นมา 5 ชั่วชีวิต อยู่ในตำแหน่งที่สูงในสังคมไทยและวงการค้า⁷¹

⁷⁰ Arnold Wright and Oliver T. Breakspear, *Twentieth Century Impressions of Siam*, p. 151.

⁷¹ *Ibid.*

ตระกูลพิศาลบุตรเกี่ยวข้องกับเครือญาติกับตระกูลเหมะชะญาติ เจ้าสัวโรงสีที่สะสมทุนจากการเป็นพ่อค้าชาวจีนอิสระ และนับเป็นตระกูลที่ทำโรงสีที่มีชื่อเสียงที่สุดกลุ่มหนึ่งในยุคนั้น หลวงพิศาลผลพานิช (กือหยิน) ได้สมรสกับคุณลมุน บุตรีของเจ้าสัวเฮียบหยู และคุณนายล้อม เหมะชะญาติ และตัวคุณนายล้อมเองก็เป็นบุตรเจ้าสัวมาหัว ผู้ดำเนินกิจการธุรกิจใหญ่ในการค้าข้าวและโรงสีเช่นกัน เจ้าสัวมาหัวมีความคุ้นเคยกับตระกูลพิศาลบุตรอย่างดีเนื่องจากอยู่ในกลุ่มตระกูลแซ่กอเหมือนกัน และในระยะเริ่มแรกของการทำงาน เจ้าสัวมาหัวได้ทำงานในโรงสีของตระกูลพิศาลบุตร หลังจากทำงานได้นานพอสมควรแล้วจึงแยกตัวออกมาจัดตั้งโรงสีเอง โดยตระกูลพิศาลเป็นผู้ลงทุนให้

ในเวลานั้นคุณนายล้อมเป็นผู้สืบทอดกิจการของบิดาในประเทศไทย คือ ห้างง่วนฮวดแสง และเข้าดูแลกิจการของสามีคือเฮียบหยูด้วย ฐานะของคุณนายล้อมจึงนับว่ามั่งคั่งมาก มีข้อความที่ได้กล่าวถึงความมั่งคั่งของคุณนายล้อมว่า มีอยู่ครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

⁷² ดูหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายถัน พิศาลบุตร

ได้ทรงมีพระราชดำรัสถามคุณนายล้อมว่า “แกมีเงินอยู่เท่าไร” คุณนายล้อมได้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า “มีเท่าไรไม่ทราบ แต่ถ้าเอาใส่กระป๋องตักน้ำให้เต็มเรียงกันมาตั้งแต่บ้านง่วนฮวดเสงจนถึงพระราชวังยังไม่หมด”⁷³ ฐานะการเงินของคุณนายล้อมอาจมีมากหรือน้อยกว่าถ้อยคำนี้ แต่ก็เป็นที่เศรษฐกิจในยุคนั้น และสำหรับลมนแล้วมีเรื่องเล่าว่า เมื่อลมนยังสาวเป็นคนสวยและมีความสามารถ ทั้งยังเป็นลูกเจ้าสัวและหลานเจ้าสัวอีกด้วย จึงมีเศรษฐกิจมาสู่ขอกันมาก เมื่อตระกูลพิศาลบุตรมาสู่ขอลมน คุณนายล้อมยอมตกลงยกให้นัยว่าได้ปรึกษาพี่ชายคือเจ้าสัวกีสุนที่เมืองจีนแล้วเห็นว่าสมควรเพราะบ้านพิศาลบุตรมีคุณต่อบิดา แม้เวลานั้นบ้านพิศาลบุตรจะเริ่มทรุดลงแล้วในทางการค้าโดยที่คนนอกยังหาทราบอะไรไม่⁷⁴ การแต่งงานของสองตระกูลในครั้งนี้จึงเป็นการช่วยค้ำจุนฐานะตระกูลพิศาลบุตร

ในผลงานเรื่อง *ช่วงแห่งชีวิต* ของสุลักษณ์ ศิวลักษณ์ ได้กล่าวถึงความล้มเหลวในธุรกิจของตระกูลพิศาลบุตรว่า เนื่องมาจากขาดผู้ที่มีความสามารถสืบทอดธุรกิจ ดังที่เล่าว่าเมื่อสมัยวัยหนุ่มหลวงพิศาลผลพานิชเป็นคนเกเร ซึ่งก็ไม่แปลกเพราะเป็นลูกชายคนโตของเศรษฐี หลานเศรษฐี และเหลนเศรษฐี ย่อมชอบเที่ยวเตร่ซุกซน และชอบอบายมุข ตามแบบเศรษฐีสมัยนั้น ภายหลังแต่งงาน กับลมน ซึ่งเป็นภรรยาที่ดีจึงเป็นคนอยู่กับเหี้ยเรือน หลังจากภรรยาคลอดลูกและเสียชีวิต คุณนายล้อมได้ยกญาติห่าง ๆ ให้เป็นภรรยา หลวงพิศาลฯ อาจจะเสียใจเรื่องภรรยาคนแรกและมีเหตุการณ์อื่นแทรกอีกด้วยก็เห็นว่ากลายเป็นคนเกเรไปอีก แล้วก็เลยเสียชีวิตตามภรรยาไปภายในไม่ช้า⁷⁵ หลวงพิศาลฯ เสียชีวิตด้วยวัยยังน้อยคือเพียง 21 ปี บุตรชายคือคุณถันมีอายุเพียง 3 ปี และได้รับการศึกษาแบบสมัยใหม่ ต่อมาจึงไม่ได้เข้ามาทำธุรกิจตามแบบบรรพบุรุษอีก

ในบันทึกประวัติของตระกูลพิศาลบุตรเองก็กล่าวถึงปัญหานี้เช่นกัน โดยกล่าวว่าเป็นที่น่าเสียดายที่หัวหน้าครอบครัวของตระกูลพิศาลบุตรมีอายุสั้น พระพิศาลผลพานิช (ลีฉาย) ทายาท

⁷³ หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายถัน พิศาลบุตร, หน้า 97.

⁷⁴ สุลักษณ์ ศิวลักษณ์, *ช่วงแห่งชีวิต*. พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2538), หน้า 59.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

คนเดียวที่ดำเนินธุรกิจของครอบครัวต้องดำเนินธุรกิจตั้งแต่อายุเพียง 18 ปี และได้ถึงแก่กรรม เมื่ออายุเพียง 30 กว่าปีเท่านั้น ดังนั้นคุณหญิงเนื่องผู้เป็นภรรยาจึงต้องดำเนินธุรกิจสืบแทนตั้งแต่อายุ 30 เศษ โดยได้บุตรชายคนโตคือหลวงพิศาลผลพานิช ซึ่งตอนนั้นอายุเพียง 12 ปีช่วยดำเนินกิจการการค้ากิจการโรงสีตลอดจนการควบคุมผู้คนเป็นจำนวนมาก หลังจากหลวงพิศาลผลพานิชถึงแก่กรรม บุตรชายคนที่ 2 ของคุณหญิงเนื่องคือพระพิศาลสุภผล ซึ่งขณะนั้นมีอายุเพียง 19 ปี ต้องดำเนินธุรกิจแทน⁷⁶ ปัญหาการขาดแคลนผู้สืบทอดธุรกิจที่มีความสามารถนี้ นำไปสู่การหมดบทบาทในกิจการค้าข้าวและโรงสีของตระกูลพิศาลบุตรในที่สุด

ในช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์ทางการเงินในปี พ.ศ.2450 (1907) คุณหญิงเนื่องพิศาลพิศาลบุตร ได้นำโรงสีข้าวที่ใหญ่ที่สุดในขณะนั้น 3 โรง จำนวนไว้กับคลังข้างที่ เป็นเงิน 240,000 บาท และเมื่อครบกำหนดไถ่ถอนในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2453 (1910) ก็ไม่ได้ไถ่ถอน คงจำนวนต่อ มาในปี พ.ศ. 2459 (1916) คุณหญิงเนื่องได้ขอกู้พระราชทรัพย์เพิ่มขึ้นเป็น 1,000,000 บาท โดยขอนำที่ดิน 2 แห่งมาจำนองเพิ่มคือ ที่ดินที่บ้านบางขุนพรหมและที่ดินสวนส้มคลองภาษีเจริญ แต่ทางพระคลังข้างที่ ไม่มีเงินก้อนจ่ายให้ คุณหญิงเนื่องจึงขอนำโฉนดโรงสี 3 โรงออกจากจำนองและนำที่ดิน 2 แห่งดังกล่าวจำนองแทน ราคาที่ดินทั้ง 2 แห่งนี้พระคลังข้างที่ได้ตีราคาเพียง 120,000 บาท ขณะที่คุณหญิงเนื่องเป็นหนี้พระคลังข้างที่ทั้งต้นและดอกเป็นเงิน 250,150 บาท ซึ่งหากพระคลังข้างที่รับที่ดิน 2 แห่งนี้ไว้ คุณหญิงเนื่องยังคงเป็นหนี้อยู่ถึง 130,150 บาท แต่อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตัดสินพระทัยรับที่ดินทั้ง 2 แห่งของคุณหญิงเนื่องไว้⁷⁷

โฉนดโรงสีทั้ง 3 โรง คุณหญิงเนื่องได้นำไปค้ำประกันหนี้สินที่เกิดจากการค้าที่ขาดทุนกับธนาคารเป็นจำนวนเงิน 701,820 บาท ในเดือน กันยายน พ.ศ.2470 (1927) คุณหญิงเนื่องไม่มีเงินจ่ายหนี้สินที่มีกับธนาคารสยามกัมมาจล ธนาคารจึงยึดโรงสีทั้ง 3 โรง และโฉนดที่ดินตำบลบ้านทวาย คุณหญิงเนื่องได้ถวายฎีกามายังพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อขอให้ช่วยเหลือหนี้สินโดย

⁷⁶ หจช. ร. 7 รล. 20.4/82 ฎีกาคุณหญิงเนื่อง พิศาลผลพานิช ขอจำนองที่ดินโรงสีตำบลบ้านทวายไว้ กับพระคลังข้างที่ (7 ธ.ค. 2470 - 19 ม.ค. 2471).

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน.

ขอขายที่ดินและโรงสีทั้ง 3 โรงให้แก่พระคลังข้างที่เป็นมูลค่า 880,000 บาท เงินจำนวนนี้จะใช้หนี้แก่ธนาคารสยามกัมมาจล 701,820 บาท ใช้เป็นค่าดอกเบี้ยและค่าธรรมเนียมศาลประมาณ 60,000 บาท และชดใช้หนี้เดิมที่เคยติดพระคลังข้างที่ 120,000 บาท จากการจำนองโฉนดบ้านและที่ดิน 2 แห่ง⁷⁸

ที่ดินที่ตำบลบ้านทวายเป็นที่ดินด้านหนึ่งติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา กว้าง 80 วา อีกด้านหนึ่งติดกับถนนเจริญกรุง กว้าง 65 วา ความยาวจากด้านที่ติดแม่น้ำเจ้าพระยาถึงถนนเจริญกรุง 140 วา รวมเนื้อที่ทั้งหมด 10,827 ตารางวา ที่ดินผืนนี้เป็นที่ตั้งโรงสี 3 โรง โรงสีเหนือสี่ข้าวได้วันละ 150 เกวียน โรงสีกลางสี่ข้าวได้วันละ 250 เกวียน และโรงสีใต้สี่ข้าวได้วันละ 200 เกวียน ใน พ.ศ. 2470 (1927) คุณหญิงเนื่องได้ให้เช่าโรงสีเหนือและโรงสีกลางเดือนละ 4,000 บาท ส่วนโรงสีใต้ให้เช่าเดือนละ 3,000 บาท โรงสีทั้ง 3 โรงนี้ได้ประกันอัครศัลยไว้กับบริษัทต่าง ๆ เป็นเงิน 433,000 บาท⁷⁹

พระคลังข้างที่ได้วินิจฉัยฎีกาของคุณหญิงเนื่องและเห็นว่าหลักทรัพย์ชนิดนี้ไม่อยู่ในเกณฑ์ที่กรมพระคลังข้างที่นิยมรับ จำนวนเงินที่ต้องจ่ายซื้อก็เป็นเงินก้อนใหญ่และไม่มีหวังจะได้รับประโยชน์ตอบแทนที่คุ้มกันซ้ำร้ายหากโรงสีว่างไม่มีผู้เช่า ยังจะต้องเสียเงินจ้างคนเฝ้า คนรักษาเครื่อง ค่าประกันอัครศัลย และค่าซ่อมอีก ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตอบฎีกาของคุณหญิงเนื่องว่าไม่รับซื้อที่ดินและโรงสีที่เสนอมายมา เมื่อพระคลังข้างที่ตอบปฏิเสธการรับซื้อทรัพย์สินที่คุณหญิงเนื่องเสนอมาย ทรัพย์สินของตระกูลพิศาลบุตรที่สะสมมาถึง 4 ชั่วคน ก็ต้องตกเป็นของธนาคารและถูกขายทอดตลาดไปในที่สุด⁸⁰ ธุรกิจการสี่ข้าวของตระกูลพิศาลบุตรผู้บุกเบิกก่อตั้งกิจการโรงสีในประเทศไทยก็ต้องปิดฉากลงในเวลานั้น นอกจากนี้ท่าเรือฮวยจุงโล้ง ซึ่งเป็นท่าเรือเก่าแก่ของตระกูลพิศาลบุตร อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาด้านฝั่งธนบุรี เรือสำเภาก็เดินทางค้าขายระหว่างเมืองจีนกับ

⁷⁸ หจข. ร. 7 รล. 20.4/82 ฎีกาคุณหญิงเนื่อง พิศาลผลพานิช ขอจำนองที่ดินโรงสีตำบลทวายไว้กับ พระคลังข้างที่ (7 ธ.ค. 2470 - 18 ม.ค. 2471).

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน

⁸⁰ หจข. ร. 7 รล. 20.4/82 ฎีกาคุณหญิงเนื่อง พิศาลผลพานิช ขอจำนองที่ดินโรงสีตำบลบ้านทวาย ไว้กับพระคลังข้างที่ (7 ธ.ค. 2470-18 ม.ค. 2471).

ไทยจะมาแวะจอดเพื่อขนถ่ายสินค้าที่ท่าเรือนี้ พระยาพิศาลผลพานิช (จีนชื่อ) ได้ให้บรรดาพ่อค้าชาวจีนที่ค้าอยู่ในบริเวณท่าเรือแห่งนี้ เข้าตีกในอาคารก่ออิฐทรงจันทน์รูปเกือกม้าที่ฮวยจุงไฉ่เพื่อให้เป็นสำนักงานการค้า ต่อมาห้างหวังหลี่ได้ขอเช่าที่ดินบริเวณนี้เพื่อใช้เป็นโกดังและท่าเรือหวังหลี่ ในปี พ.ศ.2462 (1919) นายตันลิบบ๊วย หวังหลี่ ได้ซื้อท่าเรือฮวยจุงไฉ่มาเป็นของตระกูล จากคุณหญิงเนื่องพิศาล พิศาลบุตร⁸¹

2.2 ธนาคารพาณิชย์และการเดินเรือ

การขยายตัวของการค้าข้าวก่อให้เกิดความต้องการเงินทุนและเครดิตทางการค้า ในระยะแรกพ่อค้าชาวจีนกู้ยืมเงินกันเองเพื่อใช้ในการลงทุนเป็นการช่วยเหลือทางการเงินกันในหมู่พ่อค้าขณะที่ยังไม่มีสถาบันธนาคาร ต่อเมื่อการค้าข้าวและกิจการโรงสีขยายตัวมากขึ้นจำเป็นต้องมีการลงทุนขนาดใหญ่ขึ้น จึงมีการจัดตั้งธนาคารเพื่อระดมทุนให้พ่อค้ากู้ยืมไปใช้ขยายการลงทุน ในราว พ.ศ. 2450 (1907) โดยเจ้าของโรงสีและผู้ทำการค้ากับต่างประเทศ ธนาคารของชาวจีนที่ดำเนินการระหว่างพ.ศ. 2450 - 2456 (1907-1913) มี 4 แห่ง ดังนี้

---

⁸¹คุณหญิงจ้านงศรี รัตนิน, "ดูจนวนากกลางมหาสมุทร เรื่องของเวลาที่ผ่านไป," ในหนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสุวิทย์ หวังหลี่ ณ วัดเทพศิรินทราวาส, วันเสาร์ที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2537, หน้า 59.

ชื่อนาคาร	ปีก่อตั้ง	เงินทุน	ผู้ถือหุ้นรายใหญ่	หมายเหตุ
1. แบล็กยูเสงเสง	2450 (1907)	500,000	1. นาย ช. ยูเสง	ทำการเพิ่มทุนเปลี่ยนผู้ถือหุ้นและเปลี่ยนชื่อไปเป็นแบงก์จีนในสยาม ใน พ.ศ. 2453 (1910)
2. แบล็กมณฑล	2450 (1907)	400,000	1. นายเซย สรรพการ 2. หลวงโสภณเพชรรัตน์ (กิมเซงหลี) 3. นาย ช. ยูเสง	ล้มลงหลังจากตั้งได้ไม่นาน
3. บางกอกซิติแบงก์	2452 (1909)	500,000	1. พระสรรพการหิรัญกิจ 2. นายสุนกิมฮวด 3. นายกันง่วนฮวด 4. นายย้วนง่วนเสง 5. นายบุญรอด	ล้มลงใน พ.ศ. 2453 (1910) และรวมกันเข้ากับแบงก์ยูเสงเสง จัดตั้งเป็นแบงก์จีนสยาม
4. แบล็กจีนสยาม	2453 (1910)	3,000,000	1. หลวงโสภณเพชรรัตน์ (กิมเซงหลี) 2. นาย ช. ยูเสง 3. นายกันง่วนฮวด 4. นายย้วนง่วนเสง 5. พระพิบูลย์พัฒนาการ (เซ่งกี) 6. หลวงจิตรจางวานิช (ถมยา)	ล้มลงใน พ.ศ. 2456 (1913)

ที่มา : พรรณี บัวเล็ก, วิเคราะห์นายทุนธนาคารพาณิชย์ของไทย พ.ศ. 2475 - 2516 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2529), หน้า 17 - 31.

ทั้งพ่อค้าที่มาจากกาการเป็นเจ้าภาษีนายอากรและพ่อค้าที่สะสมทุนโดยอิสระ ต่างก็ร่วมมือกันจัดตั้งธนาคารพาณิชย์ การจัดตั้งธนาคารพาณิชย์จึงเกิดจากความจำเป็นของพ่อค้าชาวจีนในระยะนั้นอย่างแท้จริง แต่อย่างไรก็ตาม ธนาคารพาณิชย์ของพ่อค้าชาวจีนเหล่านี้ดำเนินกิจการในระยะเวลาสั้นก็ต้องล้มละลาย เนื่องจากธนาคารก่อตั้งด้วยทุนขนาดเล็ก ผู้บริหารขาดความรู้เรื่องธนาคารและขาดประสบการณ์ และจุดประสงค์ของการจัดตั้งธนาคารเพื่อกู้ยืมเงินกันเองระหว่างพ่อ

ค่าที่เป็นกรรมกร เมื่อการให้กู้ยืมขาดหลักทรัพย์สินประกันและการค้ำล้มละลาย ธนาคารจึงพลอยล้มเล็กตามไปด้วย นอกจากนี้สาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งคือ การที่เศรษฐกิจของไทยผูกพันกับตลาดโลก เมื่อราคาข้าวในตลาดโลกแพงขึ้น ราคาข้าวภายในก็แพงด้วย⁸² การเปลี่ยนแปลงในเรื่องของราคานี้ หากพ่อค้าท้องถิ่นไม่ทันต่อสถานการณ์หรือไม่เข้าใจก็นำไปสู่การล้มละลายได้ ดังที่จะกล่าวในหัวข้อต่อไป

นอกจากพ่อค้าชาวจีนเหล่านี้จะกู้ยืมเงินในหมู่ชาวจีนด้วยตนเอง แหล่งเงินกู้ที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งคือพระคลังข้างที่และเชื้อพระวงศ์ ธนาคารสยามก็มาจลจัดตั้งใน พ.ศ. 2447 (1904) โดยการจัดตั้งครั้งแรกใช้ชื่อว่า บุคคลภย ต่อมาจึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นธนาคารสยามกัมมาจล ธนาคารแห่งนี้จัดตั้งเพื่อรองรับธุรกิจการค้าของคนในท้องถิ่น นอกจากนั้นมีพ่อค้าชาวจีนทั้งที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรและพ่อค้าอิสระเข้าร่วมด้วย และนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2453 (1910) เป็นต้นมา นาย ช. ยูเสง หรือนายฉลอง ไนยนารถ ได้รับเลือกเป็นผู้จัดการธนาคารฝ่ายไทย ทำให้ธนาคารแห่งนี้สามารถอุดหนุนธุรกิจของพ่อค้าชาวจีนได้ดียิ่งขึ้น ในปี พ.ศ. 2455 (1912) นายฉลอง ได้รับตำแหน่งเพิ่มเป็นผู้จัดการสาขาราชวงศ์ ยิ่งทำให้สามารถอุดหนุนธุรกิจของพ่อค้าชาวจีนได้เต็มที่ เนื่องจากอำนาจสิทธิ์ขาดของสาขาแห่งนี้อยู่ที่ตัวนายฉลองเอง และสาขาธนาคารก็ตั้งอยู่ในย่านธุรกิจของพ่อค้าชาวจีน⁸³ แต่อย่างไรก็ตามการไร้ระเบียบแบบแผนในการให้กู้ยืมก็ทำให้กิจการของธนาคารสยามกัมมาจลประสบวิกฤตการณ์พร้อม ๆ กับธุรกิจของพ่อค้าชาวจีนในบริเวณนี้

นอกจากนั้น พระคลังข้างที่และเชื้อพระวงศ์ยังนิยมให้พ่อค้าชาวจีนกู้ยืมในรูปของส่วนตัวด้วย ปรากฏว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าของโรงสีได้กู้ยืมเงินจากพระคลังข้างที่ไปใช้ในการลงทุนมากโดยนำโรงสีของตนมาจำนำไว้ เมื่อกิจการขาดทุนก็ไม่อาจถ้ายคืนโรงสีเหล่านั้นได้ ในที่สุดพระคลังข้างที่จึงกลายเป็นเจ้าของโรงสีรายใหญ่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มักจะมอบโรงสีที่ชาวจีนมาจำนำเหล่านั้นให้แก่พระราชโอรสและบรรดาเชื้อ

⁸² พรรณี บัวเล็ก, วิเคราะห์นายทุนธนาคารพาณิชย์ของไทย พ.ศ. 2475 - 2516 (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2529), หน้า 9 - 10.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

พระวงศ์ต่าง ๆ เพื่อให้มีรายได้จากค่าเช่าและดอกเบี้ย เหตุที่พ่อค้าชาวจีนนิยมกู้เงินจากพระคลังข้างที่ เนื่องจากในสมัยนั้นพระคลังข้างที่นับว่าเป็นแหล่งเงินทุนที่ใหญ่ที่สุดของสังคม ดังนั้นจึงมีทั้งชาวไทย ชาวยุโรป และชาวจีนมาขอกู้ยืมเงินจากพระคลังข้างที่ กันมาก และการให้กู้ยืมก็คิดดอกเบี้ยต่ำกว่า เอกชนทั่วไป พวกขุนนางผู้ใหญ่ก็เช่นกันนิยมลงทุนในกิจการโรงสีโดยให้เจ้าของโรงสีชาวจีนกู้ยืมเงิน แต่ทั้ง 2 กลุ่มนี้ไม่ได้เข้าไปทำกิจการเอง เป็นเพียงพอใจกับค่าเช่าและดอกเบี้ยเท่านั้น⁸⁴

ทางด้านการเดินเรือซึ่งเป็นกิจการที่สำคัญที่ช่วยให้การค้าข้าวดำเนินไปอย่างครบวงจรภายหลังการทำสัญญาเบาว์ริง การเดินเรือได้วิวัฒนาการขึ้นจากการใช้เรือใบแบบสำเภาและกำปั่น ใบมาเป็นเรือกลไฟ หรือกำปั่นไฟ ซึ่งเป็นเรือขนาดใหญ่ บรรทุกสินค้าได้มากและเดินทางด้วยเครื่องจักรมีความเร็วสูง ด้วยลักษณะพิเศษขอเรือกลไฟ ทำให้การค้าทางทะเลได้เปลี่ยนมาใช้เรือกลไฟเป็นพาหนะในการขนส่งลำเลียงสินค้าแทนสำเภาในที่สุด⁸⁵ สำเภาลำสุดท้ายของไทยคือ บัวนเฮง ของพระยาพิศาลผลพานิช (จีนสีอ) ได้อับปาง ลงในทะเล พ.ศ. 2417 (1874) ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น การเดินเรือสินค้าด้วยเรือกลไฟทำให้การค้าสะดวกรวดเร็วมาก ดังเช่นการเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ - สิงคโปร์ จะใช้เวลาเพียง 5 วัน ขณะที่เรือสำเภาจะใช้เวลา 13 - 17 วัน ความเร็วและความแน่นอนของเรือกลไฟ ทำให้เจ้าของเรือสามารถกำหนดเวลาเดินเรือออกจากต้นทางถึงปลายทางได้อย่างค่อนข้างแน่นอน⁸⁶

กิจการการเดินเรือกลไฟของไทยถูกควบคุมโดยบริษัทต่างประเทศโดยบริษัทของอังกฤษเป็นชาติแรกที่เข้ามามีบทบาท ประมาณว่าในปี พ.ศ. 2417 (1874) เรือของอังกฤษได้เข้ามาคุมการเดินเรือในไทยประมาณ 1/3 และเพิ่มเป็น 1/2 ในปี พ.ศ. 2427 (1884) กิจการเดินเรือของ

⁸⁴ ถนอม ตะนา, "กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2401 - 2481," หน้า 122 - 125.

⁸⁵ พจนา เหลืออรุณ, "การเดินเรือพาณิชย์กับเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2398 - 2468," (วิทยานิพนธ์

ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), หน้า 57.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

อังกฤษขยายตัวอย่างรวดเร็ว จนในปี พ.ศ. 2431 (1888) บริษัทฮอลท์ไลน์ (Holt's Line Company) ได้เปิดกิจการในไทย และอีก 2 ปีต่อมาบริษัทสตีรมชิพออเรียนทัล (Steamship Oriental Company) ก็มาเปิดการเดินเรือขึ้นระหว่างกรุงเทพฯ - ฮ่องกง - เมืองต่างๆ ในทะเลจีนใต้ เช่น ชัวเถา บริษัททั้ง 2 ของอังกฤษได้เข้าควบคุมกิจการการขนส่งของไทยไว้ถึงร้อยละ 70 ในปี พ.ศ. 2441 (1898) รายงานของกงสุลอังกฤษได้ระบุว่าสินค้าออกทั้งหมดของไทยที่ท่ากรุงเทพฯ มีร้อยละ 74 และมีสินค้าเข้าร้อยละ 88 จากเมืองท่าสิงคโปร์และฮ่องกง ต้องอาศัยการขนส่งโดยทางเรือสินค้าภายใต้ร่มธงอังกฤษ⁸⁷

แต่ปรากฏว่านับต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 (พ.ศ. 2442) (1899) เป็นต้นมาบริษัทอังกฤษต้องเผชิญการแข่งขันจากบริษัทเรือของนอร์เวย์และเยอรมันจนทำให้บทบาทการเดินเรือของอังกฤษในไทยลดลงในปี พ.ศ. 2442 (1899) อังกฤษเหลือบทบาทการเดินเรือในไทยเพียงร้อยละ 20 อังกฤษได้พยายามส่งเสริมบทบาทของชาวจีนที่อยู่ใบบังคับของอังกฤษให้มาเดินเรือในไทยมากขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2453 (1910) บริษัทบริติชชิปปิง (The British Shipping Company) แห่งสิงคโปร์ และบริษัทสเตรทชิปปิง (The Straits Shipping Company) ได้เข้ามาเปิดการเดินเรือในไทย แต่อังกฤษมีบทบาทในการเดินเรือขนส่งในไทยเพียงร้อยละ 10 เท่านั้น⁸⁸

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2442 (1899) เป็นต้นมา เยอรมันได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเดินเรือของไทยแทนอังกฤษ บริษัทที่สำคัญคือบริษัทนอร์ทเยอรมัน ลอยด์สตีรมชิพ (The North German Lloyd Steamship Company) ความสำเร็จในการแข่งขันนี้มาจากรัฐบาลเยอรมันได้สนับสนุนบริษัทของตนควบคุมเส้นทางการเดินเรือในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียตะวันออกไกลและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้⁸⁹ ในปี พ.ศ. 2442 (1899) บริษัทนอร์ทเยอรมันลอยด์สตีรมชิพ ได้ซื้อกิจการและเรือจากบริษัทฮอลท์ไลน์ของอังกฤษ ที่มีเรือเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ - สิงคโปร์จำนวนทั้งหมด 11 ลำ ในปีเดียวกันนี้ยังซื้อกิจการทั้งหมดของบริษัทสกอตติชออเรียนทัลสตีรมชิพ (Scottish Oriental Steamship Company) ซึ่งมีเรือเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ - ฮ่องกง - ชัวเถา จำนวนทั้งหมด 14 ลำ และควบคุมการเดินเรือเข้า

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 80.

ออกของไทยได้ถึงร้อยละ 55 ทำให้บริษัทนอร์ตเยอรมันลอยด์ได้เพิ่มอัตราค่าขนส่งอย่างรวดเร็ว⁹⁰ ในปี พ.ศ. 2454 (1911) บริษัทนอร์ตเยอรมันลอยด์เป็นบริษัทเดินเรือกลไฟที่ใหญ่ที่สุด มีเรือขนาดใหญ่ 50 ลำ เดินทางระหว่างกรุงเทพ-สิงคโปร์-ฮ่องกง-เมืองท่าอื่น ๆ

ในท่ามกลางการแข่งขันของชาติตะวันตกที่จะเข้ามาควบคุมกิจการขนส่งและเดินเรือ ในไทย พ่อค้าชาวบางรายยังคงมีเรือในการช่วยขนข้าวไปยังต่างประเทศ และซื้อสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาขายอยู่ ดังเช่นตระกูลพิศาลบุตรและพิศลยบุตร แต่เรือของพ่อค้าเหล่านี้เป็นเรือขนาดเล็กไม่มีบทบาทในการช่วยขนข้าวให้กับพ่อค้ารายอื่น ห้างของชาวจีนที่มีเรือเดินทะเล ได้แก่ ห้างโกลบัน เซง ห้างบุนฮงหลง ห้างยูเล็งหงวน แต่ห้างเหล่านี้เป็นห้างขนาดเล็กมีเรือในสังกัดเพียง 1-2 ลำ มีระวางบรรทุกลำไม่เกิน 700 ตัน สินค้าที่บรรทุกส่วนใหญ่เป็นสินค้าปลีกย่อย เช่น พริกไทย งาช้าง ยาง โค ส่วนสินค้าออกที่สำคัญคือ ข้าว ไม้สัก ต้องบรรทุกลงเรือใหญ่เท่านั้น⁹¹ ดังนั้น เรือของพ่อค้าชาวจีนเหล่านี้จึงไม่มีบทบาทในการส่งออกข้าวของไทย

การที่พ่อค้าชาวจีนเหล่านี้ต้องหมดบทบาทในการเดินเรือสินค้าเนื่องจากการเดินเรือแบบใหม่ต้องใช้ทุนขนาดใหญ่ แต่พ่อค้าชาวจีนยังมีขนาดของทุนไม่ใหญ่พอ ดังนั้น เรือที่ซื้อเข้ามาดำเนินกิจการจึงเป็นเรือขนาดเล็ก การเดินเรือแบบใหม่ยังต้องการความรู้แบบใหม่ของชาติตะวันตกด้วย แต่คนท้องถิ่นยังไม่สามารถเรียนรู้วิทยาการใหม่ได้ ในระยะนั้นพ่อค้าที่มีเรือเดินอยู่ยังคงต้องว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาช่วยเดินเรือให้เช่น พระภาสิสมบัตินิบริบูรณ์ ได้ว่าจ้างชาวตะวันตกเป็นนายเรือให้ 2 ลำ คือ เรือเจ้าพระยามีกับตันนอร์ตันเป็นนายเรือ และเรือออกเกสมีกับตันโวนแมน เป็นนายเรือและตันหน⁹²

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81 - 82.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

⁹² พจนานา เหลืองอรุณ, "การเดินเรือพาณิชย์กับเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2398 -2468",

ในปี พ.ศ. 2451 (1908) ระยะเวลาเดียวกับที่มีการจัดตั้งธนาคารพาณิชย์ของชาวจีน พ่อค้าชาวจีนได้รวมตัวกันตั้งบริษัทเดินเรือของตนเองขึ้นมาชื่อบริษัทเรือเมลิจีนสยามทุน จำกัด โดยเริ่มแรกจัดตั้งทุนมีทุน 3,000,000 บาท แบ่งออกเป็น 300,000 หุ้น ๆ ละ 10 บาท ตั้งขึ้นเพื่อเดินเรือรับส่งคนโดยสารและบรรทุกสินค้าต่าง ๆ ไปมาระหว่างฮ่องกง-ชัวเถา-ไฮเค้า โดยเช่าเรือต่างประเทศมาดำเนินการ ผู้ถือหุ้นใหญ่มีดังนี้⁹³

ชื่อผู้ถือหุ้นใหญ่	จำนวนหุ้น	บาท
พระอนุวัตน์ราชนิยม (สง เตชะวนิช)	30,000	300,000
หลวงโสภณเพชรรัตน์ (กิม.เซ่งหลี)	25,000	250,000
พระสวามิภักดิ์ภูวนาท (แต่ได้เงิน เตชะกำพุช)	12,000	120,000
พระสรรพการ (เซย)	10,000	100,000
หลวงจิตจำนงค์วานิช	6,000	60,000
จีนติดหู	6,000	60,000
จีนไชบุ่น	6,000	60,000

นอกจากนี้ยังมีผู้นำจีนสำคัญคนอื่น ๆ อีกที่ถือหุ้น ได้แก่ นายสุนกิมฮวด ผู้นำจีนไหหลำ นายอึ้ง ล่าซำ ผู้นำจีนแคะ นายเซียวฮุดเสง ผู้นำสาขาก๊กมินตั๋งในไทย เป็นต้น กรรมการบริหารของบริษัทจึงมาจากผู้นำของชาวจีน 5 ภาษา

⁹³ หจข. ร. 5 บ. 12/15 เรือเมลิจีนสยาม (12 ธ.ค. 127-10 ต.ค. 129).

หลวงโสภณเพชรรัตน์	สถาปนาก
พระเจริญราชชน จินฮกเกี้ยน	กรรมการ
พระสรรพการ (เซย)	กรรมการ
หลวงจิตรจำนงค์วานิช	กรรมการ
พระสวามิภักดิ์ภูวนาท (แต่ได้จีน) จินแต่จิว	กรรมการ
พระอนุวัตน์ราชนิยม (ฮง เตชะวนิช) จินแต่จิว	กรรมการ
จิ้นล่าช้า หัวหน้าจิ้นแคะ	กรรมการ
จิ้นฮุนกิมฮวด หัวหน้าจิ้นไหหลำ	กรรมการ
จิ้นชิงววนแสง นางเล้าบ้านแสง จินแต่จิว	กรรมการ
จิ้นลักเอี้ย น้องพระพิบูลย์ จินแต่จิว	กรรมการ
จิ้นช้า จิ้นกวางตั้ง	กรรมการ

บริษัทเรือเมล์จีนสยามทูน จำกัด มีผู้ริเริ่มคนสำคัญคือหลวงโสภณเพชรรัตน์ ซึ่งพยายามวิ่งเต้นและเสียเงินในการดำเนินการไปมาก เงินที่เสียไปนั้นเป็นเงินสูญเปล่าไม่ได้นับเข้าในเงินแทร์ การที่ธุรกิจของหลวงโสภณฯทรุดลง ส่วนสำคัญมาจากการจัดตั้งบริษัทนี้ด้วย⁹⁵ ความพยายามในการจัดตั้งบริษัทเดินเรือของชาวจีนให้สำเร็จนี้เกิดจากความรู้สึกราชาตินิยมของชาวจีนในต่อนั้น ที่ต้องการสร้างชาติจีนให้แข็งแกร่งและสามารถต่อสู้กับชาติตะวันตกได้ การสร้างการเดินเรือของชาวจีนให้สำเร็จจึงเป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้กับชาติตะวันตก การจัดตั้งบริษัทนี้ยังเป็นความร่วมมือระหว่างพ่อค้าและชนชั้นสูงของจีนทั้งในไทยและที่ชัวเถา ทั้งนี้เพื่อให้บริษัทนี้แข่งขันกับบริษัทเยอรมันเนอร์ตซ์เซอร์ลอยด์ (The German Norddeutscher Lloyd) ที่ทำการผูกขาดการเดินเรือระหว่างกรุงเทพ-ชัวเถา อยู่ในขณะนั้น⁹⁶

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁹⁶ Edward J.M. Rhoads, *China's Republican Revolution : The Case of Kwangtung 1895-1913* (Massachusetts : Harvard University Press, 1975), p. 151.

การจัดตั้งบริษัทเรือเมลิจีนสยาม จึงไม่ใช่เพียงช่วยเหลือทางการค้าของพ่อค้าเท่านั้น แต่ยังเป็นเรื่องของชาตินิยมจีนด้วย เช่นเดียวกับการจัดตั้งธนาคารจีน บริษัทเรือเมลิจีนสยาม ดำเนินการด้วยเรือกลไฟขนาดระวางน้ำหนักลำละ 2,000 ตัน จำนวน 3 ลำ เมื่อครั้งเริ่มดำเนินการเชิญชวนให้ชาวจีนและพ่อค้าทั้งหลายหันกลับมาใช้บริการปรากฏว่าในปีแรกชาวจีนทั้งหลายมาใช้บริการมาก ส่งผลให้เรือของบริษัทเยอรมันฯ ลดบทบาทในการขนส่งลงจากร้อยละ 50 เหลือร้อยละ 47 ในการแข่งขันทางธุรกิจกับบริษัทเรือของเยอรมัน บริษัทพยายามทำทุกอย่างเพื่อให้ชาวจีนมาใช้บริการในวันที่ 5 เมษายน พ.ศ.2452 (1909) บริษัทได้ประกาศว่าหากจีนคนใดโดยสารเรือของบริษัทอื่นเข้ามาในกรุงเทพฯ แล้ว พวกพ่อค้าในกรุงเทพฯ จะไม่ถือเป็นคนร่วมชาติ โดยไม่เลือกว่าเป็นญาติหรือไม่ และเมื่อยามเจ็บไข้จะไม่ยอมเข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาลจีนด้วย ยีกองผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดตั้งบริษัทแห่งนี้ได้เอาพลตระเวน ซึ่งประจำอยู่โรงหวยและหลวงจู้ของยีกองไปคอยยืนกำกับที่ถนนเจริญกรุง ให้คนโดยสารเรือเมลิจีนสยาม การกระทำดังกล่าวได้สร้างความไม่พอใจให้บริษัทวินเซอร์มาก นอกจากนี้บริษัทยังประกาศห้ามไม่ให้ร้านโพยก๊วน ซึ่งรับจำหน่ายตั๋วโดยสารเรือให้กุลิโรงสีต่างๆ จำหน่ายตั๋วเรือให้แก่บริษัทอื่น นอกจากตั๋วเรือของบริษัทเรือเมลิจีนสยาม ร้านโพยก๊วนใดที่ยังคงขายตั๋วเรือต่อชาติก็จะถูกโจมตีโดยใบปลิว และหนังสือพิมพ์อย่างรุนแรง⁹⁷ ต่อมาบริษัทเยอรมันฯ ได้ลดอัตราค่าโดยสารและการขนส่งทางเรือเพื่อแข่งขันกับบริษัทเรือเมลิจีนสยาม โดยลดอัตราค่าโดยสารระหว่างกรุงเทพ-ชวเถา เพียง 5 บาท ซึ่งแต่ก่อนหน้านั้นเก็บถึง 20-25 บาท ขณะที่บริษัทเรือเมลิจีนสยามเก็บราคา 10 บาท การลดราคาถูกกว่าของบริษัทเยอรมันฯ ถึงครึ่งหนึ่งนี้ ทำให้พ่อค้าชาวจีนรวมทั้งกรรมกรจีนหันไปใช้บริการของบริษัทเยอรมันฯ ทำให้บริษัทเรือเมลิจีนสยามต้องประสบปัญหาขาดทุนอย่างหนักถึงประมาณ 400,000 บาท หลังจากเปิดดำเนินการมาได้ 2 ปี⁹⁸

ในปี พ.ศ. 2453 (1910) บรรดาพ่อค้าต่าง ๆ ได้เคลื่อนไหวเพื่อให้ชาวจีนหันกลับมาใช้บริการของบริษัทเรือเมลิจีนฯ พ่อค้าเหล่านั้นได้แก่ โรงรับจ่านำ โรงโพยก๊วน พ่อค้าขายสิ่งของต่าง ๆ ที่ตำบลวัดสามจีน สามเสน บ้านหม้อ ตำบลตลาดใหม่ สะพานเหล็ก สำเพ็ง และโรงรถลาก พ่อค้า

⁹⁷ พจนานุกรม, "การเดินทางพาณิชย์กับเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2398-2468", หน้า 104. หจช. ร.5. น.8.1/555 ยีกองเอาพลตระเวนซึ่งประจำรักษาโรงหวยไปกำกับจัดการให้คนโดยสารเรือเมลิ และ ร.5. น.8.7/18 หนังสือพิมพ์จีน 1 ต.ค. รศ.128.

⁹⁸ หจช. ร.6 น. 4.7/4 ความเห็นของหลวงธรณีเรื่องหนังสือพิมพ์จีน.

เหล่านี้ต่างรวมตัวกันที่จะใช้บริการของบริษัทเรือเมลิจีนสยาม พวกพ่อค้าโรงรับจำนำ ได้มีข้อตกลงว่า หากผู้ทำกิจการโรงรับจำนำไปใช้เรือของต่างประเทศเดินทางระหว่างไทยและจีนแล้ว จะจัดการว่ากล่าวและไม่อุทธรณ์ผู้นั้น พ่อค้าที่อยู่ตำบลวัดสามจีนได้ทำข้อตกลงและข้อบังคับใช้ ดังนี้

1. เมื่อพวกพ่อหรือลูกจ้างในร้านใด จะกลับไปเมืองจีน ตัวเจ้าของร้านต้องจัดซื้อตั๋วโดยสารจากบริษัทเรือเมลิจีนสยาม ผู้ใดขัดขืนไม่ประพฤติตามข้อบังคับนี้ต้องถูกปรับเป็นเงิน 5 บาท
2. จีนใหม่หรือจีนเก่าก็ดี ถ้าเพิ่งมาจากเมืองจีน จะมาขออาศัยอยู่ในบ้านใดต้องมีใบสำคัญที่ปรากฏว่าได้โดยสารเรือเมลิจีนสยามมา แม้ไม่มีใบสำคัญจะปรับเงิน 5 บาท
3. ถ้าจีนใหม่มิได้โดยสารเรือจีนมา และไม่มีเงินที่จะให้ค่าปรับจะไม่ยอมให้อาศัยอยู่ในบ้าน
4. ผู้ที่โง่เขลาไม่รู้การรับผิดชอบ แลมิได้โดยสารเรือบริษัทจีนมา ก็ต้องถูกปรับ 5 บาท จึงจะยอมให้พักอาศัยในบ้านได้⁹⁹

ความพยายามของพ่อค้าชาวจีนและชุมชนชาวจีนที่ต่อสู้ในธุรกิจเดินเรือกับชาติตะวันตกในที่สุดก็ประสบความล้มเหลว บริษัทขาดทุนตั้งแต่ปีแรก เฉลี่ยเดือนละ 22,648 บาท ในปีี่ 4 บริษัทขาดทุนถึง 2 ใน 3 ของเงินทุนทั้งหมด (ประมาณ 2 ล้านบาท) ในที่สุดรัฐบาลที่กว้างดั่งได้รับถือหุ้นของบริษัทไว้ 2,137 หุ้น และได้โอนบริษัทกลับไปอยู่ภายใต้กฎหมายจีนใน พ.ศ. 2455 (1912) หลังจากนั้นเพียงปีเดียวบริษัทสามารถดำเนินการจนได้ผลกำไรถึง 343,370 บาท¹⁰⁰ สาเหตุที่กิจการเดินเรือชาวจีนต้องประสบความล้มเหลว เนื่องจากไม่สามารถสู้เรื่องราคากับบริษัทตะวันตกได้ บริษัทตะวันตกมีทุนมากกว่าจึงสามารถทนกับภาวะขาดทุนจากการลดอัตราค่าโดยสารได้นานกว่า และถึงแม้ว่าพ่อค้าและชุมชนชาวจีนจะใช้มาตรการบังคับให้ชาวจีนใช้บริการของชนชาติเดียวกัน แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะราคาค่าโดยสารของบริษัทเยอรมันเนอร์ดิชเชอร์ลloyd ถูกกว่าหนึ่งเท่าตัว อีกสาเหตุหนึ่งเกิดจากกรรมกรของบริษัทแตกแยก แย่งอำนาจกัน โดยแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่าย

⁹⁹ หจข. ร.6 น. 4.7/10 ความเห็นของหลวงธรรณีเรื่องหนังสือพิมพ์จีน.

¹⁰⁰ พจนา เหลืองอรุณ, "การเดินเรือพาณิชย์กับเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2368-2498.",

หลวงโสภณเพชรรัตน์ และพระอนุวัตน์ราชนิยาม ความขัดแย้งดังกล่าวนี้ทำให้บริษัทไม่สามารถดำเนินการอย่างเต็มที่¹⁰¹

พ่อค้าสำคัญที่ลงทุนในกิจการเดินเรือและในธนาคารพาณิชย์เป็นกลุ่มเดียวกัน คือ หลวงโสภณเพชรรัตน์ พระสรรพาการ (เซย) และหลวงจิตรจำนงค์วานิช ดังนั้นเมื่อกิจการทั้ง 2 นี้ไม่ประสบความสำเร็จ พ่อค้าหรือนายทุนเหล่านี้ก็ต้องประสบกับปัญหาทางการเงินตามมาด้วย โดยเฉพาะหลวงโสภณเพชรรัตน์ผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดตั้งบริษัทเรือเมลิ์จีนสยามทุน ต้องสูญเสียเงินไปกับกิจการนี้เป็นจำนวนมาก จนทำให้ธุรกิจของตระกูลที่สะสมมาต้องประสบกับการล้มละลายในที่สุด ประกอบกับธุรกิจข้าวซึ่งเป็นธุรกิจที่ทำรายได้ให้กับพ่อค้าอย่างมากเริ่มมีปัญหาจนนำไปสู่วิกฤตการณ์ทางการค้าในสังคมไทยซึ่งจะกล่าวต่อไป

3. วิฤตการณ์ทางการค้าและการลงทุนในทศวรรษ 2450

วิฤตการณ์ครั้งนี้สืบเนื่องจากวิฤตการณ์ข้าวในทศวรรษ 2450 (1907-1916) พ่อค้าจีนได้พากันจัดตั้งธนาคารขึ้นถึง 4 แห่ง เพื่อรองรับธุรกิจการค้าข้าวในขณะนั้น ในระหว่างปี พ.ศ. 2452-2453 (1909-1910) เป็นระยะที่ประเทศไทยต้องประสบกับปัญหาเศรษฐกิจหลายประการ การค้าภายในประเทศฝืดเคือง การทำนาไม่ได้อผลติดต่อกันหลายปี พ่อค้าข้าวส่งออกต้องประสบความล้มเหลวในธุรกิจเนื่องจากราคาข้าวในประเทศแพงและไม่สามารถหาตลาดส่งออกนอกประเทศได้ บางรายต้องขาดทุนและล้มละลายหายไปจากวงการธุรกิจซึ่งได้ส่งผลให้ธนาคารจีนล้มเลิกกิจการลงด้วย ได้แก่ ธนาคารบางกอกซิตีแบงก์ เลิกกิจการในปี พ.ศ. 2453 (1916) และผู้ถือหุ้นรายใหญ่ก็ล้มละลายด้วย

ในทศวรรษ 2450 (1907-1916) นี้เอง ได้เกิดผู้นำโรงสีไฟและผู้ส่งออกข้าวรายสำคัญขึ้นมาใหม่คือ หลวงจิตรจำนงค์วานิช หรือถมยา ในปี พ.ศ. 2456 (1913) ซึ่งเป็นปีที่เกิดวิฤตการณ์ค้า

¹⁰¹ หจข., ร. 5 บ. 12/15 เรือเมลิ์จีนสยาม (12 ธ.ค. 127-10 ต.ค. 129).

ข้าวขึ้น หลวงจิตรฯผู้นี้ได้ทำการค้าข้าวได้ราวร้อยละ 40 ของการค้าข้าวไทย¹⁰² ดังนั้นการล้มละลายของหลวงจิตรฯจึงทำให้การค้าของไทยได้รับผลกระทบอย่างมาก หลวงจิตรฯจำวงศ์วานิชหรือนายถมยา รงควนิช¹⁰³ มีบิดาชื่อโต๊ะ เชื้อสายไทย และมีญาติอยู่สายตระกูลโชติกเสถียร นายโต๊ะเสียชีวิตเมื่อครั้งนายถมยายังเล็ก ดังนั้นมารดาได้แต่งงานใหม่กับเจ้าพระยาอภัยราชายุติธรรมทร และท่านผู้นี้ได้เลี้ยงดูนายถมยาตุ๊กของท่านเอง

ต่อมาเจ้าพระยาอภัยฯ ได้นำนายถมยาถวายตัวเป็นมหาลีกของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร นายถมยายังได้รับพระราชทานให้บวชตามหลังสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เมื่อครั้งทรงผนวชด้วย นายถมยาได้ถวายการรับใช้อยู่ได้ไม่นาน สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ ก็เสด็จสวรรคตเสียก่อนถึงวัยอันสมควร นายถมยาได้แต่งงานกับนางสาวเข้มพิศลยบุตร การเข้าไปเกี่ยวข้องกับตระกูลพิศลยบุตรนี้ทำให้นายถมยาได้กลายเป็นผู้ที่ควบคุมกิจการของตระกูลพิศลยบุตรซึ่งเป็นตระกูลเจ้าภาชีนายอากรที่เก่าแก่ตระกูลหนึ่งของไทย

ตระกูลพิศลยบุตรเริ่มต้นเมื่อ เล่าบั่นไชย ชาวจีนผู้เดินทางล่องเรือใบชนไบชามาขายเมืองไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดปราน เนื่องจากจัดหาสิ่งของต้องตามพระราชประสงค์ จึงตั้งให้เป็นหลวงบันจวงวานิช¹⁰⁴ และพระราชทานให้มีบ้านอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาระหว่างปากคลองตลาดกับสะพานพุทธ หลวงบันจวงวานิชได้สมรสกับท่านจาด มีบุตรคือพระยาพิสนธ์สมบัติบริบูรณ์หรือเจ้าสัวยิ้ม นอกจากทำการค้าสำเนากับเมืองจีนแล้ว หลวงบันจวงฯยังทำอากรรังนกด้วย ซึ่งเป็นธุรกิจสำคัญของตระกูลต่อมา ในปี พ.ศ. 2382 ได้รับตำแหน่งทำอากรรังนกในเขตพื้นที่เมืองไชยา

¹⁰² หจข., กส. 152/1 ประชุมสภาเผยแพร่พาดินชีย์ พ.ศ. 2463-2464.

¹⁰³ ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติของหลวงจิตรฯจำวงศ์วานิช (ถมยา รงควนิช) ผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์ครุณา รงควนิช บุตรสาวของหลวงจิตรฯ เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2539 ที่โรงเรียนสมิทธิโชติ

บางเขน เวลา 13.00 น.

¹⁰⁴ หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายรงค์ พิศลยบุตร, ณ เมรุวัดธาตุทอง, วันเสาร์ที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2515 (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520).

ชุมพร ประทิว และเมืองบางนางรม ภายหลังถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. 2395 จินยืมบุตรชายได้รับช่วงทำ
 อากรรังนกต่อจนถึงปี พ.ศ. 2400 และได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุนบักขาไสยวานิช ภายหลังแพ้ประมูล
 อากรรังนก ได้หันไปทำภาษีฝิ่น และอากรอื่น ๆ ไม่ได้กลับมาทำอากรรังนกอีก¹⁰⁵ แต่ยังคงทำการค้ารัง
 นกส่งต่างประเทศอยู่ เจ้าสัวยืมได้ทำการค้าขายกับเมืองจีนจนได้เป็นขุนพระภาษีเจริญ และเป็นผู้ขุด
 คลองภาษีเจริญเพื่อเปิดทางให้เรือขนน้ำตาลจากโรงงานไปสู่แม่น้ำเจ้าพระยา

คลองภาษีเจริญนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ขุดขึ้น
 ตามความคิดของพระพิศนธ์สมบัติบริบูรณ์ (ยืม) ซึ่งท่านเป็นเจ้าของภาษีฝิ่นและมีโรงหีบอ้อยอยู่ที่บ้าน
 ดอนไถ่ดี (ดอนกะฎี) แขวงเมืองสมุทรสาคร ท่านได้เสนอให้ขุดคลองสายนี้จากบ้านดอนไถ่ดีมาออก
 คลองบางกอกใหญ่ริมปากน้ำ ยังผลให้การขนส่งน้ำตาลในบริเวณนี้มายังกรุงเทพฯ สะดวกรวดเร็วยิ่ง
 ขึ้น การเสนอเช่นนี้ส่วนหนึ่งก็เพื่อผลประโยชน์ของท่านเองด้วย เพราะโรงหีบอ้อยของท่านอยู่ปลาย
 คลองอีกด้านหนึ่ง เมื่อท่านเสนอความคิดนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตอบว่าไม่มี
 เงินทุนจะใช้ขุดเพียงพอ แต่ท่านก็พยายามเสนอแนะว่า เมืองอื่นเขาขุดคลองไม่ต้องเอาเงินแผ่นดินมา
 ใช้เป็นแต่เขาเรียกกัน ถ้าไม่พอจึงขออำนาจแผ่นดินช่วย พร้อมกันนี้ก็ออกความคิดเห็น 2 อย่างคือ
 เก็บเงินจากเรือแพที่เดินเข้าออก และตั้งโรงหอยที่เมืองนครชัยศรีและเมืองสมุทรสาคร 3 ปี เพื่อเอาเงิน
 เป็นค่าจ้างขุดคลอง ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระพิศนธ์ฯ
 เป็นแม่กองขุดคลองสายนี้ในปี พ.ศ. 2410 (1867) โดยขุดตั้งแต่คลองบางกอกใหญ่ริมวัดปากน้ำไป
 ออกแม่น้ำท่าจีนที่ตำบลดอนไถ่ดี เป็นระยะทางทั้งหมด 620 เส้น กว้าง 7 วา ลึก 5 ศอก และทรงเห็น
 ว่าการขุดคลองเพื่อเก็บเงินคืนคงไม่ได้มากเท่าไร จึงโปรดเกล้าฯ ให้นำเงินภาษีฝิ่นซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่พระ
 ภาษีสมบัติบริบูรณ์ จะต้องส่งคลังไปใช้เป็นค่าจ้างในการขุดคลอง เป็นเงิน 112,000 บาท คลองภาษี
 เจริญนี้ขุดเสร็จในปี พ.ศ. 2415 (1873) และต่อมาได้กลายเป็นคลองที่สำคัญในการค้าขายระหว่างหัว

¹⁰⁵ รัชดาพร ศรีภิบาล, "ความสำคัญของรังนกต่อเศรษฐกิจในภาคใต้ของประเทศไทย

เมืองในแม่น้ำท่าจีนกับกรุงเทพฯ¹⁰⁶ พระยาพิสดารฯ ยังได้เป็นเจ้าของเรือกลไฟชื่อ “เจ้าพระยา” ซึ่งเป็นเรือเมล์เดินระหว่างกรุงเทพฯ-สิงคโปร์เป็นลำแรกและมีอยู่ลำเดียวในเวลานั้น นอกจากนี้ยังเป็นเจ้าภาษีรังนกซึ่งเป็นกิจการที่ทำให้ร่ำรวยมาก

พระยาพิสดารฯ มีบุตรและธิดาทั้งหมด 25 คน กับภรรยา 3 คน ภรรยาใหญ่คือคุณหญิงปราง ซึ่งเป็นบุตรของพระยาสมบัตินิเวศ ต้นสกุล “สมบัติศิริ” มีบุตรและธิดาร่วมกับคุณหญิงปราง 12 คน ในจำนวนนั้นมีเจ้าจอมมารดาอ่วมและหลวงสาทรราชายุทธ (ยม พิศลยบุตร) ด้วย สำหรับเจ้าจอมมารดาอ่วมเป็นพระมารดาของกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ต้นสกุล “กิตติยากร” มีเกร็ดเล่าเกี่ยวกับเจ้าจอมมารดาอ่วมว่าบ้านของพระยาพิสดารฯ นั้นตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ก็ต้องผ่านบ้านหลังนี้ และคงทราบว่าเป็นบ้านใคร ครั้งหนึ่งได้ทอดพระเนตรขึ้นไปบนหน้าต่างชั้นบน ก็ทรงเห็นเจ้าจอมมารดาอ่วมซึ่งแอบชมพระบารมีอยู่กับน้องชายที่ริมหน้าต่างนั้น เหตุการณ์เช่นนี้คงเกิดอยู่หลายครั้ง จึงเป็นเหตุให้ทรงโปรดปรานถึงกับมีพระราชดำรัสให้คุณท้าวหนึ่งไปสุขอ ซึ่งในชั้นแรกพระยาพิสดารฯ ไม่ยินยอมถวาย เพราะเจ้าจอมมารดาอ่วมได้ผูกข้อมือหมั้นไว้กับชายอื่นแล้ว ภายหลังเมื่อได้ทำความตกลงกับผู้ใหญ่ฝ่ายชายเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จึงได้ยินยอมถวายตัว¹⁰⁷

การที่บุตรเจ้าภาชีนายอากรได้ขึ้นเป็นเจ้าจอมมารดานับเป็นครั้งแรก ตระกูลพิศลยบุตรมีความใกล้ชิดกับเจ้านายเชื้อพระวงศ์มาก ธิดาของพระยาพิสดารฯ กับคุณหญิงปรางได้เป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นหม่อมศรี สวัสดิวัตน์ หม่อมคนแรกในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระราชบิดาในสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี บุตรของพระยาพิสดารฯ ที่เกิดจากมารดาที่ 2 และ 3 ยังถวายตัวเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ

¹⁰⁶ กิตติ ต้นไทย, “คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย(พ.ศ. 2367-2453)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 67.

¹⁰⁷ ส. พลายน้อย, พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บำรุงสาสน์, 2530), หน้า 246-247.

ช่วง และ ทับทิม¹⁰⁸ และยังเป็นหม่อมของเจ้าต่างกรมอีกหลายคน เช่น หม่อมหุ่น และหม่อมละมุน ซึ่งเป็นย่าของหม่อมราชวงศ์ถนัดศรีสวัสดิวัดมณี เป็นต้น

ส่วนเจ้าสัวมยังคงรับสนองพระบรมราชโองการในการจัดหาสินค้าต่าง ๆ ตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ต่อบิดา ในการก่อสร้างพระราชวังบางปะอิน เจ้าสัวมก็ได้รับราชโองการสั่งวัสดุต่าง ๆ ที่ใช้ก่อสร้างพระราชวังแห่งนี้ เมื่อพระราชวังก่อสร้างเสร็จสิ้นแล้วจึงได้รับพระราชทานโปรดเกล้าฯ ให้เป็นหลวงสาทรราชายุทธ กิจการอื่น ๆ ที่เจ้าสัวม ดำเนินต่อจากบิดาคือการค้ากับเมืองจีน โดยการส่งสินค้าเข้ามาขาย เช่น เครื่องมุกและลายคราม กระดาษฟาง ล้าดำกันโคลง เป็นต้น การเดินเรือซึ่งเป็นกิจการเก่าแก่ของตระกูลก็ยังคงดำเนินต่อมา กิจการของพิศลยบุตรยังคงรับจ้างขนสินค้าจากแม่น้ำเจ้าพระยาไปยังเกาะสีชัง และจากเกาะสีชังไปยังสิงคโปร์ เจ้าสัวม หรือหลวงสาทรฯ ถึงแก่กรรมเมื่ออายุเพียง 30 ปีเศษขณะนั้นลูก ๆ ส่วนใหญ่ก็ยังมีอายุน้อย กิจการทั้งหมดจึงตกอยู่ภายใต้การดูแลของนายถมยาหรือหลวงจิตรจ้านงศ์วานิช บุตรเขยที่แต่งงานกับนางสาวแหม่ม บุตรสาวคนโตของหลวงสาทรฯ

หลวงจิตรจ้านงศ์วานิช ได้คิดลงทุนในกิจการโรงสีตามแบบเจ้าสัวคนอื่น ๆ ในยุคนั้น คุณครุณา รงควนิช บุตรสาวของหลวงจิตรฯ ได้เล่าถึงสาเหตุที่คิดการลงทุนว่า “คุณแม่เป็นเจ้าของนาหลายพันไร่ เป็นนาแถวรังสิต เรือขนข้าวก็เป็นของเรา คุณพ่อจึงคิดทำโรงสีซึ่งมีเกือบ 10 โรง” ในระยะเริ่มแรกกิจการประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง ในหนังสือ *Twentieth Century Impressions of Siam* ได้กล่าวถึงการลงทุนของหลวงจิตรฯ ไว้ว่า โรงสีของนายถมยามีอยู่ 2 โรงคือ หลีเจงจัน และถมยา ในสมัยนั้นโรงสีทั้ง 2 โรงนี้รุ่งเรืองมาก คาดว่าได้จัดจัดตั้งเมื่อ พ.ศ. 2450 (1907) ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาไม่ไกลจากปากแม่น้ำและอยู่ใกล้ย่านการค้าของตะวันตกดังนั้นจึงเป็นที่ ๆ เหมาะสมอย่างยิ่งในการขนถ่ายข้าว นายถมยาได้ทำการปรับพื้นที่บริเวณท่าเทียบเรือให้ลึกเพื่อให้เรือสามารถเทียบท่าและขนถ่ายข้าวได้สะดวกขึ้น โรงสีจะสีข้าวกลึงได้ 500 ตันต่อวัน และสีข้าวขาวได้กว่าครึ่งหนึ่ง

---

¹⁰⁸ หจข., ร. 5 ว. 99/10 บัญชีจำนวนเจ้าจอมมารดา เจ้าจอมอยู่งานรับราชการ ครบ 10 ปี 20 ปี 30 ปี และ 40 ปี.

ของข้าวกล้อง โรงสีทั้ง 2 โรงนี้สีข้าวทั้งกลางวันและกลางคืน ข้าวทุกชนิดจะถูกสีตามความต้องการของตลาด ข้าวที่สีเสร็จแล้วจะถูกส่งตรงไปยังฮ่องกงสิงคโปร์ อังกฤษ และเมืองท่าต่าง ๆ ในยุโรป โรงสีมีเตาที่ทันสมัยสำหรับเผาแกลบและมีโรงสำหรับปั่นไฟฟ้า นายถมยาเป็นคนที่มีความเสี่ยงในสังคมการค้า เป็นเจ้าของโรงงานทำอิฐและมีที่ดินในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก นายถมยาเป็นคนที่สนับสนุนให้มีการจัดตั้งธนาคารเงิน-สยาม และสนับสนุนบริษัทเดินเรือเงินสยาม นอกจากนี้ยังมีกิจการที่สนใจอยู่จำนวนมาก เขาเป็นคนที่ชอบรถยนต์มากและมีไว้ใช้ถึง 2 คัน¹⁰⁹ คุณครูภา รงควนิช ได้เล่าถึงกิจการสีข้าวของครอบครัวว่าใหญ่โตมาก กรรมกรที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นกรรมกรไหหลำ ความต้องการกรรมกรเพื่อเป็นแรงงานของโรงสีมีมากจนต้องซื้อเรือของห้างไปรับกรรมกรเองถึงเกาะไหหลำเป็นประจำ

หลวงจิตรจางค์วานิช (ถมยา) คิดทำการค้าข้าวใหญ่โต และเป็นพ่อค้าข้าวคนแรกที่บุกเบิกตลาดข้าวไทยในยุโรป หลวงจิตรฯ ได้ว่าจ้าง มิสเตอร์ ดี. แอม. ฮอน. ผู้เป็นเจ้าของบริษัทดี.แอม.ฮอน. ให้เป็นเอเยนต์ขายข้าวให้ในยุโรป แต่หลวงจิตรฯ ทำธุรกิจค้าข้าวได้ไม่นานก็เกิดปัญหา หลวงจิตรฯ ได้เริ่มส่งข้าวไปขายยังยุโรปโดยผ่านเอเยนต์ตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2452 (1909) ถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2453 (1910) ได้กำไรถึง 350,000 บาท เมื่อค้าข้าวได้กำไรมากจึงให้เอเยนต์ทำสัญญาซื้อขายข้าวโดยคิดว่าราคาข้าวคงไม่ขึ้นลงมากนัก แต่แล้วกลับเกิดเหตุ คือ เมืองจีน ขวาทบอมเบย์ โคลัมโบ มัดราซ ต้องการข้าวสารมากจึงทำให้ราคาข้าวที่ฮ่องกงและสิงคโปร์ขึ้นตาม โรงสีในกรุงเทพฯ ก็แย่งกันซื้อ ราคาข้าวเปลือกจึงสูงขึ้นมาก หลวงจิตรฯ ก็ต้องทำตามสัญญาซื้อข้าวสีส่งไปยุโรป¹¹⁰ หลวงจิตรฯ สีข้าวและกุมข้าวอยู่ในมือมากประมาณ ถึงเดือนละ 10,000 เกวียนเศษ หากหลวงจิตรฯ ส่งข้าวไปยังตลาดใดจะมีผลต่อการเคลื่อนไหวของราคาตลาดที่ต่ำลงทันที เปรียบเสมือนลูกตุ้ม

¹⁰⁹ Arnold Wright and Oliver T. Breakspear, Twentieth Century Impressions of Siam.

pp. 161-165.

¹¹⁰ หจข., ร. 6 บ. 3.1/8 หลวงจิตรจางค์วานิช.

ถ้าถ่วงไปทางไหนก็ตกลงทางนั้น¹¹¹ การที่ต้องทำสัญญาและซื้อข้าวราคาแพงออกไปยังตลาดนี้ ทำให้หลวงจิตรฯ ต้องขาดทุนมาก

เจ้าพระยามรราชได้วิจารณ์การค้าของหลวงจิตรฯ ไว้ว่า

“...วิธีการที่หลวงจิตรฯ ทำนั้นอย่างกล้าหาญ คือตั้งเอเยนต์สำหรับโรงสีของหลวงจิตรฯ กล้าให้เงินเดือนแก่ผู้เป็นเอเยนต์ถึงเดือนละ 100 ปอนด์ นอกจากนั้นเอเยนต์ยังได้ส่วนลดอีก แต่ที่พลาดขาดทุนนั้นเป็นเรื่องทำสัญญาล่วงหน้าตั้ง 6 เดือนว่าจะส่งเข้ามีกำหนดเท่านั้นต้น โดยราคาไม่ขึ้น ลง แต่แรก ๆ ที่ส่งไปก็ได้กำไรดีเพราะเข้าตกลงมามาก ครั้นทำสัญญามากขึ้น จำนวนเข้าก็ต้องซื้อส่งไปเป็นอันมากก็ทำให้เข้าเปลือกในกรุงเทพฯ แพงขึ้น และกระทบนาในหัวเมืองชั้นในไม่มีเข้าในศก 128 และศก 129 ติดต่อกัน เข้าเปลือกออกน้อยไป หลวงจิตรฯ ต้องถูกซื้อเข้าราคาแพงขึ้นผิดกับความคาดหมายเท่ากับซื้อแพงขายถูกจึงเป็นเหตุให้ได้รับความคับแค้นมาก แต่ถึงกระนั้น ถ้าจะเอากำไรที่ได้ในตอนต้นมาใช้ในตอนที่ขาด ก็ยังมีผลกำไรเหลืออยู่ แต่หากหลวงจิตรฯ ทำการใหญ่โตใช้เงินทองมาก ไม่มีทุนของตัวเองต้องกู้ยืมเขามาทำทุน ทุนดอกเบี้ยไม่ไหวจึงได้เดือดร้อนมาก...”¹¹²

เจ้าพระยามรราชได้วิจารณ์ว่า หากหลวงจิตรจำนงค์วานิช ทำการค้าแบบห้างฝรั่งทำคือใช้ระบบโทรเลข เมื่อได้รับแจ้งมาจากฮ่องกงและสิงคโปร์ว่าข้าวราคาเท่าไรแล้วค่อยส่งไป ถ้าเป็นว่าราคาไม่ดีก็ไม่ต้องส่งวิธีนี้จะไม่ทำให้ขาดทุนมาก ดีกว่าทำการซื้อขายล่วงหน้าระยะนานเช่นนี้¹¹³ วิธีการทำสัญญาซื้อขายล่วงหน้าเป็นวิธีการที่บริษัทฝรั่งนำมาใช้เพื่อซื้อข้าวจากพ่อค้าชาวจีน ยังไม่พบหลักฐานว่าเกิดขึ้นเมื่อไร วิธีดำเนินการของบริษัทฝรั่งคือ จะให้เงินมัดจำล่วงหน้าเป็นจำนวนร้อยละ 50 เพื่อให้โรงสีมีทุนซื้อข้าวเปลือกมาสี บริษัทฝรั่งได้หยุดวิธีการซื้อขายล่วงหน้าเมื่อเกิดวิกฤตการณ์

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน.

¹¹² หจช., ร. 6 น. 35/3 เปิดตลาดสินค้าในเมืองท่าต่างประเทศ (28 ก.พ. 2453-26 พ.ย. 2454).

¹¹³ เรื่องเดียวกัน.

ข้าวขึ้นในช่วงระยะเวลาสั้น โดยเปลี่ยนมาใช้วิธีให้เงินทันทีเมื่อสามารถสีข้าวส่งตามสัญญาและข้าวได้ถูกขนออกจากโรงสีแล้ว¹¹⁴ จากคำวิจารณ์ทางการค้าของเจ้าพระยามรราชัน์แสดงให้เห็นถึงการขาดประสบการณ์ทางการค้าของพ่อค้าท้องถิ่น ความไม่ระมัดระวังเรื่องของการทำสัญญา ทำให้ธุรกิจที่เริ่มดำเนินการด้วยดีพบกับปัญหาอย่างคาดไม่ถึง

ทรัพย์สินและหนี้สินของหลวงจิตรฯ ที่ปรากฏในปี พ.ศ. 2453 มี ดังนี้ :-¹¹⁵

ทรัพย์สิน

1. โรงสี “ถมยา”	ราคา	864,000	บาท
2. โรงสีหลิเจงจัน	ราคา	324,000	บาท
3. ที่ดินปลายคลองสาทร 21,000 ตารางวา			
ตารางวาละ 7 บาท (ราคาตลาด)		147,000	บาท
4. ที่ดินและห้องแถว 21 ห้อง			
คลองสาทร (ราคาตลาด)		32,000	บาท
5. ที่ดินแลตึกเช่าแห่งหนึ่ง	ราคา	30,000	บาท
6. ที่ดินคลองสาทร 5 แปลง	ราคา	94,000	บาท
7. ที่ดินบ้านเรือนตึกที่อยู่และของใช้ทั้งสิ้น	รวม	400,000	บาท
8. ห้างบอเนียวเป็นลูกหนี้		6,000	บาท
9. เรือกลไฟ 4 ลำ และเรือฉลอม 4 ลำ	ราคา	45,000	บาท
10. แอร์บริษัทเรือเมลิจีน (ส่งเงินแล้ว)		32,000	บาท
11. แอร์คู่สามเสน	2,500		บาท

¹¹⁴ ถนอม ตะนา, “กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2401-2481,” หน้า 106.

¹¹⁵ หจช., ร. 6 บ. 3.1/8 หลวงจิตรจำนงค์วานิช.

12.แชร์รูดรางพระพุทธรบาท	1,000	บาท
13.เงินประกันอยู่ที่ห้างสยามฟอเรส	15,000	บาท
14.เงินฝากเข้าไปเมืองนอกจะกลับมา	25,000	บาท
15.เงินต่อเรือโป๊ะไฟให้ลวงหน้าไป	36,000	บาท
16.กระสอบในโรง	40,000	บาท
17.ลูกหนี้รายเล็ก ๆ น้อย ๆ	40,000	บาท
	2,133,500	บาท

เจ้าหนี้

1. พระคลังข้างที่รับจำนำโรงสีหีเจงจัน	96,000	บาท
2. แแบงก์สยามกัมมาจล	80,000	บาท
3. แแบงก์จีนสยาม	95,000	บาท
4. ห้างเชียงกี้ (สิงคโปร์)	90,000	บาท
5. ห้างฮะเฮง (ฮ่องกง)	140,000	บาท
6. หลวงไสลภณ (ฮ่องกง)	30,000	บาท
7. ห้างตองเฮง (สิงคโปร์)	45,000	บาท
8. พระคลังข้างที่รับจำนำโรงสีถมยา	360,000	บาท
9. ขอกู้เงินพระคลังข้างที่ครั้งใหม่	200,000	บาท
10. สยามฟอเรส	250,000	บาท
รวม	1,386,000	บาท

อย่างไรก็ตาม ทรัพย์สินของหลวงจิตรฯ ที่แจ้งไว้ถึง 2 ล้านบาทบาทนั้น หากมีการซื้อขายในตลาดจริงจะได้ประมาณ 1,706,800 บาทเท่านั้น และถ้าหักหนี้สินทั้งปวง หลวงจิตรฯ ยังคงมี

เงินเหลืออยู่ 320,800 บาท หนี้สินหลวงจิตรแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ มีหลักทรัพย์ประกันและไม่มีหลักทรัพย์ประกัน ในส่วนที่มีหลักทรัพย์ประกัน เจ้าหนี้ได้แก่พระคลังข้างที่และบริษัท ดี. แอม. ฮอน ในส่วนที่ไม่มีหลักทรัพย์ประกัน เจ้าหนี้จะเป็นพ่อค้าชาวจีนซึ่งก็รวมทั้งการกู้เงินจากแบงก์จีนสยามด้วย ซึ่งหลวงจิตรฯเป็นหนี้อยู่ถึง 95,000 บาท และแบงก์สยามกัมมาจลที่นาย ช. ยูแสง นำเงินออกมาชวงหลวงจิตรฯ โดยไม่มีหลักทรัพย์ประกันถึง 80,000 บาท ปัญหานี้ได้นำไปสู่วิกฤตการณ์ทางการเงินในธนาคารทั้ง 2 ธนาคาร เมื่อหลวงจิตรฯล้มละลาย

บรรดาลูกหนี้หลวงจิตรฯ ได้คิดให้หลวงจิตรฯ ดำเนินธุรกิจต่อเพราะมิฉะนั้นหนี้สินที่มีกับหลวงจิตรฯ จะสูญหมด จึงได้คิดจัดตั้งบริษัทโรงสีข้าวสยามขึ้น โดยได้ก่อตั้งเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2452 (1909) กำหนดให้บริษัทมีเงินทุน 1,915,000 บาท ผู้ร่วมทุนล้วนแต่เป็นเจ้าหนี้หลวงจิตรฯ ทั้งสิ้น ดังนั้น บริษัทจึงไม่มีเงินทุนจริงในการดำเนินงานเงินจำนวนหนึ่งได้สูญไปกับการค้าที่ผ่านมาหมดแล้ว มีเงินดำเนินการจริง 685,000 บาท คือเงินที่หลวงจิตรฯ เหลือจากการจำหน่ายทรัพย์สินของตนกับพระคลังข้างที่และแบงก์สยามกัมมาจล 270,000 บาท นายยูแสงและนายเซ่งกีจะนำเงินมาลงทุนเพิ่มอีก 100,000 บาท และเงินสดกู้จากแบงก์จีนสยามอีก 315,000 บาท¹¹⁶

รายชื่อผู้ร่วมจัดตั้งมีดังนี้¹¹⁷

หลวงจิตรจำนงค์วานิช	1,070,000	บาท
พระยารัชฎากรโกศล	50,000	บาท
ยูแสงเฮง	270,000	บาท
เซ่งกี (พระพิบูลย์พัฒนามกร)	180,000	บาท
กิมเซ่งหลี	30,000	บาท

¹¹⁶ หจข., ร. 6 ค. 15/3 หนังสือสัญญาบริษัทโรงสีสยามระหว่างหลวงจิตรจำนงค์วานิช พระยารัชฎากร โกศล ยูแสงเฮง และกิมเซ่งหลี (18 เมษายน ร.ศ. 130).

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน

เงินสดจากแบงก์จีนสยาม	315,000	บาท
รวม	1,915,000	บาท

หลวงจิตรฯ มีอำนาจเต็มที่เฉพาะในการบริหารงานด้านการสีข้าว ในเรื่องการขายเป็นของนายเซ่งกี และเรื่องการเงินเป็นของนาย ช. ยูเสง บริษัทดำเนินงานได้ 33 เดือน ได้กำไร 1,120,000 บาท แต่เนื่องจากบริษัทเริ่มต้นด้วยหนี้สิน เงินที่ได้กำไรจึงถูกนำไปใช้หนี้สินหมด โดยเฉพาะหนี้สินกับแบงก์จีนสยามและแบงก์สยามกัมมาจล ที่นาย ช. ยูเสง เป็นผู้นำเงินมาให้หลวงจิตรฯ ใช้จำเป็นต้องนำเงินไปใช้คืน และหนี้สินกับพ่อค้าคนอื่น ๆ ก็ต้องการใช้คืนเช่นกัน ดังนั้นการแก้ปัญหาของพ่อค้าโดยการตั้งบริษัทโรงสีข้าวสยามนั้นไม่ได้ทำให้สถานการณ์ทางการเงินดีขึ้น ในที่สุดก็ต้องล้มละลายเมื่อแบงก์จีนสยามและแบงก์สยามกัมมาจลมีปัญหาเรื่องสถานะทางการเงิน

หลวงจิตรฯ ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงการทำการค้าและการล้มละลายของตนว่า การที่เขาคิดทำโรงสีเป็นเพราะว่าได้รับคำสับประมาทจากพ่อค้าชาวต่างประเทศทั้งฝรั่ง จีน แชก ว่าเป็นคนไทยทำการค้าไม่เป็น ครั้นจะส่งข้าวไปขายยังฮ่องกงและสิงคโปร์ก็คงสู้พ่อค้าชาวจีนที่ทำอยู่ในตอนนั้นไม่ได้ เพราะพวกนั้นมีห้างอยู่ที่สิงคโปร์และฮ่องกง ส่วนหลวงจิตรฯ ต้องฝากพวกพ่อค้าคนอื่น ๆ ไป โดยต้องเสียค่าคอมมิชชันให้ฮ่องกงร้อยละ 2 และทางสิงคโปร์ร้อยละ 3 การทำเช่นนี้ทำให้ขายได้กำไรน้อยหรืออาจขาดทุนได้ ดังนั้นจึงได้คิดทำสัญญากับมิสเตอร์ฮอนเพื่อขายข้าวส่งไปยุโรปเองอีกทางหนึ่ง แต่การค้าทางยุโรปต้องมีเหตุผลมจมเพราะไม่มีความรู้ในเรื่องของการทำสัญญาซื้อขายล่วงหน้า โดยที่ได้ไปทำสัญญาล่วงหน้าเป็นเวลาหลายเดือน อีกสาเหตุหนึ่งเพราะการทำนาไม่ได้ผลทำให้ข้าวเปลือกตกลงมาน้อย พวกโรงสีข้าวแย่งกันซื้อ จึงเป็นเหตุให้ราคาแพง¹¹⁸ เมื่อมาเริ่มกิจการทำบริษัทโรงสีข้าวสยามใหม่ การควบคุมทางการเงินอยู่ในมือของนาย ช. ยูเสง และต้องถูกหักหนี้สินเพื่อซื้อขายตราพกับแบงก์สยามกัมมาจลอีก จึงขาดเงินหมุนเวียนที่จะดำเนินการ นอกจากนี้หลวงจิตรฯ เองแม้จะมีเชื้อสายจีนอยู่บ้างแต่ไม่สามารถเข้าร่วมกลุ่มกับพ่อค้าชาวจีนได้ดี ดังที่หลวงจิตรฯ กล่าวว่พ่อค้าพากันอิจฉาหลวงจิตรฯ ที่ทำการค้าข้าวได้กำไรดี

¹¹⁸ หจช., ร. 6 ค. 15/6 คำกราบบังคมทูลของหลวงจิตรฯ จ้างควานิช (5 พ.ศ. 2457).

จึงคิดกลั่นแกล้งในเรื่องการซื้อข้าว และหลวงจิตรฯไม่ได้เข้าสมาคมโรงสีของพ่อค้าข้าวด้วยทำให้เกิดปัญหาในการซื้อข้าว¹¹⁹

ทรัพย์สินของหลวงจิตรฯ ที่จำนองไว้กับพระคลังข้างที่ได้หลุดจำนองไปหมดคือ โรงสี ทั้ง 2 โรง บ้านและที่ดินที่ถนนสาทร¹²⁰ และทรัพย์สินของตระกูลพิศลายนบุตรก็ต้องพลอยสูญสิ้นไปกับการล้มละลายครั้งนี้ด้วย หลวงจิตรฯ ถึงแก่กรรมก่อนวัยอันสมควร เนื่องจากเสียใจกับชะตากรรมที่เกิดขึ้นกับตนและสมบัติของตระกูลพิศลายนบุตร หลวงจิตรฯ มีบุตรและธิดา 3 คน คือ นายชู รงควนิช ได้รับราชการเป็นมหาดเล็ก ในปี พ.ศ. 2469 (1926) ต้องถูกดูถูกจากราชการและได้ประกอบกิจการค้าโดยการนำบ้านของตนเองที่ถนนสุรวงศ์ไปจำนองเป็นเงิน 12,000 บาท แต่การค้าต้องขาดทุน¹²¹ บุตรสาวคนต่อมาคือ คุณประทุม รงควนิช และคุณครุณา รงควนิช

คุณครุณา ได้เล่าถึงสถานการณ์ล้มละลายของครอบครัวตนว่า การล้มละลายครั้งนั้นทำให้ครอบครัวของตนและทรัพย์สินของตระกูลพิศลายนบุตรที่หลวงจิตรฯ ดูแลพลอยหมดสิ้นไปด้วย และที่ล้มละลายเป็นเหตุสุดวิสัย หลวงจิตรฯ ได้ทำหน้าที่ของตนอย่างดีที่สุดแล้ว รวมทั้งรับผิดชอบการลงทุนของตระกูลพิศลายนบุตรซึ่งเป็นภาระที่หนักและต้องรับผิดชอบเพียงคนเดียวในขณะนั้น เมื่อหลวงจิตรฯ เสียชีวิตลง บ้านหลังใหญ่บนถนนสาทร (เคยเป็นที่ตั้งของสถานทูตรัสเซีย) ก็ถูกยึดไปโดยพระคลังข้างที่เจ้าหน้าที่รายใหญ่ การตัดถนนสาทรและการมีบ้านหลังใหญ่ที่สุดบนถนนสายนี้ จึงกลายเป็นเพียงตำนานของตระกูลพิศลายนบุตร

วิกฤตการณ์ทางการค้าและการลงทุนที่เกิดกับกลุ่มเจ้าภาชีนายอากรในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนทำให้คนกลุ่มนี้หมดบทบาทไปจากเศรษฐกิจของไทย เกิดขึ้นจากหลายสาเหตุด้วยกันโดยสามารถสรุปได้ดังนี้

¹¹⁹ หจข. ร. 6 ค. 15/6 คำกราบบังคมทูลของหลวงจิตรจำนงค์วานิช (5 พ.ศ. 2457).

¹²⁰ หจข. ร. 7 รล. 20.6/137 โรงสีหลวงจิตรฯ หลุดจำนอง พ.ศ. 2476.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน.

ประการแรก เกิดจากนโยบายของรัฐที่ต้องการเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร นับตั้งแต่ สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐ ค่อย ๆ เลิกระบบอย่างเป็นขั้นตอน ในที่สุดรัฐก็เข้าจัดทำภาษีเองโดยตรง นโยบายดังกล่าวทำให้เจ้า ภาษีนายอากรค่อย ๆ ลดจำนวนลง ที่ยังคงเหลืออยู่ต่างก็ดิ้นรนแข่งขันกันเพื่อให้ได้รับประมวลทำภาษี การแข่งขันกันประมวลนี้เองได้นำไปสู่ความหายนะของเจ้าภาษีนายอากร เพราะปรากฏว่าในปลาย สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้า ภาษีนายอากรทำภาษีอากรขาดทุนเป็นจำนวนมากบางรายต้องคืนภาษีให้รัฐเป็นของตนเอง ระบบเจ้า ภาษีนายอากรเป็นระบบที่รัฐสร้างขึ้นมากเพื่อแก้ไขปัญหาการเงินของรัฐ ระบบนี้สามารถตอบสนอง ความต้องการของรัฐได้ระยะหนึ่ง แต่เป็นเพราะการสร้างระบบนี้ขึ้นมาไม่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ในระบบการบริหารรัฐแบบเดิม เป็นเพียงเพิ่มเติมหรือซ้อนทับเข้าไปในโครงสร้างแบบเดิมที่มีขุนนาง เป็นผู้กุมอำนาจในการบริหาร ระบบนี้ต่อมาได้กลายเป็นอุปสรรคในการบริหารทางการเงิน เนื่องจาก ผลประโยชน์ตกอยู่กับเจ้าภาษีและขุนนางเป็นส่วนใหญ่ เมื่อรัฐไทยต้องเผชิญหน้ากับลัทธิ จักรวรรดินิยม จึงจำเป็นต้องปรับตัวให้ทันสมัยและต้องรวบอำนาจบริหารสู่องค์พระมหากษัตริย์ ระบบ เจ้าภาษีนายอากรจึงถูกยกเลิกไปพร้อมกับการปรับการบริหารไปสู่แบบใหม่ในยุคปฏิรูป

ประการที่สอง เจ้าภาษีนายอากรนั้นเคยชินกับการทำธุรกิจแบบผูกขาดและการมี อภิสถิทธิภายใต้การอุปถัมภ์ของเจ้านาย เมื่อหันมาทำการค้าแบบทุนพาณิชย์ พวกนี้ทำการค้าได้ใน ระยะสั้น ๆ ก็ต้องล้มเหลว เนื่องจากไม่เคยชินและขาดประสบการณ์ ดังเช่น ตระกูลพิศาลบุตรและ ตระกูลพิศลบุตร ถึงแม้ว่าทั้ง 2 ตระกูลนี้จะเป็นผู้ที่บุกเบิกกิจการโรงสีและทำกิจการค้าข้าวได้ใหญ่โต ระยะแรก แต่การขาดประสบการณ์ทางการค้า ด้วยการเริ่มธุรกิจขนาดใหญ่โตและไม่มีเครือข่ายทาง การค้าแบบใหม่ที่แข็งแรงพอ ทำให้กิจการที่ลงทุนล้มเหลว ดังเช่นการลงทุนของหลวงจิตรจำนงค์วานิช (ถมยา) ผู้สืบทอดธุรกิจของกลุ่มพิศลบุตร หลวงจิตรฯ ได้เริ่มธุรกิจขนาดใหญ่โตโดยขาดประสบการณ์ นอกจากนั้นยังไม่มีเครือข่ายทางการค้าในต่างประเทศและในประเทศที่ดีพอ ในขณะที่พ่อค้าข้าวกลุ่ม อื่น มีเครือข่ายทางการค้าของตนในเอเชีย (ฮ่องกงและสิงคโปร์) อย่างดี แต่หลวงจิตรฯ กลับขาดสิ่งนี้ จึงต้องหันไปเปิดตลาดยุโรป ซึ่งตนเองก็ไม่สามารถเข้าไปควบคุมตลาดใหม่ได้ และยังไม่เข้าใจเรื่อง ระบบการทำสัญญาล่วงหน้าอีกด้วย หลวงจิตรฯ ไม่ได้ใช้เทคโนโลยีทางการค้าคือระบบโทรเลขเข้ามา ช่วยจัดการในเรื่องการตรวจสอบการขึ้นลงของราคาและการซื้อขายข้าว นอกจากนี้ ในขณะที่พ่อค้าคน อื่น ๆ ตื่นตัวต่อการรวมกลุ่มเป็นสมาคมเพื่อใช้สมาคมต่อรองทั้งเรื่องการซื้อและขายข้าว แต่หลวงจิตร

๔. ซึ่งให้คำจำกัดความตัวเองเป็นพ่อค้าชาวไทยที่ไม่ได้เข้าร่วมในสมาคมของพ่อค้าชาวจีนเหล่านี้ ในที่สุดก็ไม่สามารถแข่งขันกับพ่อค้าที่รวมกลุ่มกันเป็นสมาคมได้

ประการที่สาม การมีผู้สืบทอดธุรกิจที่มีความสามารถในการค้าถือว่าเป็นเรื่องหนึ่งที่จะทำให้ธุรกิจล้มเหลวหรืออยู่รอดได้ ตระกูลพิศาลบุตรขาดผู้นำของตระกูลที่จะมารับผิดชอบธุรกิจเป็นเวลายาวนาน ด้วยว่าผู้นำมักเสียชีวิตเมื่ออายุไม่มาก ผู้ดำเนินธุรกิจส่วนใหญ่อายุน้อยและเป็นผู้หญิง การขาดความต่อเนื่องและการรับผิดชอบอย่างเข้มแข็งทำให้ธุรกิจกลุ่มนี้เกิดปัญหา เจ้าภาชีนายอากรเป็นกลุ่มที่ใกล้ชิดกับชนชั้นสูงในสังคมไทย พวกนี้จะซึมซับวัฒนธรรมของศักดินาเป็นชนชั้นสูงในสังคมไทย วัฒนธรรมศักดินาของไทยไม่ถนัดในเรื่องการลงทุนแข่งขัน มีความถนัดเฉพาะการมีอภิสิทธิ์และการผูกขาดเท่านั้น ความไม่ถนัดนี้ทำให้ลูกหลานของเจ้าภาชีนายอากรไม่ทำการค้าแต่หันมารับราชการเป็นจำนวนมาก

จากสาเหตุสำคัญ 3 ประการที่กล่าวมาข้างต้นนี้ จึงทำให้เจ้าภาชีนายอากรหมดบทบาททางด้านเศรษฐกิจของไทยไปในที่สุด